

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN,
DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő), DR. HÜTTL ANTÓNIA, DR. KÖRÖSI GÁBOR,
DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR.,
OROS IVÁN, DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY,
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA

80. ÉVFOLYAM 8. SZÁM

2002. AUGUSZTUS

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Halkovics László kandidátus, az Országos Anyag- és Árhivatal ny. osztályvezetője; *Hüttl Antónia*, a KOPINT DATORG Rt. módszertani és statisztikai igazgatója; *Jeney László*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának PhD-hallgatója; *Román Zoltán*, a közgazdaságtudomány doktora.

*

Balog András kandidátus, a KSH főtanácsosa; *Sághi Tamás*, a KSH fogalmazója; *Szász Kálmán* kandidátus, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. tudományos kutatója; *Tűz Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője; *Waffenschmidt Jánosné*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főigazgatója.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
3594 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 2002
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: dr. Domokos Attila, Polyák Andrea, Szűcsné Bruckner Mariann, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.
Telefon: 487-4341, 487-4343 Telefax: 487-4344

Internet: www.ksh.hu/statszml
E-mail: statszemle@ksh.gov.hu

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.

Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és az Üzleti és Logisztikai Központ Hírlapelőfizetési Irodájánál (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219-98636, 021-42795 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: fél évre 3000 Ft, egy évre 5400 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

A közszektor adatvagyonra: hozzáférés és hasznosítás. – *Hüttl Antónia* 733

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

A kis- és középvállalatok a magyar gazdaságban. – *Román Zoltán*..... 752

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

Hegedüs Sándor szerepe a gazdaság és a statisztika fejlesztésében
(1847–1906). – *Dr. Halkovics László* 769

INTERJÚK, BESZÉLGETÉSEK

Beszélgetés Tusnády Gábor akadémikussal. 784

SZEMLE

Magyar szakirodalom

Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.): Migráció és statisztika.
(*Jeney László*) 789

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek 793

Szervezeti hírek – Közlemények 794

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Belli, Robert F. – Traugott, Michael W. – Beckmann, Matthew
N.: Mi okozza a szavazók számának túlbecslését? (*Sághi
Tamás*) 797

Pfeiffer, A.: A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal új
arculatának kialakítása. (*Tűz Lászlóné*) 799

Thede, N.: Az emberi jogok és a statisztika. (Szász Kálmán)	801
Cazes, S. – Nesporova, A.: Munkaerő-piaci rugalmasság a rendszerültó országokban. (Balogh András)	802
Radic, Dubravko: Munkaerőpiac az átalakuló országokban. (Waffenschmidt Jánosné)	804
Külföldi folyóiratszeme	807

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utányomás csak a forrás megjelölésével!

A KÖZSZEKTOR ADATVAGYONA: HOZZÁFÉRÉS ÉS HASZNOSÍTÁS*

HÜTTL ANTÓNIA

A közszektorban felhalmozott információk széles körű használatához több, egyenként is fontos társadalmi érdek fűződik. A köz ügyeiről való tájékozódás mindig is a demokratikus alapjogok közé tartozott, különösen az állam gazdálkodásának átláthatósága vált ki széles körű politikai érdeklődést. Ezenkívül az utóbbi években az volt tapasztalható, hogy – az informatikai lehetőségek fejlődésének betudhatóan – rohamosan megnőtt a kereslet az állami intézmények által gyűjtött adatok iránt, azok üzleti célú hasznosítására. Eközben az is egyre szembetűnőbbé vált, hogy sok esetben az államigazgatáson belüli párhuzamos adatgyűjtések felesleges terheket rónak az adatszolgáltatókra, valamint az adatszere hatékony megszervezésével az államháztartási kiadásokban jelentős megtakarítások lennének elérhetőek. A különféle szempontok közös irányba mutatnak: társadalmi és gazdasági érvek egyaránt amellett szólnak, hogy lehetővé kell tenni a közszektorban rendelkezésre álló információk minél szélesebb körű használatát. A tanulmány az időszerű nemzetközi tapasztalatok alapján a kérdéskör átfogó elemzését adja. Elsősorban a közszektor és a magánszektor közötti információs kapcsolatokat tárgyalja, és kevésbé tér ki a közszektoron belüli adatszere kérdésére, az azzal kapcsolatban felmerülő adatvédelmi problémákra.

TÁRGYSZÓ: Adatvagyon. Információcsere.

A közszektor információinak használata, az azzal kapcsolatban felmerülő alapvető kérdések jól példázzák az információk természetéből eredő belső ellentmondásokat. Azt, hogy az információ jellegénél fogva, társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt közjószág. Társadalmi értelemben ez a megállapítás az információk azon tulajdonságára utal, hogy nehéz korlátozni az információk terjedését. Mivel nehéz megakadályozni, hogy az egyszer nyilvánosságra hozott információt ne lehessen további, az eredetitől eltérő célokra is felhasználni, ezért csak igen körülményesen lehet a szabályozást a különböző felhasználási célok szerint differenciálni. Mivel azok az érvek, amelyek az információk terjedésének korlátozása mellett felhozhatók, eltérő mértékben méltányolandók attól függően, hogy milyen célra használják fel az információt, így akkor lehetne csak jó szabályokat alkotni, ha előre tudnánk, végül mire használják az adott információt.

Az információ gazdasági értelemben is közjószág. Ez abból a tulajdonságából ered, hogy az információk többszöri felhasználása lényegében nem jár többletköltséggel. Az

* A tanulmány a Kopint-Datorg Konjunktúra Kutatási Alapítvány által végzett, a Széchenyi-terv keretében támogatott kutatás alapján készült.

információtermelés (rövid távú) határkölsége lényegében zérus, hiszen ugyanazt az információt egyszerre többen is „fogyaszthatják”, szemben a legtöbb közönséges jószággal. Ha valaki megeszik egy darab kenyeret, akkor azt a kenyeret más már nem fogyaszthatja el. A szokásos javak esetén még a közösségi fogyasztás is kisajátítható, mivel például a közutak vagy az igazságszolgáltatás kapacitása is véges. Ezzel szemben az információ használata más felhasználót nem zár ki ugyanannak az információnak a fogyasztásából. Sőt, számos információfajta esetén még az is igaz, hogy a fogyasztás terjedelmével nő annak egyéni haszna. Ha egy információt széles körben keresnek, akkor az előállító nagyobb gondot fordít annak pontosítására, frissítésére. A telefonkönyvek és más regiszterek is azért hasznosak, mert rendszeresen használják is azokat. Az információk terjedése miatt beszélhetünk önigazoló előrejelzésekről: minél többen ismerik és veszik alapul ugyanazon gazdasági előrejelzéseket, annál biztosabb, hogy az előre jelzett esemény tényleg bekövetkezik, és így végül is mindenki a valós körülményekre alapozhatja tervét.

N. Wiener (1961) megfogalmazása szerint: „az információ információ, se nem anyag, se nem energia”, létezését csak úgy lehet megfigyelni, ha anyagi formában vagy energiában megtestesül. Az informatikában általában az információ fizikai ismérvéből származtatott információfogalmat használják. Ennek értelmében az információ „bármilyen értelmezhető jel”. Ez az információfogalom azonban kifejezetten arra szolgál, hogy mérhetővé tegye a telekommunikációs eszközökön keresztül történő információátadást. Nem veszi figyelembe azt, hogy az információ a fogadó számára milyen szubjektív értelemmel, jelentőséggel bír.

A kommunikációtudomány ezzel szemben elvonatkoztat az információ fizikai jellemzőitől, és azt az ismérvét használja, hogy az információ viszony az információt közlő és az információ fogadója között. Pontosabban felismeri a meghatározás ebből eredő korlátjait, vagyis azt, hogy ebben az esetben az információ csupán a kommunikáció során ölt testet. Ez egyben azt is jelenti, hogy az információ meghatározásakor nem tudunk elvonatkoztatni a kommunikációs rendszertől, és így az információra nem lehet egzakt, az adott kommunikációs viszonytól független meghatározást adni. Ugyanis ez valójában azt jelentené, hogy az információt önmagával kellene meghatározni, valahogy oly módon, hogy az információ kommunikációs viszony, amely függ a kommunikáció jellegétől.

Megkísérelhetnénk az információt gazdasági ismérveivel jellemezni. Azonban a közgazdaság-tudomány sem képvisel egyértelmű álláspontot az információ gazdaságelméleti szerepéről: míg a klasszikus elmélet szerint a tökéletes informáltság biztosítja a piaci egyensúly létrejöttét, addig például az osztrák iskola szerint ellenkezőleg, az információk egyenlőtlen eloszlása segíti a piac tisztulását. Az első esetben az információ minél szélesebb elterjedése növeli a gazdasági jólétet, a másik felfogás szerint az információ monopolizálása a társadalom számára akár előnyös is lehet. Az ellentétes felfogásokból tehát nem vezethető le egyértelműen az információk makrogazdasági értéke. Így a gazdasági érték mint ismérv sem ad támpontot az információ meghatározásához.

Visszatérve a kommunikációelméletre, aszerint az információt a hír fogadásának menetében lehet megragadni. *V. Mayer-Schönberger* (2001) hivatkozása szerint meg kell különböztetni az információ szintaktikai, szemantikai és pragmatikus dimenzióját.

A szintaktikai dimenzió az információátadás fizikai menetével foglalkozik. Erre alkalmas a korábban már említett, a fizikai ismérvből származtatott információfogalom. A

szemantikai dimenzió az átvitt jelek értelmezésével, az információ tartalmának megfejtésével foglalkozik. A szemantikai ismérv szubjektív, függ az információközlő és az információfogadó közötti viszonytól, például attól, hogy ugyanazon jeleknek ugyanazt a jelentést tulajdonítják-e. A pragmatikus dimenzió is szubjektíven értelmezi az információkat, de nem annak értelme, hanem felhasználási célja szerint. Valójában ezt a pragmatikus szemléletet lehet alapul venni az információ terjesztésének szabályozásakor. Az ezzel kapcsolatos alapvető probléma tehát az, hogy a szabályozást a felhasználási céltól függően kellene differenciálni.

A KÖZSZEKTOR INFORMÁCIÓIHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS MINT DEMOKRATIKUS ALAPJOG

Az állam működésének átláthatósága¹ régóta elismerten a demokratikus alapjogok közé tartozik. A XX. század kilencvenes éveitől azonban elegendő volt, ha a szabályozás csak általánosan fogalmazta meg a jogokat. Részletesebb és a jogszabályok adta lehetőségek alkalmazását tömegesen, rendszeresen biztosító szabályozásra nem volt szükség, hiszen csak kivételes esetekben, többnyire csak a tömegtájékoztatás képviselőinek volt alkalmuk ténylegesen élni a jogokkal. Ezzel összhangban az információkhoz való hozzáférés joga több országban a sajtószabadságra vonatkozó törvény részét képezi. Az információs forradalom előtt az információ természetéből eredő társadalmi dilemma csak ritkán okozott tényleges nehézségeket a közszektor információihoz való hozzáférésben. Az első ilyen törvényt Svédországban 1766-ban alkotta meg a Riksdag.² A fejlett országok többségében a hozzáférési jogot sokáig közvetlenül az alkotmányból vezették le, külön szabályozásra általában csak a XX. század második felében került sor. A demokratikus alkotmányok általánosan fogalmazzák meg az államigazgatás tájékoztatási kötelezettségét, és az erre épülő egyéb jogszabályok pontosítják azt, hogy ezt a kötelezettséget az államigazgatás és az információk milyen széles körére, milyen módon kell teljesíteni.

Felismerve a meghatározás nehézségeit, a jogszabályok általában megkerülik az információ fogalmának szabatos kifejtését, és mindössze olyan meghatározást adnak, hogy az információ minden olyan tartalom, amely bármilyen közvetítő anyagon tárolva van. A közvélemény számára biztosított hozzáférés esetén a nemzeti szabályozások tehát nem az információkhoz való hozzáférést, hanem a dokumentumokhoz való hozzáférést teszik lehetővé. A dokumentum fogalmát tágan értelmezik, beleértve a bármilyen formában, bármilyen hordozón tárolt információt. Ez az értelmezés többnyire kimondottan is megerősítést kap a jogszabályokban.³

¹ Az állam működésének átláthatósága valójában szélesebb fogalom, mint a közszektor információinak nyilvánossága, például az is hozzátartozik, hogy egyértelmű és áttekinthető legyen a kormányzati döntéshozatal menete. Tulajdonképpen az is az átláthatósághoz tartozik, milyen és mennyire egyenlő feltételekkel jut hozzá a magánszektor a közinformációkhoz, azok üzleti továbbértékesítése céljából.

² Ez a szabályozás úttörő jellegűnek mondható, és még ma is példaképnek tekintik. Ezzel szokták szembeállítani a mai kormányzati politikák ódkodását az információs forradalomtól, mondván „Ha a nemesekből, papokból, kereskedőkből és parasztokból álló egykori svéd parlament ugyanúgy állt volna hozzá az írott sajtóhoz, mint a mai törvényhozók a számítógépekhez, akkor 1766-ban nem született volna meg a sajtószabadságról szóló törvény” (Brühann; 1996).

³ Például az Egyesült Királyság jogszabálya úgy fogalmaz, hogy a dokumentum a bármilyen formában tárolt információ. Svédországban dokumentumnak neveznek bármilyen írott anyagot, képet vagy olyan gépi rekordot, amely olvasható, meghallgatható vagy megérthető más technikai eszközök segítségével. Spanyolországban a dokumentum lehet grafikus, hang, vizuális

Az Európai Bizottság Információs Társadalom Főigazgatósága által „A közszektor adatvagyonának hasznosítására kialakítandó keretek” című munkaanyag⁴ a dokumentumokra a következő meghatározást adja: „Dokumentum az adathordozójától függetlenül – papírra írt (nyomtatott) vagy elektronikus formában, hang-, vizuális vagy audiovizuális felvétel formájában – létező, bármilyen tartalom; bármely dokumentum bármely része.”

A dokumentumokhoz való hozzáférést biztosító jogszabályok egyaránt vonatkoznak a közzféra által előállított, valamint a közzféra által gyűjtött (számára benyújtott) dokumentumokra. Vagyis minden olyan dokumentumra, amelyet harmadik fél állított elő, de a közzféra birtokában van. Ebben az értelemben a szabályozás szélesebb hozzáférési lehetőséget biztosít, mint a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló magyar törvény.⁵

Hozzáférés elektronikus környezetben

A fejlett országokban az állami adatvagyon nagy részét ma már elektronikus eszközön tárolják. Nyilvánvaló, hogy ebben a környezetben megváltoznak a hozzáférés lehetőségei.

Először is módosítani kell a jogszabályok szövegét, hogy a hozzáférés kiterjedjen az elektronikus formában tárolt információkra is. Szabályozni kell azt a kérdést is, hogy az adott dokumentumhoz vagy magához a nyilvántartáshoz engedélyezett-e a hozzáférés. A tagországi szabályozások többsége külön említi, hogy mihez, a dokumentumhoz vagy a nyilvántartáshoz engedélyezett a hozzáférés.

Franciaországban már az 1978. évi törvény tartalmazza azt a kitéletet, hogy az adminisztratív dokumentum akár az elektronikus úton feldolgozott nem egyedi információt is jelentheti. A holland törvényben ezt az a megfogalmazás erősíti meg, hogy az elektronikus adatbázisokban tárolt információkhoz való hozzáférés vagy tartalmának a másolása akkor kérhető jogszerűen,

- ha a kérés kellően körülhatárolt (vagy konkrét tárgyra, vagy egy vagy több meghatározott adatbázisra vonatkozik az igény),
- ha a kért adatok adminisztratív jellegűnek minősülnek.

A svéd szabályozás 1974-ig az írott szövegre vonatkoztatta a hozzáférést. Azóta a rendelkezés értelmezhető a térképekre, képekre, rajzokra, elektronikus úton feldolgozott adatokra, és bár továbbra is a dokumentumokat nevesíti a hozzáférés tárgyaként, de ezt szélesen, az informatikai eszközökön tárolt információkra vonatkoztatva értelmezi.

A hálózati elérésnek tulajdonítható új kérdésként merül fel, hogyan képesek a közzféra kielégíteni a közösségi információk iránt ugrásszerűen megnövekedett keresletet. Bizonyos, hogy túl kell lépni azon a megoldáson, hogy

---

vagy bármilyen más anyagi formájú. A holland jogszabály szerint a dokumentum lehet írásos vagy adatot tartalmazó más anyag.

⁴ A framework for exploitation of public sector information. Közvetéve: 2002. 01. 21.

⁵ Az 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló, a közérdekű adatok nyilvánosságával foglalkozó törvény ugyanis „a közfeladatot ellátó szerv tevékenységére, különösen az állami és önkormányzati költségvetésre, annak felhasználására, valamint az állami és önkormányzati vagyon kezelésére vonatkozó információ” nyilvánosságáról szól.

- vagy a közigazgatás maga döntse el, mi tartozik az általános tájékoztatási kötelezettség fogalmába,
- vagy a kérelmezőnek kelljen előzetesen tájékozódnia, milyen információk is léteznek a közszeKTorban.

Változott a szemlélet a tekintetben is, hogy a hozzáférés ingyenes-e, vagy valamilyen díjat, költségtérítést kell fizetni érte. Az általános gyakorlat szerint a közérdekű adatokat tartalmazó nyomtatott dokumentumok – szinte kivétel nélkül – ingyenesek, az adatbázisokhoz való hozzáféréskor – nagy tömegű adat lekérése esetén – a szolgáltatásért méltányos díj kérhető.

A svéd szabályozás még arra is kitér, milyen módon kötelesek a köztisztviselők segíteni a közvéleményt a náluk tárolt információk elérésében, valamint azok értelmezésében. Több közigazgatás felállított olyan nyilvánosan használható terminálokat, ahol az érdeklődők betekintheTnek az adatokba, és ingyen lemásolhatják azokat.

Elektronikus hálózatok esetén az egyedi kérelmezők által kezdeményezett hozzáférési eljárásokat szükségteLenné teszi, ha az intézmények a rendszeresen keresett (kiemelten közérdekű) adatokat közzéteszik. Az Egyesült Államokban, 1996-ban a Freedom of Information Act-et (FOIA) kiegészítették azzal, hogy megkülönböztették a hozzáférést és a közzétételt. Hozzáférés esetén a kérelmezőnek kell keresnie az információt, a közzététel az információk külön kérés nélküli terjesztése, többnyire az elektronikus hálózaton keresztül. Sőt, a szabályozás kimondja, hogy ha valamelyik információt már legalább hárman keresték, akkor azt a közszeKTor intézményének nyilvánosságra kell hoznia. Az egyedi kereseteket kiváltó közzététel sok esetben az intézmény számára is egyszerűbb eljárás, mint az egyedi kérelmek kezelése. Az Egyesült Királyságban alkalmazott szabályozás ebből kiindulva egyenesen kimondja, hogy a közszeKTor máshol ésszerű módon fellelhető információit nem kell egyedi kérésére külön, még egyszer átadni.

A tömeges, nagyüzemi információszolgáltatás megszervezése tehát azt a kérdést is felveti, lehet-e szelektálni az adatvagyonon belül, megkülönböztetve egyfelől a kiemelten közérdekű, másfelől az egyéb közérdekű adatokat. Amennyiben egyáltalán lehet ilyen határvonalat húzni, akkor jogos-e különbséget tenni a hozzáférés módjában oly módon, hogy a kiemelt adatokat közvetlenül (például az interneten) elérhetővé kell tenni, míg az egyéb adatokat külön kérésre kell csak átadni. Az elhatároláshoz társadalmi megegyezést kell találni, segítve a kivitelezést például akkor, ha a hozzáférést támogató eszközök (adatkatalógusok, keresőrendszerek) kidolgozásakor szelektálni, rangsorolni kell a közösségi adatvagyonon belül.

Új kérdésként merül fel az adatfelhasználók regisztrálásának a kérdése. Amíg csak írásban vagy személyesen lehetett a közérdekű adatok iránti igényt megfogalmazni, fel sem vetődött a névtelenség lehetősége. Az internetes kapcsolat esetén azonban, különösen néhány politikai szempontból fontos témakör esetén, a felhasználók a demokrácia csorbításának érezhetik, ha az állam azonosítani akarja az adatok felhasználóit.

Az adatbázisokban, rendezett nyilvántartásokban tárolt adatok esetén gyakorlati kérdésként merül fel, hogyan lehet különbséget tenni a demokratikus jogok gyakorlásához szükséges mértékű hozzáférés és az üzleti célú vagy akár egyéb okokból túlzott igények között. Nyilvánvaló, hogy társadalmi szempontból az ingyenes hozzáférésnek csupán a demokratikus jogok gyakorlásához szükséges információkra kell kiterjedni. Fennáll ugyanis a veszélye annak, hogy a mértéktelen adatkérés gátolhatja az intéz

mény működését, illetve annak kielégítése olyan többletköltségekkel jár, amelyeket végső soron a társadalomnak kell megfizetni (a közkiadásokat fedező adóbevételekből).

Hogyan lehet tehát az állampolgároknak a közösségi információkhoz való ingyenes hozzáférést mint vitán felül álló demokratikus vívmányt megőrizni úgy, hogy

- a jog gyakorlása ne akadályozza az intézmények alaptevékenységének ellátását,
- az ingyenesség ne idézzon elő túlfogyasztást,
- a hozzáférés ne legyen túlzott olyan értelemben, hogy az ingyenesen szerzett információk ne legyenek visszaélésre alkalmas adóan felhasználhatók más, üzleti célokra.

A nemzeti jogszabályok módosítása két irányban is szabályozta a hozzáférési jogosultságot. Vannak olyan országok, amelyek az alkotmányba foglalják, hogy az állampolgárnak joga van bármilyen államigazgatási dokumentumot megismerni (*Prins; 2001*). Ez túlmutat azon a jogosultságon, amely eddig csupán az államigazgatás felvilágosításadási kötelezettségét írta elő az alkotmányban, és előrelép a nyitott kormányzás felé. Ennek lényege, hogy bárki megismerhesse a kormányzat működését, beleláthasson a döntéshozatali folyamatba. Túlmegy azon a már általánosan alkalmazott gyakorlaton, hogy a kormányzat feladata a döntések eredményeinek nyilvánossá tétele. A közszféra adataihoz való hozzáférés – új megközelítésben – kiterjed a döntéselőkészítés során készülő dokumentumokhoz való hozzáférésre is. Még általánosabban fogalmazva, a hozzáférés szabadsága azt a kikényszeríthető jogot jelenti, hogy mindenkinek joga van a kormányzati dokumentumokba betekinteni, azokat lemásolni, bejutni a kormányzati intézményekbe, részt venni a közigazgatási tanácskozásokon. Más országok viszont úgy módosítják a szabályozást, hogy részletes útmutatókat dolgoznak ki arra vonatkozóan, hogyan lehet a gyakorlatban is érvényesíteni a közszektor információihoz való hozzájutást. Előírják például, hogy minden intézmény köteles nyilvánosságra hozni a nála található (nyilvános és bizalmas) dokumentumok regiszterét, viszonylag rövid határidőn belül kell a kéréseket teljesíteni, a kivételeket, elutasítást minden esetben indokolni kell, aktív módon kell segíteni a hozzáférést.

A közszektor elhatárolása

A nemzeti jogszabályok – az angol fordításban „public sector” – információszolgáltatási kötelezettségről beszélnek. Ennél pontosabban nem fogalmazzák meg, milyen intézmények tartoznak ebbe a körbe.⁶ Az információkhoz való eseti hozzáférés esetén elegendő volt alkalmi módon eldönteni, hogy a kért információ fellelési helye a közszektorba tartozik-e, vagy sem. A rendszeres közzétételt azonban csak úgy lehet megszervezni, ha taxatív felsorolás áll rendelkezésre a közszektor intézményeiről. A közszektor körének meghatározása alapvető jelentőségű nemcsak az információk nyilvánossága, hanem az átlátható állami működés egész kérdésköre számára. Általánosan fogalmazva a kérdés úgy tehető fel, egyáltalán kell-e és megfogalmazható-e egységes meghatározás arra, mi

⁶ Az angol szakirodalom a public sector, public authority, general government elnevezéseket használja. Magyarul ezek az angol elnevezések egyenként is több fordításban használatosak. A tanulmány a továbbiakban, amikor általánosan szól a közszelekről, akkor a közszelekről, az információk nyilvánosságával összefüggésben pedig a közszelektor kifejezést használja, mivel talán ez a fogalom a legkevésbé foglalt más szabályozások által.

lyen körre kell biztosítani az állam működésének átláthatóságát. Osztályozás szempontjából a kérdés két alkérdésre bontható:

- milyen ismérv alapján történjen az elhatárolás;
- milyen típusú egységekről kell eldönteni, hogy azok a köz- vagy a magánszférába tartoznak-e.

Az első alkérdés kapcsán azt kell mérlegelni, hogy jogi, finanszírozási vagy funkcionális értelemben határoljuk-e el a közszférát. Jogi értelemben a közszférába azok az intézmények tartoznak, amelyekről a hatályos jogszabályok így rendelkeznek. Minden országban van olyan jogszabály, amely tételesen kimondja, mely intézmények tartoznak az államháztartási gazdálkodás körébe. Ezek bizonyosan a közszférába tartoznak, bármilyen célra is történjék az elhatárolás. Finanszírozási szempontból ezeken kívül mindaz beletartozik a közszférába, amelyeknek működését közpénzek, végső soron adóbevételek fedezik. Funkcionális értelemben az állami, közösségi feladatok ellátását végző egységek képezik a közszférát. A finanszírozási és a funkcionális ismérv alkalmazása esetén nem szükségszerű, hogy teljes szervezeteket soroljunk a köz- vagy a magánszférába. Lehet kisebb egységeket is különválasztani, akár egy szervezeten belül is megkülönböztetve a közpénzből és a piaci árbevételből fedezett, vagy az állami feladatnak minősülő tevékenységeket és azokat a tevékenységeket, amelyek teljesítését az állam kötelezően nem vállalja. Az egészségügyi ellátás vagy a közoktatás terén világszerte egyre gyakoribbak azok a megoldások, amelyek egyetlen intézményen belül kombinálják az állami feladatok körébe tartozó és a piaci módon nyújtott szolgáltatásokat. Ez egyben választ ad a közszektor elhatárolása során feltett második alkérdésre, nevezetesen arra, hogy elvben nemcsak teljes intézmények, hanem azoknak csak egyes részei is a közszférába tartozhatnak. A gyakorlatban azonban kizárólag szervezetek szintjén lehet érvényesíteni a közinformációkhoz való hozzáférést.

Átütő megoldást adna az állam működése átláthatóságának javítására, ha sikerülne egységes módon elhatárolni a közszféra érvényességi körét. Ha például a fiskális politika, a közbeszerzések, a közösségi információk kezelése ugyanazon definíció alapján értelmeznék a köz határait. Úgy látszik azonban, hogy erre egyelőre kevés az esély. Ezt jelzi, hogy azok a jogszabályok, amelyeket az EU alkalmaz a tagországok szabályozása átláthatóságának fokozására és harmonizálására, sem teljesen egységesen értelmezik a közszférát. Példaképpen nézzük a közelmúltban elkészült következő három, nem tökéletesen egybevető meghatározást.

A) Az EU közbeszerzési irányelvében a következő meghatározás szerepel:⁷

„A közbeszerzés kötelezettsége azon intézményi körre terjed ki, amelyek

- a közérdek specifikus igényeinek kielégítése céljából alapítottak;
- nem üzleti érdekeltég alapján működnek;
- jogi személyiségűek;
- nagyrészt állami vagy helyi önkormányzati forrásokból gazdálkodnak;
- szervezetének, felügyelő testületében többségben vannak a kormány által kinevezett személyek.

⁷ Az EU közbeszerzésekről szóló irányelve, (Directive on Public Procurement) 92/50 (1992. június 18.)

B) Az Európai Bizottság Információs Társadalom Főigazgatósága által kiadott munkaanyag⁸ a közszektor szervezeteire („public sector bodies”) a következő meghatározást ajánlja:

„A közszektor szervezetei közé tartoznak a központi, állami, regionális és helyi államháztartási szervezetek, a közjog által szabályozott szervezetek (body governed by public law), az egy vagy több államháztartási szervezetből vagy a közjog által szabályozott szervezetből létrejött egyesülés.

A közjog által szabályozott szervezet minden olyan szervezet,

a) amely meghatározott közérdek teljesítésére jött létre és nem üzleti, vállalkozási alapon működik „established for the specific purpose of meeting needs in the general interest, not having an industrial or commercial character”,

b) amely jogi személyiség,

c) amelyet döntő mértékben állami, regionális vagy helyi államháztartási intézmények vagy más a közjog által szabályozott szervezetek finanszíroznak; vagy a felügyeletét ilyen szervek látják el; vagy olyan igazgatói, vezetői vagy felügyelő bizottság irányítja, amely tagságának többségét az állami, regionális vagy helyi hatóságok vagy más, a közjog által szabályozott szervezetek nevezik ki.”

C) Az előző két meghatározás egyikével sem teljesen egybevigó módon értelmezi a közszférát az az EU-szabályozás, amely a fiskális kereslet mértékét korlátozza. Az ún. maastrichti kritérium a nemzeti számlákból veszi át a kormányzati szektorra vonatkozó definíciót. Az SNA eredeti meghatározását az EU számlarendszere, az 1995-ös ESA tovább részletezi. Alapvetően két kritériumot vesz figyelembe: a tulajdonlás, irányítás módját és a végzett tevékenység, szolgáltatás piaci, vagy nem piaci jellegét. A tulajdonlás, irányítás módja azt fejezi ki, hogy végső soron ki dönt a szervezet stratégiai kérdéseiben. A tevékenységek piaci vagy nem piaci jellege attól függ, hogy a termelési költségeket nagyrészt a piaci árbevételek vagy az államháztartási források fedezik-e.

A közszféra határait tekintve észrevehető különbség van a három EU-szabályozás között. A közbeszerzési irányelv szűkebb fogalmat takar, mint például a közszektor információinak nyilvánosságára vonatkozó jogszabály, hiszen ez utóbbi esetben elegendő, ha a finanszírozási vagy az irányítási, felügyeleti kritérium közül egy is teljesül, míg a közbeszerzési előírásokat csak a kritériumok együttes teljesülése esetén kell alkalmazni. Ugyanakkor a fiskális statisztika nem követeli meg, hogy kizárólag jogi személyiségű szervezeteket lehessen a közszférába besorolni. A statisztika ismeri a kváziszervezeteket, amelyek jogi értelemben ugyan nem önállóak, de autonóm döntéshozók a gazdálkodás ügyeiben. Érdelemes kérdés továbbá, hova tartoznak a politikai pártok, egyházak. A statisztika ezeket a nem kormányzati nonprofit intézmények közé sorolja még akkor is, ha tevékenységüket nagyrészt állami források fedezik. Az idézett meghatározásokból úgy tűnik, hogy ezek a közösségi információk nyilvánossága szempontjából a közszektorba tartoznak, az EU közbeszerzési jogszabályának meghatározása szerint viszont nem tartoznak oda.

A hozzájárulás korlátai

⁸ Lásd a 4. jegyzetet.

A hozzáférés jogi szabályozása szempontjából a dilemma lényege, hogy méltányolandó köz- és magánérdekek egyaránt felhozhatók az információk terjedése és annak korlátozása mellett. A különböző érvek fontossága, társadalmi szempontból erősen függ az információ felhasználási céljától: milyen esetben mely érdeknek kell elsőbbséget adni? Tekintettel arra, hogy az információs forradalom előtt a hozzáférés lehetőségével csak alkalmi módon éltek, így a korlátozásokra is kevés precedens értékű tapasztalat halmozódott fel.

Az is a korlátozás ellen szól, hogy immateriális természete miatt nehéz megakadályozni az információ terjedését. Valójában nem a terjesztés, hanem annak korlátozása költséges, így a korlátozást és nem a használatot kell külön indoklással alátámasztani. A főszabály az, hogy az információk nyilvánosak. Tehát a kivételeket kell külön felsorolni és indokolni. A jogszabályok a hozzáférést korlátozó eseteket három indokra vezetik vissza. Ezek

- az állami, közösségi érdekek,
- a személyes, illetve egyedi adatok védelme,
- az üzleti célú továbbfelhasználás (például piacutatás).

A közérdek védelmét szolgáló titkos, bizalmas adatok körébe az államvédelmi, külstratégiai, belbiztonsági, gazdaságpolitikai stb. okok miatt, korlátozottan, csak az illetékesek által hozzáférhető információk tartoznak. Közösségi érdekből akkor korlátozható az információk nyilvánossága, ha a közzététel súlyos kárt okozhat az állam működésében. Az adatvédelem azonban nem abszolút követelmény, a fejlett demokráciákban sok helyen előírják az ún. kárpróba alkalmazását, azaz a kérelem elbírálásakor külön mérlegelni kell, hogy adott esetben milyen érvek szólnak az információs szabadság mint demokratikus alapelv mellett, és ezzel szemben mennyire nyomós érvek indokolják a kért adatok védelmét.

A személyes információkhoz való hozzáférésre vonatkozóan demokratikus alapjog, hogy a közszektorban a személyéről tárolt személyes információkat az érintett személynek joga van megismerni. Vannak olyan országok, ahol kivételt tesznek a hivatalos személyeknek a feladatuk ellátásával kapcsolatba hozható személyes adataival. Ezeket közérdekűeknek tekintik.

Magánérdekből két értelemben is védeni kell az információkat: amennyiben az magánszemélyek egyedi adatait tartalmazza, illetve amennyiben a közösségi intézményekben levő információ harmadik (külső) féltől származik. Ez utóbbi esetben nem az információk tartalmát, hanem tulajdonjogát illeti meg a védelem. Ennek megfelelően a kivételes bánásmód tekintetében egyes nemzeti szabályozások megkülönböztetik a közszektor által készített és a közszektorban fellelhető, de más által készített dokumentumokat. A külső felek által készített dokumentumok esetén a szerzővel előzetesen konzultálni kell az információ nyilvánosságra hozataláról, lehetőséget adva neki, hogy érvelhessen a nyilvánosságra hozatal korlátozó személyes és közérdekek mellett.

Sajátos helyzetet jelentenek a nyilvános regiszterek. Ezek használata azért igényel külön szabályozást, mert ebben az esetben az egyedi adatok az eredeti felhasználási célra nyilvánosak. Nyilvános regiszterek és egyéb nyilvános adatállományokban tárolt személyes (egyedi) adatok adatvédelmével kapcsolatban az alapvető dilemmát tehát az okozza, hogy ebben az esetben – bizonyos célra – a személyes adatok is nyilvánosak, és elektro

nikus környezetben gyakorlatilag még akkor sem lehet megakadályozni az adatok más célra való továbbfelhasználását, ha technikai eszközökkel korlátozzák a teljes adatbázis letöltését. Ebben az esetben sem zárható ki ugyanis annak lehetősége, hogy a papíros alakban lekért adatokat újra digitalizálják.

Ezért a nyilvános regiszterekre a hagyományos adatvédelmi törvény közvetlenül általában nem alkalmazható. Az adatvédelem és a nyilvánosság megtartása közötti összhang megteremtésére elvben a következő lehetőségek kínálkoznak (*Raab*; 2001):

1. az általános adatvédelmi törvény átdolgozása,
2. az adatvédelmi törvény korlátozott értelemben való használata,
3. az adatvédelmi kérdéseknek a nyilvántartások elrendeléséről szóló jogszabályokban való elrendezése,
4. a nyilvántartások lehetséges felhasználói differenciált kezelésének szabályozása,
5. az adatvédelmi törvény kiegészítése a nyilvános regiszterekre vonatkozó speciális rendelkezésekkel.

Az 1. eset nyilvánvalóan nem oldja meg a kérdést, hiszen tudomásul kell venni, hogy a nyilvános regiszterek használata sajátos kérdéseket vet fel. A 2. megoldás sem kezeli a probléma lényegét, mert nem szabályozza mindazt, amit szabályozni kellene. A 3. javaslat egy hosszú távú stratégiába illeszkedik, rövid távon azonban nem eredményes. A 4. elképzelés önmagában nem kivitelezhető, mivel a felhasználók differenciált kezelése a gyakorlatban nem követhető nyomon. Az adatbázis használatára bejelentkezők csak az elektronikus aláírás megléte esetén lennének ellenőrizhetők. Az 5. lehetőségre viszont az 1993. évi új-zélandi adatvédelmi törvény mutat jó példát.

Az új-zélandi adatvédelmi törvény a közhiteľű nyilvántartások adatvédelmi kérdéseit a következőképpen szabályozza.⁹

elv: Keresés

A nyilvános regiszterekhez csak olyan kereső rendszerekkel szabad hozzáférni, amelyek összhangban vannak a regiszter felállításakor és indexeléskor alkalmazott módszerrel.

elv: A nyilvános regiszterekből származó információk felhasználása

A nyilvános regiszterekből származó személyes, egyedi adatok nem rendezhetők át, és nem kapcsolhatók össze más nyilvános regiszterekből származó személyes, egyedi adatokkal abból a célból, hogy olyan értékes személyes adatokat lehessen előállítani, amelyek a regiszterből közvetlenül nem nyerhetők.

elv: Személyes adatoknak nyilvános regiszterekből elektronikus úton való továbbítása

Nyilvános regiszterekből személyes adatokat nem szabad elektronikus úton továbbítani, kivéve meghatározott hivatalos személyeknek, amennyiben ezek a regisztert a feladatuk ellátásához, keresésre használják.

elv: A nyilvános regiszterek használatának díja

A nyilvános regiszterek használata ingyenes, vagy legfeljebb méltányos díjat lehet felszámolni.

Brühann (1996) felfogása szerint a személyes adatok védelme a demokrácia érvényesülésének feltétele. Ennek értelmében a személyes adatok az eredeti adatgyűjtéstől eltérő célra csak akkor használhatók fel, ha az más demokratikus célok megvalósulását segíti. Többnyire ilyen az államigazgatáson belüli továbbhasznosítás. Kizárja viszont az üzleti célú hasznosítást, mivel ehhez demokratikus érdekek nem fűződnek.

Az EU a közszektor információihoz való hozzáférés szabályozását alapvetően a nemzeti illetékességbe tartozónak tekinti. Bár kezdeményezi, hogy minél jobban érvényesüljön az információs szabadság, és elvállal feladatokat azon a téren is, hogy a tagországokban minél

⁹ Privacy Act 1993. Public register privacy principles.

előbb kiépüljön az elektronikus kormányzat, külön jogszabályokat kizárólag az EU közösségi intézményeiben rendelkezésre álló dokumentumokhoz való hozzáférés tekintetében alakít ki. Jelenleg a 2001-ben elfogadott rendelet szabályozza az Európai Parlament, az Európa Tanács és az Európai Bizottság dokumentumaihoz való hozzáférést. A szabályozás példaértékű eligazítást ad arra, hogyan lehet a gyakorlatban is élni a jogokkal.

ÜZLETI HASZNOSÍTÁS

Míg az állampolgárok információs szabadságát a demokratikus jogok érvényesüléséből vezetik le, addig alapvetően gazdasági érvek szólnak amellett, hogy a közösségi információkat rendszeresen lehessen másodlagos üzleti célokra hasznosítani. Mivel az információs vagyon előállítása tetemes egyszeri költséggel jár, de elhanyagolhatók az ismételt hasznosítás többletköltségei, társadalmi szempontból mindenképpen előnyös, ha elkerüljük a párhuzamos adatgyűjtést. Ez olcsóbb mind az adatszolgáltatók, mind az adatgyűjtők számára.

Az információk gazdasági hasznosítása nem újkeletű jelenség. A gazdaságtörténészek egyöntetűen azt állítják, hogy például az ipari forradalom bekövetkeztét az információáramlás robbanásszerű fejlődése előzte meg. A közgazdasági elméletek a piac szerepének megerősödését is az információáramlás létevel magyarázzák. A kereslet és a kínálat egyensúlya csak úgy alakulhat ki, ha az eladók és a vevők előzetesen árinformációkat szereznek. Azonban míg korábban az információk csupán kisegítő funkciót tölthettek be a gazdaságban, vagyis az információkat az anyagi javakkal való gazdálkodásban használták fel, az információs társadalom jellemzője, hogy maga az információ válik az adásvétel tárgyává, előlép elsődleges terméké. Az jellemzi az új társadalmi kort, hogy az információkat egyre inkább újabb információk előállításához használják. Ennek következtében elmosódnak

- a termelés földrajzi határai,
- a tömegtájékoztatás és a személyes információszerezés közötti különbségek,
- az információtermelés és -felhasználás szétválása,
- a munka, a szabadidő és a közélet közötti időbeosztás.

Ahogy az információs társadalmat elsősorban az információk gazdasági szerepének átalakulása jellemzi, úgy az ezzel kapcsolatos kormányzati gazdaságpolitika is alapvetően az információs társadalom fejlesztésére hozott intézkedések gazdasági eredményében érdekelt.

Az információtermelés gazdaságelméleti sajátosságai

„A tudás hatalom” mondás igazságtartalmát a közgazdaságtan a kezdetektől fogva elismeri. Ennek gazdasági megnyilvánulását, azaz a tevékenységek jobb elvégzésében rejlő működési hatékonyság javulását mindig is a hosszú távú növekedés fő forrásának tekintették. Amennyiben az információ alapvetően közjóság, akkor a közösségi, a közösségi tulajdonban levő információk esetén érdemes segíteni, hogy ez a tulajdonság érvényesülhessen. Minthogy az információk használata mind a magánszemélyek, mind a gazdálkodók számára hasznot hoz, ugyanakkor a többszöri előállítással kapcsolatban

költségek gyakorlatilag nem lépnek fel, a széles körű használat összgazdasági szempontból kifejezetten előnyös.

A gazdálkodók esetén a felhasznált közösségi információk ingyenességéből származó haszon elvben a beszerzési költségekben elért megtakarítással mérhető. A magánszemélyek esetén viszont a felhasználás hasznát ugyan elismerjük, de mérni nem tudjuk. Ez így van még az ingyenesen jutató szolgáltatások (egészségügy, szociális ellátás) esetén is. Ráadásul az információ haszna a magánszemélyeknél elsősorban az ismeretek gyarapodásában mutatkozik meg, a humántőkére viszont nincs megbízható értékelési módszer, így a szokásos nemzetgazdasági elszámolásokban a tudás, a humántőke értéknövekedése sem minősül felhalmozásnak. A hagyományos közgazdaságtan egyik fő hiányossága, hogy valójában nem tud mit kezdeni a tudással, a felhalmozott ismeretekkel, ezek sehogy sem illenek bele a szokásos mintákba. Az alapvető probléma az, hogy a tudás nem szűkös erőforrás, és így ennek elemzése nehezen illeszthető be a közgazdaságtan fő feladatának, a korlátozott erőforrások elosztásának és felhasználásának vizsgálatába.

A szokásos anyagi javak előállításának költsége nő az előállított mennyiség növekedésével, és ha a tulajdonos a jószágot másnak átadja, akkor azzal többé nem rendelkezik. Az ismereteket közlő információ mint gazdasági jószág ezzel teljesen ellentétesen viselkedik: az információ előállítása jelentős egyszeri költséggel jár, de gyakorlatilag költségmentesen mód van ismételt felhasználására, értékesítésére. Ebből következően a felhasználásnak nincs természetes erőforráskorlátja. Az információtermelés hatalmas egyszeri költségei és elenyésző folyamatos ráfordításai könnyen elvezetnek az információtermelés oly mértékű monopolizálhatóságához, amellyel a közgazdaságtan ugyancsak nem tud mit kezdeni. A klasszikus javak piacán a termelés növekedésével a fajlagos költségek – bizonyos termelési szint után – emelkednek, a csökkenő skáláhozadék a közgazdaságtan egyik alaptézise. Ezzel együtt már a XIX. század végén azt is felismerték, hogy bizonyos tevékenységeket nem a csökkenő, hanem a növekvő skáláhozadék jellemez. Amíg ennek mértéke korlátozott volt, addig a közgazdaságtan ezt kivételként kezelni tudta. Az információtermelésben a növekvő skáláhozadék azonban minden eddig ismert mértéket felülmúl: egyes számítások szerint, míg a XX. század elején az olajiparban a termelés méretének megkétszereződése a költségeket mintegy 10 százalékkal csökkentette, addig ma a szoftver-előállításban a kétszeres méret akár 50 százalékos fajlagos költségmegtakarítást is eredményezhet (*A survey*; 2000/2). Az információs tartalomiparban a skáláhozadék még nagyobb is lehet.

A monopolizálódás nemcsak a termelés, hanem a felhasználás oldalán is jelentkezik: minél több fogyasztó használja ugyanazt az információhordozó eszközt, a kompatibilitás miatt azok hasznossága egyre fokozódik. Ez is ellentmond a fogyasztói hasznosság szokásos elvének, amelynek értelmében a fogyasztás bővülésével csökken annak határhaszna. Az információ és az információhordozó eszközök termelésében a monopóliumok léte tehát – rövid távon – nemzetgazdasági szempontból kifejezetten előnyösnek mutatkozik. Hosszabb távon viszont fennáll annak a veszélye, hogy a monopolhelyzet a piac oly mértékű kisajátítására vezet, amely megakadályozza új piaci szereplők belépését, és ez előbb-utóbb a hatékonyság romlását idézheti elő.

További sajátosság, hogy az információs monopóliumok viselkedése abban a tekintetben sem felel meg a szokásos monopolista magatartásnak, hogy míg az anyagi javak piacán a monopóliumok rendszerint a kínálat korlátozásával törekcszenek termékeik ár

nak emelésére, addig az információs piacon fordítva, a monopóliumok a kínálat növeléséből eredő növekvő skáláhozadék kihasználására törekednek. Ebből az a következtetés is levonható, hogy addig, amíg az innováció ily mértékben jellemzi az iparágat, addig önmagában ez a körülmény is fékezi a monopolizálódás káros mellékhatásainak érvényesülését. Sőt, az eddigi tapasztalatok szerint az információs piacon a monopolista nagyvállalatok tevékenysége jelenti az innovációk fő hajtóerejét.

Egyfelől tehát megfigyelhetjük az információtermelés monopolizálódását, másfelől viszont az információk felhasználása kifejezetten kedvez a vállalkozások dekoncentrációjának, és így a monopóliumok kialakulása ellen hat. Az információs piac bővülése itt is másként viselkedik, mint a korábbi technológiai forradalmak. A XX. századra jellemző technológiai áttörések egyértelműen ösztönözték a vállalati méretek növekedését, például az energiaiparban a hálózatos ellátás növelte a méretgazdaságosságot, vagy a szállítás fejlődése lehetővé tette a termelés koncentrálódását. Az intézményi közgazdaságtan – a XX. század közepén megfogalmazott, ma már ugyancsak klasszikusnak mondott tétele értelmében – a vállalkozások számára az erőforrások piaci beszerzése elsősorban az információs aszimmetria léte miatt jelentős tranzakciós költségekkel jár. A termelési kooperáció fenntartása, a partnerek felkutatása és a szerződések betartásának érvényesítése, az ezzel kapcsolatos kockázatok viselése miatt jelentős költségekkel járhat. Ennek elkerülése érdekében a vállalkozásoknak sok esetben egyszerűbb a termelési részegységek előállítását és bizonyos kiegészítő szolgáltatásokat házon belülre szervezni, még akkor is, ha ezt a méretgazdaságosság nem támasztja alá. Az elmúlt évtizedben azt tapasztaltuk, hogy a kommunikációs technológia használata csökkentette a bizonyos kiegészítő szolgáltatások iránti igényt: erre jó példa ahogyan a szövegszerkesztők, a könyvelő programok vagy az üzenetrögzítő telefonok feleslegessé tettek bizonyos munkaköröket. Emellett, minthogy az elektronikus világháló lényegében egyenlő feltételeket kínál a kisvállalkozások számára a piaci lehetőségekről való információszerzésre, ez lényegesen hozzájárulhat az ágazatok széles körében a vállalati mérettől független egyenlő versenyfeltételek kialakulásához.

Az információtermelő és -felhasználó gazdaság rendkívül gyors megerősödése a növekvő skáláhozadéknak és az információhordozó eszközök árának ebből következő jelentős esésének tulajdonítható. Becslések szerint az elmúlt harminc évben az egységnyi számítógép-kapacitás ára évente átlagosan 35 százalékkal csökkent. Ennek következtében az új technológia jóval gyorsabban vált általánossá, mint ahogy az a korábbi technológiai vívmányok esetén tapasztalható volt. Ennek fényében meglepő, hogy egyelőre alig érződik az információgazdaság termelékenység-növelő hatása, legalább is nem olyan mértékben, ahogy ezt a szakértők korábban várták. Dacára az információs technológia gyors előretörésének a XX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben a termelékenység növekedése erősen lefékeződött. A termelékenység-növekedés csupán a kilencvenes évek második felében gyorsult fel. Ezt mutatja, hogy az Egyesült Államokban a munkatermelékenység míg az 1975-1995-ös évek átlagában évente mindössze 1,4 százalékkal emelkedett, addig 1996 után már 2,9 százalékkal. Különböző elemzések arra a következtetésre vezettek, hogy a kilencvenes évek termelékenységi többletének nagyobbik része (a becslések a teljes növekedés kétharmadától négyötödéig terjednek) a számítógépiparból származnak. Tehát egyelőre nem annyira az információs technológia használata, mint inkább annak termelése magyarázza a termelékenység gyorsuló növekedését.

Részben ezzel a körülménnyel is magyarázható, hogy az információs gazdaság előnyeit eddig nagyrészt az Egyesült Államok élvezte, az informatikai eszközök előállításában fölénye vitathatatlan. A tapasztalatok azonban azt igazolják, hogy az új technológiák valódi előnyei nem azok termeléséből, hanem azok használatából erednek. Mivel várható, hogy az információs technológia használata és annak nyomán az elektronikus üzleti kereskedelem rövidesen világméretben is áttörésszerűen beleépül a gazdaságba, a termelékenységnövekedés is várhatóan világszerte felgyorsul. Japán és Európa tehát úgy is felzárkózhat, ha egyszerűen átveszi az Egyesült Államokban elterjedt alkalmazásokat. Ráadásul ehhez jelenleg jóval kisebb összegű beruházások kellenek. Szakértők úgy becsülik, hogy tíz év alatt egytizedére csökkentek az azonos teljesítményt adó számítógépes beruházások költségei.

A közszektor információinak nyilvánossága szempontjából azért lényeges felvázolni az információs társadalom makrogazdasági kilátásait, mert alapvetően ezzel ösztönzik a kormányzati gazdaságpolitikákat a közinformációk üzleti hasznosításának elősegítésére és egységesítésére. A köz információs vagyona ugyanis jelentős részét teszi ki a teljes tartalomiparnak.

A közszektor információinak gazdasági értéke

Nehéz jó becslést adni a közösségi információk gazdasági értékéről, erre kevéssé alkalmasak a közgazdaságban szokásosan alkalmazott értékelési módszerek. Itt is az okozza a fő gondot, hogy az információ nem kisajátítható jószág. Ennek következményeként a piaci egyensúlyi állapotban közel sem biztos, hogy az információs piacon az információ-előállítás költsége megegyezik a felhasználás során elért hasznossággal úgy, ahogy az a közönséges, egymással versenyző javak esetén történik. A közönséges javaknál nyilvánvaló, hogy a piaci egyensúlyi helyzetben a termelés határköltségei megegyeznek a felhasználók határhasznával. Az információs piacra viszont az a jellemző, hogy az információ-előállítás határköltségei többnyire jóval alacsonyabbak, mint a felhasználásukból származó haszon. Ebből következően az input oldalról való értékelés vélhetően alulbecsli az információk tényleges értékét. A hasznosságból való kiindulás viszont könnyen arra vezethet, hogy hagyományos nemzetgazdasági elszámolásokban szereplő értékösszegekhez képest erősen túlbecsüljük az információk értékét.¹⁰

Szakértői vélemények szerint a fejlett országokban az elektronikus kereskedelemben forgalmazott információk 15-25 százaléka a közösségi szektorból származik (*A survey*; 2000/1). Ugyanezen források szerint az információs tartalomipar az Európai Unió összesített GDP-jének mintegy 5 százalékát teszi ki, többet, mint például a telekommunikáció vagy a hardver-szoftver termelőágazatok. Ebből becsülve a közszektor adatvagyonának összértéke a GDP egy százaléka körülire tehető¹¹ (*Volman*; 2001). A jelenlegi arányok önmagukban még nem indokolnák a kérdés gazdaságpolitikai fontosságát. Sokkal meggyőzőbb az az összehasonlítás, amely szerint az EU piaca jelenleg alig egyötödét teszi ki az Egyesült Államokbeli méreteknek. Ráadásul ott ez a piac folyamatosan évi 10-30 százalékkal bővül.

¹⁰ Az információk hasznossága ugyanis jelenleg nem jelenik meg a nemzetgazdasági számokban, ezért annak értékét nem is célszerű a GDP vagy más hasonló aggregátum arányában kifejezni.

¹¹ Ebbe nem számítják bele az állami archívumokban tárolt kép-, szöveg- és hanganyagot.

A közszektor információinak nemzetgazdasági értékét az előállítás költségeinek szintjén lehet mérni. Az előzőkben említett arányok – a GDP 1 százaléka körüli méret – is ilyen becslésekből származik. A közszektor adatvagyonán belül a földrajzi, térképészeti információk, a közhitelű nyilvántartások, az állami archívumokban tárolt anyagok, valamint a statisztikai szolgálat adatvagyonára teszi ki a kereskedelmi hasznosításra alkalmas információk döntő részét. A statisztikai szolgálat adatvagyonának mért értéke tehát megegyezik a statisztika készítésének költségével. Minthogy azonban csak a költségek szintjén tudjuk mérni a statisztikai vagyon értékét, ezért ez az értékösszeg közel sem fejezi ki a használatából származó egyéni és társadalmi hasznot. Arra sem ad eligazítást ez a módszer, hogyan vegyük figyelembe a hatékonyságjavulás miatt bekövetkező költségcsökkenést. Az nyilvánvalóan nem csökkenti az adatvagyon értékét. A mérés további problémája, hogyan lehet összevetni az egyszeri beruházási költségeket (például az adatbázisok kifejlesztésének költségét) a rendszer alkalmazásának folyó költségeivel.

A közszektorbeli információk üzleti hasznosításának dilemmái

Az információk terjedésének elősegítéséhez tehát fontos társadalmi-gazdasági érdekek fűződnek. Másképpen fogalmazva, minthogy az információk terjesztéséhez pozitív externalitások kapcsolódnak, az információk terjesztésében az államnak szerepet kell vállalnia. Ez igaz mind a magán, mind a közösségi tulajdonban levő információs vagyona nézve. Lényegesen eltérő állami beavatkozási, szabályozási lehetőségek kínálkoznak azonban attól függően, hogy az információs vagyon köz- vagy magántulajdonban van-e. Míg a magántulajdonban levő információk terjesztését az állam legfeljebb a feltételek biztosításával tudja segíteni, a köztulajdonban levő információkkal az állam közvetlenül rendelkezik. Önmagában az a körülmény, hogy a közösségi információk gyűjtése és feldolgozása közpénzekből történik, indokoltá teszi, hogy ezeket az információkat a közosság ingyenesen használhassa.

Az információknak mint gazdasági javaknak az előzőkben említett sajátos tulajdonságait a szaktudományok már régóta felismerték. Ebből azonban gyakorlati teendők a múltban lényegében nem következtek. Minthogy a korábban rendelkezésre álló információtechnológiai eszközök erősen korlátozták a tényleges hozzáférést, a szabályozás szükségessége inkább elvi, mint gyakorlati kérdésként merült fel. Az elmúlt évtizedig különféle ad hoc megoldások jórészt elegendőnek bizonyultak az ellentmondások kezelésére. Az a körülmény, hogy az információk nagyrészt nyomtatott formában, jobb esetben az adatgazda adatbázisában voltak elérhetők, fizikailag tette lehetetlenné mind a tömeges hozzáférést, mind a rendszeres továbbhasznosítást.

Az információk többszöri hasznosításából származó megtakarítás nemcsak a közösségi információs vagyon esetén mutatható ki. Káros lehet a magánszektor által előállított adatvagyon monopolizálása is. Azonban míg a magánszektorban levő adatgazdákat védeni kell addig a mértékig, amíg megtérülnek az adatbázisok egyszeri előállítási költségei, a közpénzekből gyűjtött és kidolgozott adatbázisok esetén ez aligha lehet fontos szempont. Ezzel kapcsolatban társadalmi szinten inkább az a probléma mutatkozik, hogyan lehet azt megakadályozni, hogy a magánvállalkozások monopolizálhassák, a közösségi szektorból esetleg kedvezményesen korábban megszerzett adatvagyonot.

Az elmúlt évtized ezen a területen elsősorban a problémák felvetése és tárgyalása szintjén hozott áttörést. Az internet megjelenésével ugyanis több, eddig rejtett dilemma is felszínre került. Nemcsak az sürgeti a kérdés rendezését, hogy a kormányzati gazdaságpolitika felismerte a közinformációk gazdasági jelentőségét, hanem az információs tartalomipar érdekképviselői is egyre határozottabban igénylik, hogy egyértelmű és lehetőleg liberális jogszabályok segítsék a közszektorban keletkező alapinformációk további érték-növelő hasznosítását.

Szemben azzal, ahogy a közösségi adatokhoz való állampolgári hozzáférést a példának tekintett országok többségében külön törvény szabályozza, egyáltalán nem kialakult a helyzet a közösségi információk üzleti hasznosítása kérdésében. Itt még a szabályozás alapelvei sem formálódtak ki. Nem annyira az a probléma, hogy különböznek a nemzeti szabályozások, és ez akadályozza a kérdés nemzetközi szintű harmonizációját (erre mindenképpen szükség lenne a természeténél fogva globális információs piacon), hanem az egyes nemzeti szabályozások sem összehangoltak. Sok esetben a közösségi intézmény dönthet a nála található információk üzleti hasznosításának módjáról.

A közösségi szektorból származó információk üzleti hasznosítása szembeül azzal az általános kérdéssel, hogyan kell szabályozni az információs tartalomipar működési feltételeit (árképzését, az adatbázisok jogvédelmét stb.) annak érdekében, hogy a szabályozás gátolja a káros monopolizálódást, ugyanakkor ne fékezze az ágazat fejlődését. Olyan hosszú távra érvényes, kiszámítható szabályokat kell megfogalmazni, amelyek nem bántortalanítják a vállalkozásokat. Sőt, a szabályok új vállalkozások piacra lépését ösztönözzék, hogy ezáltal a verseny erősödése javítsa a hatékonyságot, és így serkentse a gazdasági növekedést.

Az információs vagyion kezelése magában hordja a monopóliumok kialakulásának a lehetőségét. Ez igaz a közösségi és a magánszektorban kezelt információkra is. A magánszektor érdekcsoportjai ismételten hangoztatják azt a kifogást, hogy a közösségi intézmények hajlamosak az általuk gyűjtött információk kisajátítására, és az információk értékesítésével olyan üzleti tevékenységeket folytatnak, amelyek nem tartoznak az állam feladatai közé, és így csorbítják a vállalkozások érdekeit. Az információs piacon azért is nehéz elhatárolni az állam és a magánszektor működési területét, mert az információs piaci magánszektorban erős nagyvállalati lobbierdekek érvényesülnek, amelyeket nehéz a versenyszabadságra hivatkozva védeni.

A célszerű munkamegosztás kialakításakor azt is számításba kell venni, hogy nem egyszerűen arról van szó, hogy a közösségi szektorban keletkező nyers adatok értékét a magánszektor a felhasználók számára különféle szolgáltatásokkal növeli, hanem sok esetben csak a közösségi szektorban van meg az adatok értelmezéséhez szükséges szakértelem. Ezért korántsem biztos, hogy az információs piacon is a verseny léte miatt a magángazdaság minden esetben hatékonyabban működik, mint az állam.

További kérdésként merül fel, hogy lehet-e és érdemes-e korlátozni a közhitelű nyilvántartásoknak az eredeti céltól eltérő másodlagos, üzleti jellegű hasznosítását. Ilyen például a népszerűségi-nyilvántartási adatbázis használata marketing célra, a céginformációk felhasználása üzleti elemzések, rangsorok kialakítására. Az ingyenesen felhasznált információk egyfelől költségmegtakarítást jelentenek a vállalkozásoknál, és ezáltal javítják a vállalatok nemzetközi versenyképességét. Ezzel szemben állnak viszont a méltányolandó magánérdekek.

A közösségi szektornál tárolt információs vagyon belül az ingyenes hozzáféréstől többnyire ki vannak zárva az állami könyvtárakban, kép- és hangarchívumokban tárolt adatok. Kérdés, hol húzzuk meg ezen, legalább részben közpénzekből finanszírozott, de nem ingyenesnek számító adatvagyon határát. Újabban hasonló kérdésként jelentkezik az állami támogatásokból finanszírozott kutatások során létrehozott adatbázisokhoz való hozzáférés. Nyílt kérdés, hogy ezek a kutatók szellemi termékének vagy a közösségi adatvagyon részének tekintendők-e?

Nemzetközi szinten a múltban igen eltérő, többnyire ad hoc megoldásokat mutató gyakorlat alakult ki az értékesítési ár és az átadás egyéb feltételei meghatározásánál. A feltételek országonként és adatkörönként is változnak. Van olyan eset, amikor ingyenes az átadás, van olyan eset, amikor a felhasználónak az információátadás határkölségeit kell megtérítenie, és van olyan szabályozás is, amikor az értékesítési árak fedezik az információgyűjtés teljes költségét. Ráadásul több esetben az átadás szabályait a felhasználók jellege szerint is eltérően szabályozzák. Az információértékesítésben megnyilvánuló egyenlőtlen feltételek lényegében a piaci versenyt torzító hatásokat váltanak ki. Ennek elkerülése érdekében az EU a közelmúltban adta ki véleményezésre azt a szabálytervezetet, amely a tagországokra kiterjedően – várhatóan kötelező jelleggel – előírja a közösségi információk üzleti hasznosításának egységes feltételeit. Minthogy az információk üzleti célú hasznosítása befolyásolja az egységes belső piac működését, így az EU jogosultnak tekinti magát arra, hogy beleszóljon a nemzetállami szabályozásokba.

Az egyelőre csak tervezet formájában nyilvánosságra hozott már említett dokumentum elsősorban a szabályozások áttekinthetőségét írja elő, vagyis azt, hogy minden felhasználó előre megismerhesse azokat az ár- és egyéb feltételeket, amelyek mellett hozzáférhet a kért adatokhoz. A javaslat kifejezetten tiltja a közszeKTor és a magánszeKTorbeli továbbértékesítők közötti kizárólagos szerződések. Hasonlóképpen nem teszi lehetővé az anyag azt, hogy a hozzájutás feltételeiben különbséget tegyenek a felhasználók között. A költségek tekintetében a nyers adatok esetén javasolja, hogy azok csupán a terjesztés határkölségeit fedezzék, az értéknövelő szolgáltatásokért azonban díjak már felszámíthatók. Ugyanakkor megengedett, hogy bizonyos adattípusokat a közszeKTor is piaci feltételekkel értékesítsen, különösen akkor, ha az adatgyűjtés számára is költségekkel jár. Ilyen piaci jellegű információs termék például a földrajzi, térképészeti vagy a meteorológiai adatbázis.

Adatszere a kormányzati intézmények között

A közösségi adatok többcélú felhasználásának harmadik területét a közösségi szektoron (államigazgatáson) belüli átadás, adatszere képezi. Erre a kérdésre a nyilvános dokumentumokban kevés nemzetközi tapasztalat található, ezt vélhetően a legtöbb országban az államigazgatás belső ügyének tekintik. Kivételes eljárást mindössze a személyes adatok, illetve a külön törvénnyel szabályozott adatállományok (például adóadatok) használata igényel. Ezek esetén az államigazgatáson belüli többszöri hasznosítás során az adatok továbbra is védettek maradnak, egyéb esetben például az anonimizált adatállományok a közérdekű adatok körébe tartoznak. Hasonlóképpen nemzeti belügy az is, hogy ilyen esetben ki viseli az információgyűjtés és az adatbázisok karbantartásának költségeit, azt mennyiben osztják meg a felhasználók között.

Az adatátvétel tekintetében sajátos megítélés alá esnek a statisztikai szolgálatok. A statisztikai célú hasznosítás nem sérti, nem sértheti az adatszolgáltatók érdekeit, miközben az adatok felhasználása jelentős költségmegtakarítással jár. Mindamellet az egyedi és különösen a természetes személyek adatainak védelme mint elv megelőzi a gazdasági racionalitás szempontjait. Vélhető, hogy az elektronikus kormányzatok kiépülése kapcsán az adatsere kérdésköre is nagyobb hangsúlyt kap, amely során az adatvédelmi elveket is újratárgyalják.

A közszektor információinak nyilvánossága és az elektronikus kormányzat

A közösségi információk közzététele fontos részét képezi az elektronikus kormányzat kiépítésének. Az elektronikus kormányzat kiépítését a szakirodalom négy, egymásra épülő szakaszra bontja (*Di Maio; 2001*).

1. Az első szakaszban a kormányzat működése, kapcsolatai, információs csatornái lényegében az eddig megszokott formában élnek tovább, mindössze annyi változás történik, hogy ezek elektronikus formában is elérhetővé válnak. Ezt a szakaszt nevezhetjük az elektronikus kormányzat megjelenésének.

2. A második szakaszban kialakulnak az információszolgáltatás új formái. Ennek során a kormányzat és a felhasználók (állampolgárok, üzleti élet, kormányzati intézmények stb.) között új kapcsolatok alakulnak ki azáltal, hogy a felhasználók saját maguk szolgálhatják ki magukat a kormányzati információs vagyontól. Ennek érdekében ki kell dolgozni

a) egyrészt az információk elérését és értelmezését segítő metaadatokat és egyéb tájékoztatósi útmutatókat,

b) másrészt olyan szabályokat és technikai eszközöket, amelyek védik az információs vagyont a jogosulatlan hozzáféréstől (adatvédelem), és szabályozzák annak továbbfelhasználását (például a magánszféra által nyújtott értéknövelő szolgáltatások árképzését).

A használat során jelentkező felhasználói igények előbb-utóbb azt az igényt is megfogalmazzák, hogy létrejijjenek olyan információs „pultok”, amelyek biztosítják a felhasználókkal való személyre szóló kapcsolattartást, segítve az információs vagyontban való eligazodást.

3. A harmadik szakaszban lehetővé válik, hogy a kormányzat és az állampolgárok, gazdálkodó szervezetek között a tranzakciók elektronikus formában kerüljenek végrehajtásra.

4. A negyedik szakasz jelenti mindazt a fejlődést, amelynek nyomán az előző szakaszok eredményeképpen struktúrájában átalakul a kormányzati munka, előtérbe kerül a funkcionális és nem a szervezetekre tagolódo feladatellátás.

A közszektor információinak nyilvánossága az elektronikus kormányzat bevezetésének első két szakaszához tartozó feladat. Minthogy ez az egyik első és viszonylag könnyen kivitelezhető feladat, az eredmények és tapasztalatok lényegesen befolyásolják a munka egész további menetét. A kormányzati állásfoglalások kiemelik annak fontosságát, hogy mindenki egyenlő feltételek között juthasson hozzá a közösségi információkhoz, ezzel is csökkentve a társadalomban egyébként óhatatlanul kiszélesedo információs szakadékot egyfelől azok között, akik képesek élni az új információs technológiákkal, másfelől azok között, akik erről – elsősorban a képzettség hiánya és életkoruk miatt –

lemaradnak. A pozitív élmények csökkenthetik ezen rétegek idegenkedését az információ-technológiák használatától, ugyanakkor ösztönzést adhatnak az államigazgatási szakembereknek az elektronikus kormányzat kiépítésének folytatására.

IRODALOM

- BRÜHANN, U. (1996): Privacy and transparency: How can they be reconciled? Előadás az „Access to public information: A key to commercial growth and electronic democracy” címmel, 1996. június 27–28-án Stockholmban tartott konferencián.
- DIMAIO, A. (2001): E-government scenario. Előadás a Gartner Corporation szervezésében, Budapesten, szeptember 13-án rendezett „E-government” c. konferencián.
- MAYER-SCHÖNBERGER, V. (2001): *Information und Recht. Vom Datenschutz bis zum Urheberrecht*. Springer, Wien–New-York.
- PRINS, C. (2001): Access to public sector information: In need for constitutional recognition? Előadás Bécsben 2001. december 7-én az „Access to ownership of public sector information” c. szimpóziumon.
- RAAB, CH. D. (2001): Privacy issues as limits to access: Előadás Bécsben 2001. december 7-én az „Access to ownership of public sector information” c. szimpóziumon.
- A survey of government and Internet (2000/1): *The Economist*, 2000. június 24.
- A survey of the new economy (2000/2): *The Economist*, 2000. szeptember 23.
- VOLMAN, I. (2001): Access to and exploitation of public sector information. Előadás Bécsben 2001. december 7-én az „Access to ownership of public sector information” c. szimpóziumon.
- WIENER, N. (1961): *Cybernetics, or control and communication in the animal and the machine*. MIT Press.

SUMMARY

Providing free access to public sector information is a major concern both for social and economic policy. The free of costs access for final users, mainly for private persons or citizens is a basic right in a democratic society. Besides the multiple commercial exploitations may significantly contribute to economic growth, as the marginal cost of information supply is practically nil. Similar reasons argue for data sharing within the public sector itself.

The paper presents an overview of recent issues, based on international experiences. For instance it compares the delineations of public sector as defined in various EU documents and highlights the inconsistencies. The dilemmas connected with the use of public registers are also discussed. As the regulation of commercial use is concerned, the value of information does not form the basis for pricing, as it is used in the case of usual tangible goods. The topic is highly relevant to official statistics, because statistical databases provide a substantial part of public sector information.

A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALATOK A MAGYAR GAZDASÁGBAN

ROMÁN ZOLTÁN

A rendszerváltás küszöbén, 1989 végén a magyar statisztika 360 ezer vállalatot tartott nyilván, ezek száma 1994 végére meghaladta az egymilliót, azóta már kevéssé növekedett. 1989 végén a kis- és középvállalatok (KKV) a munkahelyek egyharmadát, 1994-től már kétharmadát biztosították, döntően a nagyvállalati munkahelyek tömeges megszűnése miatt. Nemzetközi összehasonlításban a magyar vállalati nagyságstruktúra a mediterrán országokéhoz hasonló: jellemzi a mikrovállalatok nagy száma, ebből adódóan az alacsony átlagos vállalatnagyság (4 fő/vállalat, az EU-átlag 6 fő), de a kis- és középvállalatoknak viszonylag kisebb a foglalkoztatási szerepe (ott ez 80 százalékhoz közelít, az Európai Unió átlagában kétharmad).

A kép értékelésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezekhez az arányokhoz jelentősen hozzájárul a mellékfoglalkozású egyéni vállalkozások magas hányada, a munkaadók által presszionált kényszervállalkozások, a betéti társaságok között a szabályozók közötti manőverezés céljával létesített látszatvállalkozások nagy száma. A tanulmány néhány összehasonlítást a jelölt országokkal és a bruttó hozzáadott értékhez való hozzájárulásról is ad. Befejezésül a KKV-statisztikával szemben támasztott újabb követelményekről és az ezeknek való megfelelés feladatairól szól.

TÁRGYSZÓ: Kis- és középvállalatok. KKV-statisztika. Nemzetközi összehasonlítás.

A Központi Statisztikai Hivatal negyedévente „*A működő gazdasági szervezetek száma*” című gyorstájékoztatójában részletes képet ad a vállalatok nagyságkategóriák szerinti számának gazdasági ágak, gazdálkodási formák és területi egységek szerinti alakulásáról. A Hivatal 2002 elején egy további adatokkal is szolgáló, nagyobb kiadványt is közreadott „*Kis- és középvállalkozások a magyar gazdaságban. Helyzetkép és nemzetközi összehasonlítás*” címmel. Ennek célja az volt, hogy nagyobb ívű visszatekintéssel, e vállalati kör gazdaságunkban betöltött helyéről, szerepéről is képet adjon, nemzetközi összehasonlítások tükrében.

A tanulmány a kiadvány fő mondanivalójának felidézése, frissebb adatok alapján való kiegészítése mellett elsősorban készítésének hátterével, módszertani kérdéseivel és befejezésül röviden kis- és középvállalati statisztikánk fejlesztésének főbb kérdéseivel foglalkozik.¹

¹ Ahol a cikk nem tüntet fel forrást, az adatokat e kiadványból idézi.

A statisztikai alapokról

A modern gazdaságban egymást kiegészítve mindig is együtt éltek kisebb és nagyobb, majd óriás vállalatok. A kisvállalatok sajátos helyzetére és szerepére, nagyobb alkalmazkodó képességére az olajválság nyomán, a hetvenes években figyelt fel a világ és az Európai Unió is. Az Egyesült Államokban ez már korábban bekövetkezett. A Kisvállalati törvénnyel például már 1953-ban felállították a ma is működő, nagy tekintélyű Kisvállalati Hivatalt. (A törvény sokadik, legfrissebb, módosításokkal, kiegészítésekkel igen terjedelmes változatát 2001. december 12-én hagyták jóvá.) Jó ideje a kisvállalat (small business) kifejezés helyett inkább a kis- és középvállalat (KKV) megjelölés használatos, de – ha nem utal erre pontosabb meghatározás – gyakran továbbra is az összes nem *nagy* vállalatra utal e szó.

Bár a kis- és középvállalati politika körvonalai az Európai Unióban már a hetvenes években kialakultak, az Európai Bizottság és 1959-ben létrehozott statisztikai hivatala, az EUROSTAT csak 1988-ban indította nemzetközileg összehasonlítható harmonizált KKV-adatok gyűjtését tagországaiban, átfogó KKV-adatbázis létrehozásának céljából.² Miután az Üzleti statisztika (Business Statistics – BS) szabályozásának, kiépítésének során egységes ágazati és terméknomenklatúrát vezettek be, előírásokat készítettek a vállalati regiszterekhez, a statisztikai számbavételi egységekre, a Strukturális üzleti statisztika (Structural Business Statistics – SBS) átfogó programja az ágazatok struktúrájának és tevékenységének egységes számbavételére, az erre vonatkozó adatok rendszeres közlésére készíti fel a tagországokat. E munkába a többi jelölt országgal együtt Magyarország is bekapcsolódott. (Nem terjed ki e program, ahogyan az EU KKV-statisztika sem, a mezőgazdaságra, amely külön megfigyelések tárgya.)

AZ SBS a gazdaság egészének teljesítménymérésére kialakított, éves adatgyűjtési rendszer. Ennek része a harmonizált KKV-statisztika és -adatbázis létrehozása. A cél az, hogy fokozatosan minden azonosan definiált fontosabb adat nagyságkategóriák szerint, a legkisebb (az 5 fő alatti) vállalatokra is kiterjedően rendelkezésre álljon. A nagyságkategóriákat létszám alapján határolják el. Eredetileg és hosszú ideig 100 és 500 fő volt a létszámhatár. Ezt 1992-ben a 91/C 213/02. sz. határozattal 50 és 250 főre módosították és 1996 elején a statisztika számára is rögzítették.³ A kisvállalatok körén belül megkülönböztetik a 10 fő alatti mikrovállalatokat és e csoporton belül a „0 fős”, alkalmazott nélküli „önfoglalkoztatókat” is.

A KKV-támogatásoknál is érvényesítendő EU-szabályozás a létszámhatárok mellett megjelölt két további ismérvet is: értékmutatókat (éves forgalom vagy mérlegfőösszeg) határértékekkel és egy függetlenségi kritériumot (nagyobb vállalat 25 százalékot nem meghaladó részesedése). Gyakorlatilag e két további ismérvet az Európai Unióban a statisztika figyelmen kívül hagyja, ezeket csak esetenként, a KKV-támogatások megítélésénél ellenőrzik. Az 1999. évi XCV. ún. KKV-törvényünk, átvéve az EU-szabályozást, a létszámhatárok mellett a másik két ismérvet is rögzíti (alacsonyabb értékhatárokkal). Ezt követve egyes kutatóintézeteink, APEH-adatok feldolgozására építve, az értékmutatók

² Az EUROSTAT a *Vállalatok Európában* (Enterprises in Europe) c. kiadványsorozatát 1990-ben, az *Európai Bizottság Kisvállalati Jelentéseit* (The European Observatory for SMEs) 1992-ben indította.

³ Az Európai Bizottság Vállalati Főigazgatósága 2001 végén ismét napirendre tűzte a KKV-k elhatárolására vonatkozó szabályozás felülvizsgálatát, ez jelenleg is folyik.

alapján néhány ezer kisvállalatot átsorolnak a másik két csoportba. (A „függetlenségi kritérium” figyelembevételével nem próbálkoznak.) A helyesbítés módosít néhány arányt, de ellentmond az EU-adatokkal való összehasonlíthatóság követelményeinek. A KSH Gyorstájékoztatója nem alkalmaz ilyen kiigazításokat és az idézett kiadványok sem, bár a nemzetközi összehasonlítások ezt igénylik (ahogyan az összegzett adatoknál a mezőgazdaság kihagyását is).

A függetlenségi kritérium már átvezet a megfigyelési egység nem kevésbé fontos kérdéséhez. Az EU-ajánlások előírják a jogi egység (vállalat), a gazdasági egység, a területi egység (telep), valamint a szakosodott egységek megfigyelését. A KKV-statisztika vállalati adatokat dolgoz fel, de a gyakorlatban jó néhány ország, ettől eltérően, még a területi egységekről is közöl adatokat. Ez bizonytalanságot visz az összehasonlításokba, ahogyan az is, hogy a létszám számbavétele sem azonos minden országban. Az EU- és az OECD-kiadványok mindkét gondot elismerik, jelzik. A két szervezet a vállalati szintű (firm level) statisztika javítására, erősítésére, felhasználási körének bővítésére közös munkacsoportot hozott létre. Napirenden van a vállalatcsoportokhoz való tartozás és egy másik munkacsoportban a különböző globalizációs jelenségek megfigyelésének rendezése is.

A vállalati szintű statisztika fejlesztési programjában az egyik (mondhatjuk fő-) irány a vállalatdemográfiai statisztika harmonizált kiépítése. Az OECD és az EUROSTAT már eddig is támogatta az egyes tagországokban folytatott ilyen vizsgálatokat, több munkacsoportjuk értékelt, közzétette a különböző számítások, felvételek eredményeit. E két szervezet most egyesítette törekvéseit és e munka új, intenzívebb szakasza kezdődik, a vállalatiregiszter-ajánlásokhoz kapcsolt definíciók és részletesen kidolgozott módszertan alapján. Kilenc vállalatdemográfiai eseményt különböztetnek meg és terveznek számba venni, ezek: születés, halál, egyesítés, kivásárlás, felbontás, leválás, közös vállalkozás, átstrukturálás, vállalatcsoport-váltás. Ennek alapján többek között annak megfigyelésére is mód lesz, hogy mi a vállalatok számának gyarapodásából a valódi, ún. „reál születés” eredménye.

Komoly gondot jelent, hogy az EUROSTAT egyes adatai a vizsgált időszakra csak 2-4 év elteltével válnak hozzáférhetővé. Az Európai Bizottság ennek az időnek jelentős lerövidítését sürgeti, akár minőségi engedménnyel is, különösen mióta a lisszaboni stratégiai (versenyképességi–növekedési) cél megközelítését folyamatosan szeretnék mérni. Számolva ezzel az igénnyel, az EU KKV-jelentéseihez a kutatóhálózat (European Network of Small Business Research – ENSBR) más forrásokat, becsléseket is felhasználva frissebb adatok előállítására is felkészült. Ehhez viszont meg kellett jegyeznie, hogy adatai eltérhetnek a nemzeti statisztikákban talált vagy a korábbi években közölt adatoktól. Az egymást követő jelentésekben felfedezhető nagy eltérések (mint azt a későbbiekben is láthatjuk) sokszor inkább korrekcióknak, mintsem valóságos változások jelzésének tűnnek.

A KKV-statisztika adataiból, az erre épülő nemzetközi összehasonlításokból kirajzoló kép erősen befolyásolja az is, hogy az egyes országokban mikor, hogyan szabályozzák a vállalkozások indítását; mit kötnek, milyen engedélyhez; ez hogyan változik; milyen időt és költséget igényel ezek megszerzése; és (ettől egyáltalán nem függetlenül) milyen súlyú az informális/fekete gazdaság. Ez további vizsgálódások igénye mellett arra is figyelmeztet – és ezt az idézett KSH-kiadvány sem mulasztja el hangsúlyozni –, hogy a

KKV-adatokból, az erre alapozott nemzetközi összehasonlításokból mindig csak kellő óvatossággal, nagy körültekintéssel vonjunk le következtetéseket.

Visszatekintés

A magyar gazdaság vállalati méretstruktúrája az 1940-es évek végéig, a kommunista hatalomátvételig hasonló volt a természetes folyamatként más piacgazdaságokban is kialakult struktúrához. Erre utaló adatokat ugyan inkább csak az iparról találunk és a magyar statisztika akkoriban nagyságkategóriák szerint nem a vállalatok, hanem a telepek számát figyelte meg, de a kisvállalatok erős jelenlétét és fontos szerepét ezek is egyértelműen jelzik. Addig is, amíg az ilyen idősorok rekonstruálására végzett kísérletek eredményre vezetnek, a Magyar statisztikai zsebkönyv adataiból idézhetjük például, hogy az utolsó háború előtti évben, 1938-ban a bányászat-kohászatban és a gyáriparban közel 400 000 foglalkoztatott dolgozott és ezt megközelítő volt a kisiparban dolgozó mesterek (189 000) és segédek, tanoncok és segítő családtagok száma. Tekintettel arra, hogy nagyszámú kis- és középvállalat működött a gyáriparban is, a KKV-k aránya a foglalkoztatott létszámban 50 százalék felett lehetett. Egy hasonló adat 1930-ból Csehszlovákiáról: a feldolgozóiparban a 250 főnél kisebb vállalatok a létszám 58 százalékát foglalkoztatták (*Teichova*; 1988. 37. old.).

Statisztikai évkönyveink, zsebkönyveink adatai szerint a második világháború utáni gyors helyreállítás első éveiben nagyjából ezek az arányok maradtak jellemzők. A magánkisiparban például 1948 végén – a bankok és a 100 fő feletti üzemek államosítása után –, még 169 ezer mester dolgozott, hasonló számú alkalmazottal, tehát alig kevesebb, mint 1938-ban. A következő néhány esztendőben azonban a kisiparosok olyan nyomás alá kerültek, hogy előbb alkalmazottaik és ipari tanulóik számát csökkentették radikálisan, majd mind többen önállóságukat is feladták. A magánkisipar szerepét valamelyest átvették az erőltetett ütemben fejlesztett ipari szövetkezetek, foglalkoztatottjaik száma 1970-ben 238 500 fővel tetőzött. Állami nyomás alatt azonban e körben is a nagyobb középüzemek és a nagy szervezetek váltak uralkodóvá. A kommunista hatalomátvételt a magán-kiskereskedelem még radikálisabb felszámolása és ezzel e területen a kis egységek szinte teljes eltűnése követte.

Statisztikánk nem szolgál egyértelmű idősorokkal vállalati nagyságkategóriák szerint, de a viszonylag nagyszámú (csak sűrűn változó) adatközlésekből így is következtethetünk a méretstruktúra alakulására; lassú, de határozott módosulásának elindulására. A KSH-kiadvány számos ezt jellemző adatsort közöl, további feladat lesz ezek lehetőség szerint konzisztens összeillesztése. Adatainkban az jelenik meg, hogy a „szocialista tervgazdálkodás” éveiben nemcsak az állami tulajdon, de a nagy- és óriás vállalatok fölénye is hosszú időre megkérdőjelezhetetlen dogmává vált. Az 1968-ban elindított gazdasági reform a piacgazdaság egyes elemeinek bevezetése során a magánszektor, és az ennek keretében létrejövő kisvállalatok megerősítését, a piaci versenyhez szükséges nagyobb számú szereplő megjelenésének elősegítését nem tűzte ki célul. Ennek felismerése a gazdaság fokozódó nehézségei, majd a magánszektor tényérése és a vállalati méretstruktúra fokozatos átrendeződése miatt igen lassú folyamat volt.

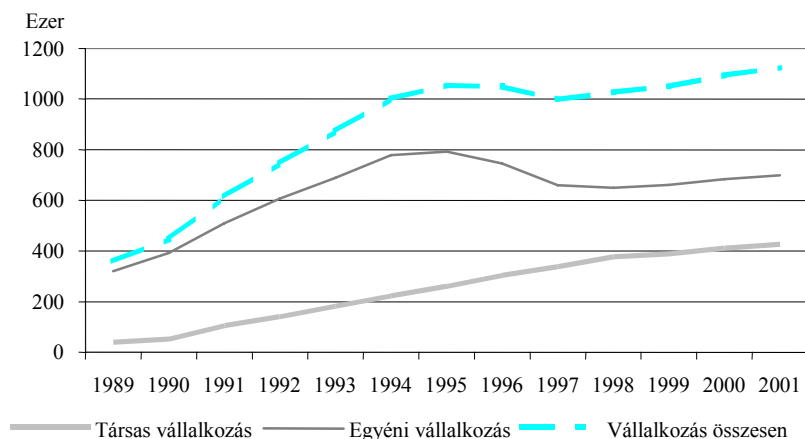
Ehhez az is hozzájárult, hogy hosszú ideig a reform híveinek többsége az első és a második gazdaság békés együttélésében látta a megoldás útját. A kis magánvállalkozások

irányában a tiltást és tűrést csak nehezen váltotta fel egy-egy időszakra a többnyire el-
lentmondásos támogatás. Ezzel együtt a második gazdaság bővítése, a „melléküzemági”
tevékenység térnyerése, és az olyan – végül is zsákutcának bizonyult – kísérletek is, mint
a gazdasági munkaközösségek, a vállalati gazdasági munkaközösségek segítették a vál-
lalkozói gondolkodással, a piacgazdaság működésével való ismerkedést, majd a piacgaz-
dasággá való átalakulás folyamatát.

A rendszerváltás küszöbén, 1989 végén a statisztika 359 997 vállalatot regisztrált,
ezek túlnyomó része (89%) egyéni, nagy hányadában mellékfoglalkozású egyéni vállal-
kozás volt. A foglalkoztatottak számának megoszlásáról a kis-, közép- és nagyvállalatok
között csak kutatói számítások adnak képet: ez (az Európai Unióban ekkor szokásos 100
és 500 fős elhatárolással) 16–20–64 százalék volt. E történelmi fordulópont idején a
KKV-nagyvállalati foglalkoztatottsági arány a magyar gazdaságban egyharmad-
kétharmad, az Európai Unióban kétharmad–egyharmad volt. A fordított magyar arány
azonban így is jóval közelebb volt a piacgazdaságokban szokáshoz, mint a többi volt
KGST-országban. Egy OECD-tanulmány szerint 1989-ben Csehszlovákiában mindössze
tízezer körül volt az önfoglalkoztatók száma, a gazdaságilag aktív népességhez viszony-
lítva Lengyelországban 4, Magyarországon a 6 százalékot is meghaladó volt arányuk
(*Small business...*; 1996. 31. old.).

A rendszerváltás „vállalkozási boom-ot” hozott magával (Csehszlovákiában még na-
gyobb robbanással, mint nálunk). A KSH-kiadványban közölt idősoros adatok azt jelzik,
hogy a regisztrált vállalatok/vállalkozások száma 1994 végére már meghaladta az 1 milli-
ót; 5 év alatt (1990–1995) megduplázódott, de azóta már alig növekedett.

1. ábra. A regisztrált vállalatok számának alakulása a magyar gazdaságban

A „vállalkozási boom-ot” egyrészt a vállalkozási szabadság lehetőségeinek (nemegy-
szer túlbecsült) vonzereje, másrészt a növekvő munkanélküliség (vagy annak előérzete)
táplálta. A foglalkoztatottak számának megoszlása a kis- és közép-, valamint a nagyvállal-
latok között néhány év alatt gyökeresen átalakult. Statisztikánk erről nem szolgál adatok-
kal, de egy kutatóintézeti tanulmány (Román; 1994) számításai szerint felcserélődött az
egyharmad–kétharmad arány. A KSH-kiadvány ezt idézve rámutat arra, hogy elsősorban

a korábbi, virtuális teljes foglalkoztatás összeomlása, a foglalkoztatottak számának 1990 és 1996 januárja közötti közel másfélmillióval, 5 201,0 ezerről 3 743,7 ezerre való csökkenése okozta e nagy változást. A nagyvállalatoknál megszűnt mintegy 2 millió munkahelynek csak kisebb hányadát pótolták a (nagy részt) új kis- és középvállalatok, vállalkozások.⁴

Hogy a regisztrált új vállalatokból mennyi tekinthető ténylegesen működőnek, ezt statisztikánk csak 1995-ben kezdte megfigyelni. 1995. december 31-én 57,5 százalék volt a működő vállalatok aránya. Ez az arányszám a következő néhány évben jelentősen, majd már lassabban emelkedett és közel a 80 százalékhoz nagyjából stabilizálódott. A KSH-kiadvány a továbbiakban az 1995 utáni fontosabb változásokat és a 2001-re kialakult struktúrát a működő vállalatok adatai alapján elemzi. Jelzi többek között, hogy a vállalatok gazdálkodási formák szerinti összetétele jelentősen változott: az egyéni vállalkozások aránya csökkent, a társas vállalkozásoké nőtt. A vállalatok gazdasági ágak szerinti összetételében kisebb lett a feldolgozóipar és a kereskedelem, emelkedett a pénzügyi tevékenység és a szolgáltatások területén működő vállalatok aránya. A területi megoszlás ismert sajátosságai mellett (amit jelenleg még csak a vállalat székhelyének bejegyzése alapján tudunk vizsgálni) a friss adatok azt is tanúsítják, hogy a külföldi tőke erőteljesen jelen van a kis- és középvállalatok körében is.

A legfrissebb változások

A vállalati nagyságstruktúra bemutatása a KSH kiadványban a készítésekor rendelkezésre álló legutolsó, 2001. június 30-i adatokra épült. A vállalatok számát illetően viszont e tanulmány írásakor a Gyorstájékoztatóból már ismeretesek a 2002. március 31-i adatok is. Ezek alapján az első tábla adataival áttekinthetjük a 2001–2002 márciusa közötti változásokat is.

1. tábla

A regisztrált és a működő vállalatok száma, 2001–2002

Megnevezés	2001. március 31.	2001. december 31.	2002. január 1.	2002. március 31.	Index: (4:1)·100
	1.	2.	3.	4.	
Regisztrált vállalkozások					
Társas vállalkozások	416 772	426 834	426 834	432 055	103,7
Egyéni vállalkozások	688 775	698 001	698 001	699 275	101,5
<i>Összesen</i>	<i>1 105 547</i>	<i>1 124 835</i>	<i>1 124 835</i>	<i>1 131 330</i>	<i>102,3</i>
Működő vállalkozások					
Társas vállalkozások	344 719	371 778	344 900	355 000	103,0
Egyéni vállalkozások	444 333	468 797	442 900	450 545	101,4
<i>Összesen</i>	<i>789 052</i>	<i>840 575</i>	<i>787 800</i>	<i>805 545</i>	<i>102,1</i>

Forrás: A működő gazdasági szervezetek száma, 2001. I. negyedév és 2002. I. negyedév.

⁴ Több évi jelentős növekedés ellenére egyébként a gazdasági aktivitás rátája a magyar gazdaságban ma is a legalacsonyabbak közé tartozik.

A vállalatok száma gazdaságunkban 2001. és 2002. március 31. között adataink szerint kevéssel tovább növekedett. Mind a regisztrált, mind a működő vállalatok adatsora az egyéni vállalkozások arányának folytatódó, kisebb csökkenését jelzi. Az egyéni vállalkozások között a főfoglalkozásúak száma 4, a mellékfoglalkozásúak száma 3 ezerrel csökkent, a nyugdíjasoké 13 ezerrel nőtt. A működő vállalatok nagyságstruktúráját nézve, az 1–49 fős kisvállalatok számában, arányában mutatnak növekedést adataink. A gazdasági ágakat nézve, a vállalatok száma a szolgáltatások körében (tovább) növekedett.

Feltűnő, hogy a működő vállalatok számát nézve milyen nagy különbségek vannak a december 31-i és az ezt követő január 1-jei adatok között (az 1. tábla szerint közel 53 ezer a különbség). Ennek az a magyarázata, hogy a KSH évente egyszer, január 1-jével helyesbíti, pontosítja a működő vállalatok adatait; addig ezek rendszeresen a valóságosnál nagyobb növekedését jeleznek.

A KSH-kiadvány az EU-összehasonlítások közül főképpen a 6. KKV-jelentésre támaszkodott. Miután Brüsszelben úgy döntöttek, hogy a következő jelentést több részletben, folytatólagosan fogják közreadni, 2002. május végéig az első négy ilyen kiadvány meg is jelent. Ezek között van az összefoglaló adatokat tartalmazó és első ízben (röviden) a jelölt országokkal is foglalkozó, 54 oldalas 2. számú kötet is (*Observatory*; 2002). Az ebben bemutatott 2000-re vonatkozó adatok nem jeleznek lényegi változásokat az előző jelentésben szerepeltetett, a KSH-kiadványban felhasznált 1998. évi adatokhoz képest. Olyan mutatók esetében azonban (például a termelékenység színvonala vállalati nagyságkategóriák szerint), melyek kiszámításához létszámra, hozzáadott értékre vonatkozó adatokat is felhasználtak, többször meglepő különbségekkel találkozunk. Ez valószínűleg nemcsak időbeli változásokat, hanem szükségesnek ítélt korrekciókat is tükröz.

Összehasonlítás az Európai Unióval

E legújabb EU KKV-jelentés szerint a 19 európai országban összesen (15 EU-tagország, 3 Európai Gazdasági Térségbe tartozó ország és Svájc) 2000-ben 20 millió 455 ezer vállalat működött, ezek közül 40 ezer volt nagy-, 170 ezer középvállalat.

A nagyvállalatok 0,2 százalékot, a mikrovállalatok 93 százalékot képviselnek, a magyar gazdaságban 0,1 és 96,2 százalék a megfelelő adat. A 19 ország átlaga azonban, mint ismeretes, jelentős országok közötti különbségeket takar (lásd a 2. táblát), ezért ez esetben is többet mond az egyes országok adataihoz való hasonlítás. Ezek különbségei leginkább a közép- és a mikrovállalatok arányánál szembetűnők, a szélső értékek az előbbinél 0 és 3 százalék, a mikrovállalatoknál 84 és 97 százalék. Még tömörebben jelzi az országok közötti különbségeket az egy vállalatra jutó létszám, az átlagos vállalatnagyság mutatója. A 2. tábla e mutatókat és az 1999-re közelítő számítással meghatározott magyar adatot is közli.

A mikrovállalatok aránya Magyarországon egyike a legmagasabbaknak, az átlagos vállalatnagyság a legkisebbek közé tartozik. A mikrovállalatok nagy száma magas arányú vállalatsűrűséget eredményez, az ezer lakosra jutó vállalatok száma nálunk jóval az európai átlag felett van. Az átlagos vállalatnagyság 1998-ban a 19 ország átlagában 6 fő/vállalat volt, 8 országra kaptak ennél kisebb értéket. E mutatót az új KKV-jelentés 2000-re is közli (*Observatory*; 2002. 17. old.).

2. tábla

A vállalatok számának százalékos megoszlása nagyságkategóriák szerint és az átlagos vállalatnagyság Európa 19 országában és Magyarországon

Ország	Mikro-	Kis-	Közép-	Nagy-	Átlagos vállalatnagyság (fő)
	vállalatok (százalék)				
Ausztria	87	10	2	0	11
Belgium	95	4	1	0	5
Dánia	88	10	2	0	8
Egyesült Királyság	95	4	1	0	5
Finnország	94	5	1	0	5
Franciaország	93	6	1	0	7
Görögország	97	3	0	0	3
Hollandia	88	10	2	1	12
Írország	90	8	2	1	10
Luxemburg	84	12	3	0	13
Németország	88	10	1	0	8
Olaszország	95	4	0	0	4
Portugália	93	6	1	0	4
Spanyolország	95	4	1	0	5
Svédország	93	6	1	0	7
EU 15	93	6	1	0	6
Izland	95	4	1	0	3
Norvégia	92	7	1	0	6
Svájc és Liechtenstein	84	13	2	0	10
Nem EU-országok	88	10	2	0	8
Európa 19 országa	93	6	1	0	6
Magyarország	96	3	1	0	4

Forrás: Kis- és középvállalkozások (2002) 41. old.

Az átlag nem változott, de a különbségek kisebbek, esetleges konvergenciát jeleznek. Feltűnő egyes országoknál a két majdnem szomszédos évről közölt számok jelentős eltérése, ez feltehetően a valós változások mellett korrekcióknak is eredménye. A következőkben e mutatókat az újabb adatok szerint rendezzük növekvő sorrendbe.

*Az átlagos vállalatnagyság Európában
(fő/vállalat)*

Görögország	2
Olaszország	3
Izland, Magyarország	4
Portugália, Spanyolország	5
Belgium, Egyesült Királyság, Finnország, Norvégia	6
Franciaország	7
Németország, Svájc, Svédország	8
Dánia	9
Ausztria, Hollandia, Írország, Luxemburg	10

Megjegyzés: az EU-átlag 6 fő/vállalat.

Magyarország az átlag alatti csoportba tartozik, de nem kirívó értékkel. A különbségekre sokféle magyarázat adható, többek között az alkalmazotti és az önfoglalkoztatói státus

iránti preferencia különbségei. Több elemzés vizsgálta az átlagos vállalatnagyság és az egy főre jutó GDP közötti korrelációt és legtöbbször – kivételekkel gyengített – pozitív korrelációt találtak. A legutóbbi KKV-jelentés megerősít egy ilyen összefüggést, de utal arra is, hogy ez az EU, az Egyesült Államok és Japán adatainak összevetésénél nem mutatkozik. Ismeretes, hogy e két utóbbi ország milyen nagy súlyt helyez a kis- és középvállalatok szerepére és támogatására. Erre gondolva talán meglepő, de tény, hogy az átlagos vállalatnagyság e két országban jóval nagyobb, mint az EU-ban. Az EU-átlag 6 fő/vállalat, ez a mutató az Egyesült Államokban 19, Japánban 10 fő. (A különbség a KKV-k által foglalkoztatottak arányában is tükröződik: EU – 66, Egyesült Államok – 42, Japán – 33 százalék.)

Választ a magyar és a mediterrán országok vállalati nagyságstruktúrájának hasonlóságára további kutatásoktól várhatunk, de addig se mulaszthatjuk el – a KSH-kiadvány is ajánlja – néhány sajátos körülmény mérlegelését. Nálunk a működő vállalkozások nagyobbik hányadát kitevő 452 555 egyéni vállalkozásból 42 százalék mellékfoglalkozásként vagy nyugdíjasként végzi e munkáját. A főfoglalkozású ilyen vállalkozások és a 165 169 betéti társaság közül is valószínűleg sok tíz- (vagy több száz-) ezren korábbi – és velük valójában ma is ilyen viszonyban álló – munkaadójuk felszólítására váltották ki igazolványukat, jegyeztették be „cégüket”. Igen gyakran ez helyettesíti, takarja el a munkaadó–munkavállalói viszonyt. Nagy számban kapják az alkalmazottak is a munkadíjuk egy részét munkabér helyett bt-számlára átutalva.

Ha az egyéni vállalkozások között a mellékfoglalkozásúakat és a nyugdíjasokat, a munkaadók által ösztönzött kényszervállalkozókat, a betéti társaságok közül a szabályozók közötti manőverezés céljával létesített látszatvállalkozásokat nem vennénk számításba, a magyar mutató közelebb kerülne az EU-átlaghoz. Természetesen minden országban vannak hasonló jelenségek (mellékfoglalkozású, ún. hibrid vállalkozók, látszatvállalkozások, ez utóbbi ellen egyébként az EU-tagországokban a szakszervezetek erélyesen fellépnek), de nem ismerjük ezek arányát, súlyát. Az EU statisztikusainak, a KKV-jelentések készítőinek is többet kellene foglalkozni az ilyen tényezőkből adódó különbségek feltárásával.

A 3. tábla egymás mellé állítja a vállalatok számának fő ágazatok szerinti megoszlását a magyar gazdaságban, és a 19 európai országot együtt. Nagy eltérés ott mutatkozik, hogy nálunk jóval alacsonyabb az építőipari és a kereskedelem és vendéglátás körében dolgozó vállalatok, és magasabb az egyéb tevékenységet folytató vállalatok aránya.

3. tábla

*A vállalatok számának megoszlása fő gazdasági ágak szerint 2000-ben
(százalék)*

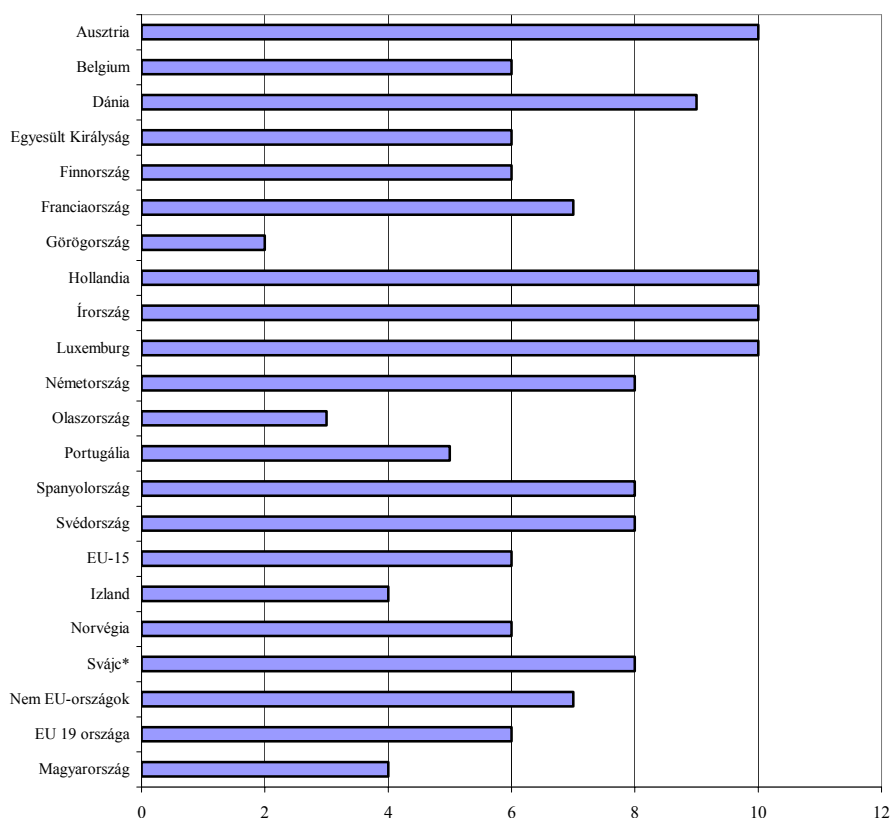
Gazdasági ág	Európa 19 országa	Magyarország
Ipar	10,6	11,0
Építőipar	13,4	9,1
Kereskedelem és vendéglátás	35,3	31,8
Szállítás, távközlés	5,7	5,8
Pénzügyi tevékenység	1,8	2,6
Egyéb tevékenység	33,2	39,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Observatory (2002) 31–33. old. és Kis- és középvállalkozások (2002) 51. old.

Az egyes ágazatok, gazdasági ágak között jelentős különbségek vannak az átlagos vállalatnagyság tekintetében is. Az EU 1998. évi adatai szerint a vállalatnagyság az átlagos 6 főnél jóval kisebb az építőiparban és a kiskereskedelemben (4 fő) és kisebb a nagykereskedelemben és az üzleti és személyi szolgáltatások körében is (5 fő); e négy területen dolgozik a 20 millió vállalatból 16,5 millió. A vállalatnagyság nagyobb az átlagosnál a kitermelő- és energiaiparban (36 fő), a feldolgozóiparban (14 fő) és a szállítástávközlésben (8 fő). A feldolgozóiparon belül ez a mutató 6 (faipar) és 71 (kőolajfeldolgozás) között változik. Közelítő számításokkal a magyar ágazatokra is meghatároztuk az átlagos vállalatnagyság mutatóit. A gazdaság egészét nézve és a feldolgozóipari ágazatok szinte mindegyikében kisebb a magyar vállalatok átlagos nagysága, a kohászatban, a gépiparban, a vegyiparban jelentős mértékben, az élelmiszeriparban viszont jóval magasabb (19 fő, míg az EU-ban 12 fő).

2. ábra. Az összes vállalatra jellemző vállalatnagyság országonként, 2000
(fő/vállalat)

* Liechtensteinnel együtt.

Forrás: *Observatory* (2002) 17. old.

Az egyes nagyságkategóriák hazai átlagos vállalatnagysága minden kategóriában kisebb, mint Európa 19 országának átlaga (lásd a 4. táblát) – a középvállalatok kivételével.

4. tábla

*Az átlagos vállalatnagyság nagyságkategóriák szerint, 1999
(fő/vállalat)*

Vállalatok	Európa 19 országa	Magyarország	13 jelölt ország
	átlaga		
Mikrovállalatok	2,2	1,4	2
Egyéb kisvállalatok	19,2	17,0	21
Középvállalatok	95,5	99,1	107
Összes KKV	4,0	2,4	4
Nagyvállalatok	1011,1	830,9	837
<i>Összes vállalat átlaga</i>	<i>6,0</i>	<i>3,6</i>	<i>5</i>

Forrás: Observatory (2002) 12. old. és Kis- és középvállalkozások (2002) 62. old.

Az átlagos vállalatnagyság-különbséget az magyarázhatja, hogy közép-vállalataink jelentős része nem mikro- vagy kisvállalatból nőtt közepessé, hanem nagyvállalatból vált le, alakult át. Az igazán nagy különbséget a mikrovállalatoknál látjuk, ez a 0 fős, alkalmazott nélküli és tényleges munkahelyet a vállalkozó számára sem jelentő hazai vállalatok magas arányából adódik. Az összes KKV-re számított mutató alacsonyabb értékét is főként ez (és a mikrovállalatok magas aránya) alakítja. A különbség természetesen ez esetben is jóval kisebb lenne, ha a magyar adatokat a mellékfoglalkozású és a csak szabályozási előnyöket kereső látszatvállalkozások nélkül számítanánk. Az átlagos vállalatnagyságot az összes vállalatra számítva országonként a 2. ábra szemlélteti.

Összehasonlítás a jelölt országokkal

Az EUROSTAT 1995-ben 11 kelet-közép-európai országgal indított vállalatdemográfiai (Demography of Small and Medium Enterprises – DOSME) projektje az újonnan létesített vállalkozások jellemzőiről készített felmérést. Ez a munka 2002 végén zárul majd le, eddigi főbb eredményeit magyar nézőpontból a 2001-ben közreadott KSH-kiadvány mutatja be (*Kis- és középvállalkozások*; 2001). A DOSME projekt a vállalatindításra koncentrált, a működő KKV-k számának (állományának) alakulásáról nem szolgáltat adatokkal. Erről az újabb KSH-kiadvány (*Kis- és középvállalkozások*; 2002) a 4 „első körös” jelölt országgal, Cseh-, Észt-, Lengyelországgal és Szlovéniával mutatott be összehasonlítást. Különböző induló helyzetből, de a rendszerváltozás után ezekben az országokban is egyfajta „vállalkozói boom” kezdődött. A 1000 lakosra jutó vállalatsűrűség 1995-re kialakult (emelkedő) sorrendje ez volt: Észtország, Lengyelország, Szlovénia, Magyarország, Csehország. Ez azután a KSH-kiadvány szerint csak annyiban változott, hogy Lengyelország és Szlovénia helyet cserélt.

A regisztrált vállalatok számának nagyságkategóriák szerinti megoszlását nézve, a mikrovállalatok aránya Észtország kivételével (82,1%) mindenütt 90 százalék feletti: Szlovéniában és Lengyelországban 94-95 százalék, még nagyobb Cseh- és Magyarországon 97 százalék. Ez utóbbi két országban a közép- és nagyvállalatok számának együttes aránya igen alacsony (0,6, illetőleg 0,5 százalék), jóval nagyobb viszont Lengyelországban (1,1%), Szlovéniában (1,6%) és Észtországban (3,1%).

Az 5. tábla a legutóbbi CESTAT Bulletin alapján 7 kelet-közép-európai jelölt országra mutatja be az 1000 lakosra jutó regisztrált vállalatok számát. A jelentékeny különbségek mellett szembevetendő az egyéni vállalkozások erősen eltérő aránya is. A nem működők aránya az egyéni vállalkozásoknál mindenütt magasabb, mint a társas vállalkozásoknál, ezért ahol az egyéni vállalkozások aránya alacsonyabb (Románia, Szlovénia, Magyarország), a működő vállalatok száma 1000 lakosra viszonylag magasabb.

5. tábla

Az 1000 lakosra jutó regisztrált és működő vállalatok száma és az egyéni vállalkozók aránya, 2001. december 31.

Ország	Regisztrált vállalatok száma 1000 lakosra	Az egyéni vállalkozások aránya (százalék)
Románia	52	36
Szlovénia	71	47
Szlovákia	73	77
Lengyelország	84	78
Bulgária	103	78
Magyarország	112	62
Csehország	206	77

Forrás: CESTAT Bulletin (2001/4.) 116–126. old.

Az újabb EU KKV-jelentés – „harmonizált becslési kísérlet” eredményeként – közli az átlagos vállalatnagyság mutatóit az összes jelölt országra. Ez az 1999. évre a következő képet mutatja (*Observatory*; 2002. 15. old.)

Az átlagos vállalatnagyság, 1999 (fő/vállalat)

Ciprus, Magyarország, Málta, Törökország	4
Csehország, Lengyelország	5
Románia, Szlovénia	6
Bulgária, Szlovákia	8
Észtország	9
Litvánia	11
Lettország	15

A 4. táblában idéztük e mutató vállalati nagyságkategóriák szerinti értékeit a 13 jelölt ország átlagára is. Ezek a magyar adatoknál valamivel közelebb vannak az Európa 19 országa mutatóinak értékeihez. A középvállalatok magasabb mutatója bizonyára itt is a nagyvállalatokból való átalakulás hasonló körülményeire vezethető vissza. Az EU KKV-jelentés (*Observatory*; 2002) e része kevés adatot tartalmaz, inkább a jelölt országok fejlődési útját próbálja leírni. Címének megfelelően valóban „első rápillantás”. A szűkre szabott módszertani magyarázat a közölt adatok becslésének megbízhatóságával kapcsolatos kétségeket nemigen oszlatja el. Az érintett országok kutatóinak bevonásával, igényesebb munkával ennél sokkal gazdagabb és valósabb képet lehet (és kell) majd rajzolni a jelölt országok kis- és középvállalatainak helyzetéről.

A KKV-k hozzájárulása a foglalkoztatáshoz és a GDP-hez

A KKV-statisztika kiépítésétől nemcsak a vállalatok számának alakulásáról, nagyság szerinti megoszlásáról várunk megbízható és a nemzetközi összehasonlítások követelményeit is kielégítő adatokat, hanem az egyes nagyságkategóriák foglalkoztatási szerepéről, a GDP-hez, az exporthoz és a gazdasági teljesítmény más jellemzőihez való hozzájárulásukról is.⁵ Jelenleg e kérdésekre csak feltételes válaszokat tudunk adni. A kis- és középvállalatok foglalkoztatási szerepéről például korábban csak kutatóintézeti számításokat idézhettünk. A KSH-kiadvány első ízben támaszkodhatott a hivatali munkaügyi statisztika alapján készített ellenőrző számításokra. Ezek megerősítették a magyar gazdaságra a kétharmad–egyharmados KKV-nagyvállalkozási foglalkoztatási arányt. A KKV-k 67 százalékos részesedése a vállalati szférában foglalkoztatottak számából kevéssel az EU és az Európa 19 országának átlaga felett van. Lényegi különbség viszont, hogy kisebb a 10–49 fő közötti kisvállalatok és nagyobb a középvállalatok munkahelyet biztosító szerepe. Szemben azzal, hogy gyakran a középvállalatok hiányáról, „homokóra-jelenségről” beszélnek, valójában a középvállalatok erőteljesen jelen vannak a magyar gazdaságban és a 10–49 fős kisvállalati kör gyengébb.

6. tábla

A foglalkoztatott létszám megoszlása a vállalkozások nagyságkategóriái szerint, 1999
(százalék)

Ország	Mikro-	Kis-	Közép-	KKV-k együtt	Nagy- vállalatok	Összesen
	vállalatok					
Európa 19 országa	34	19	13	66	34	100
Magyarország	36	14	17	67	33	100

Forrás: Observatory (2002) 15. old. és Kis- és középvállalkozások (2002) 59. old.

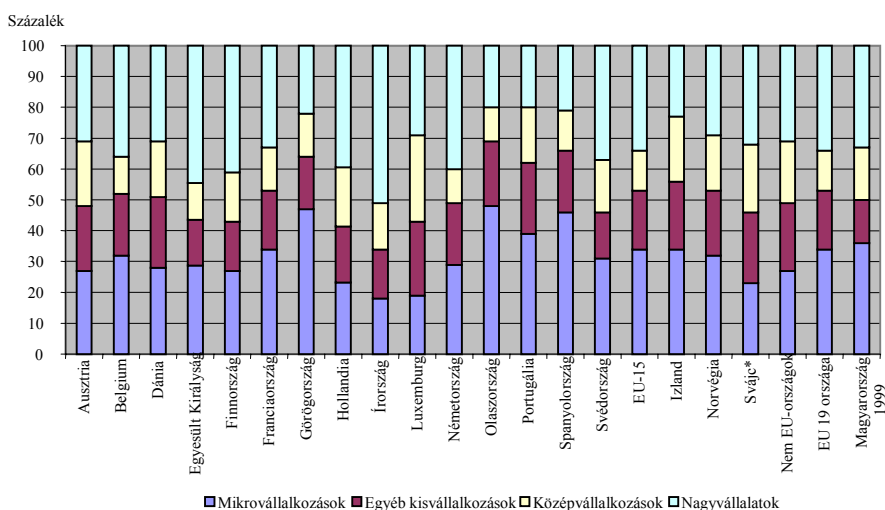
Az átlagérték mögött azonban ez esetben is igen jelentősek az egyes országok közötti különbségek, amit a 3. ábrán mutatunk be. Jóval az EU-átlag alatt van a KKV foglalkoztatási arány Írországból (49%), az Egyesült Királyságból (55%), Finnországból (59%), Németországból (60%) Hollandiából (61%), és jelentősen az átlag felett Olaszországból és Portugáliából (80%), Spanyolországból (79%), Görögországból (78%) és Izlandon (77%). Magyarország, hasonlóan a vállalatok számának nagyságkategóriák szerinti megoszlásához, ehhez a csoporthoz áll közel.

A KKV-k három csoportját külön-külön is vizsgálva még nagyobbak az országok közötti eltérések. (Lásd a 3. ábrát.) A mikrovállalatok részesedése 18–19 (Írország, Luxemburg) és 48 százalékos (Olaszország) között helyezkedik el, a 36 százalékos magyar adat az átlaghoz (34%) közeli. A 10–49 fős kisvállalatok csoportjánál kisebb a szóródás, a szélső értékek 15 (Egyesült Királyság, Svédország) és 23–24 százalékos (Dánia, Portugália, Luxemburg); a 14 százalékos magyar adat mind között a legkisebb (az EU-átlag 19 százalékos). Végül a középvállalatokat nézve a szélső értékek (a kiugró 28 százaléktól, Luxem-

⁵ A KSH-kiadvány (*Kis- és középvállalkozások*, 2002) a KKV-k exporthoz és innovációkhoz való hozzájárulásáról is közöl adatokat.

burgtól eltekintve) 21 százalék (Ausztria) és 11 százalék (Német- és Olaszország), az EU-átlag 13 százalék, a magyar adat viszonylag magas, 17 százalék.

3. ábra. A foglalkoztatottak számának megoszlása vállalati nagyságkategóriák szerint, 1998

* Liechtensteinnel együtt.

A kis- és középvállalatoknak foglalkoztatási szerepük mellett nem kevésbé fontos rendeltetése, hogy teret adnak kezdeményezésnek, vállalkozásnak (a szó eredeti értelmében), önállóságnak, kötetlenebb, független munkának, új ötletek (innovációk) megvalósításának, elősegítik a piaci verseny élénkítését, a gazdaság rugalmasabb alkalmazkodását. Erősödő igény, hogy a statisztika és az ezt kiegészítő kutatások, felmérések e feladataik betöltéséről is képet adjanak.

Arra természetesen a statisztikától várunk választ, hogy milyen mértékben járulnak hozzá a kis- és középvállalatok a GDP, a bruttó hazai termék létrehozásához. A nemzetközi szabványoknak megfelelő GDP-adatokból azonban ez nem vezethető le, e célra külön számításokra van szükség.

7. tábla

Az egyes vállalati nagyságkategóriák hozzájárulása a bruttó hazai termék létrehozásához (százalék)

Vállalatok	Európa 19 országa,		Magyarország, 1999
	1998	2000	
Kisvállalatok	29	35	42
Középvállalatok	19	17	15
Összes KKV	48	52	57
Nagyvállalatok	52	48	43
Összesen	100	100	100

Forrás: Kis- és középvállalkozások (2002) 64. old., Observatory (2002) 11. old.

A 7. tábla 3. oszlopa mutatja az e célra első ízben a KSH által készített hazai számítások eredményét, az 1. és 2. oszlop pedig Európa 19 országának saját számítással nyert adatait. Az EU Kisvállalati jelentések ugyanis GDP-ről nem közölnek adatokat, viszont az egy foglalkoztatottra jutó GDP-ről és a foglalkoztatottak számáról igen. Ezek szorzata pedig megadja a keresett GDP-adatokat is. Kiszámítva e szorzatokat a két évre a két jelentésből, meglepően eltérő eredményekkel szembesültünk.

Az Európa 19 országának újabb, realisabbnak tűnő átlagához viszonyítva a magyar adatok a kisvállalkozások nagyobb, a középvállalatok kisebb hozzájárulását mutatják. A 19 ország között természetesen e tekintetben is számottevő különbségek vannak, a magyar arányok ilyen vonatkozásban is a déli országok csoportjához állnak közelebb, de további kérdéseket is felvetnek.

Az ilyen vizsgálódások mindig kisebb GDP-, mint foglalkoztatási hozzájárulást mutatnak. Ez abból következik, hogy a kis- és középvállalatok, de különösen a kis- és legkisebb (azaz a mikro-) vállalatok munkatermelékenysége alacsonyabb, mint a nagyvállalatoké.⁶ Ennek a méretgazdaságosságból adódó hatások mellett két további, külön is vizsgálendő oka van. Az egyik ilyen ok, hogy a kis- és különösen a legkisebb vállalatok tőkeellátottsága, technikai felszereltsége legtöbbször alacsonyabb, mint a közép- és nagyvállalatoké. Ha adott vállalat vagy vállalatcsoport kibocsátását, vagy inkább hozzáadott értékét nem a munka-ráfordításokhoz viszonyítjuk, hanem a munka- és tőkeráfordításokhoz együtt, azaz az ún. többlettermelő (más néven: teljes) termelékenységet vizsgáljuk, akkor kisebbek lesznek a vállalati nagyságkategóriák mutatói közötti különbségek. A másik tényező, összegzett adatok esetén a struktúrahatalom lehet az a körülmény, hogy a kisvállalatok között nagyobb súllyal szerepelnek munkaigényesebb ágazatok.

Az Európa 19 országára az előbbieken a termelékenységi és foglalkoztatottsági mutatók alapján számítottunk GDP-hozzájárulást, a magyar GDP és a foglalkoztatottsági adatokból hasonlóan számíthatunk termelékenységi színvonalarányokat. Ezek az arányok a kis-, a közép- és a nagyvállalatok csoportjára a következők:

Magyarország (1999):	84,	88,	130,
Európa 19 (1998):	62,	158,	150,
Európa 19 (2000):	67,	131,	144 százalék.

A szembetűnő különbség (az 1998-ra és 2000-re vonatkozó adatok nagy eltérése mellett) a magyar középvállalatok alacsony, a magyar kisvállalatok viszonylag magas termelékenysége. A mutatók ilyen alakulásában strukturális hatások és más körülmények is szerepet játszhatnak, a kisvállalatok esetében például a feketemunka magas aránya a magyar gazdaság e területén. Hogy feltárjuk, megmagyarázzuk e meglepő arányok okait, feltétlenül szükség van további ellenőrző számításokra és ha valósnak mutatkoznak ezek az arányok, alapos vizsgálódásokra.

⁶ A 6. EU Kisvállalati Jelentés (*The European*; 2000. 54. old.) 76 ágazatra vonatkozóan adatokat közöl arról, hogy a KKV-k munkatermelékenysége az összes vállalatra számított átlag hány százaléka. Van néhány ágazat (például a vegyipar, a bútorgyártás), ahol ez a mutató az átlag felett van; sok ágazatban közel az átlaghoz (például a fűrésziparban, a textil- és ruházati iparban, a gépiparban, az építőiparban, a kereskedelemben), másutt távolabb attól (például az élelmiszeriparban 82, a járműiparban 88 százalék). A Jelentés adatai e tekintetben az egyes országok között is nagy különbségeket jeleznek (lásd *Kis- és középvállalatok*, 2002. 121. old.).

Következtetések

A jól kiépített, megbízható KKV-statisztikát ma nélkülözhetetlennek látjuk ahhoz, hogy képet adjunk a gazdaság struktúrájáról, de emellett szolgálnia kell a KKV-politika megalapozását és eredményességének ellenőrzését is. Ebből következően a folyamatosság megőrzésén túl igazodnia kell a KKV-politika célkitűzéseinek, hangsúlyainak változásához. Jelenleg egy ilyen folyamat megy végbe. Az Európai Unió „Vállalkozás- és KKV politikát” (Entrepreneurship and SME Policy) fogalmaz meg. Az már szélsőségesnek tűnő nézet,⁷ hogy a KKV-politikát ún. vállalkozáspolitikává váltsa fel, de elfogadott, hogy a szokásos segítő-ösztönző KKV-politikában kiemelt hangsúlyt kapjon a vállalkozói szellemiség erősítése, a vállalatok indításának kedvező társadalmi és gazdasági környezet formálása. Nagyobb számú új vállalat indításától, több innováció bevezetésétől nagyobb dinamizmust, növekedést, több munkahely teremtését, magasabb termelékenységet, jobb versenyképességet várnak. A vállalkozás- és kisvállalat-kutatások egyik fő következtetése és ezt elfogadva az EU-programok fő iránya ma ez (Román; 2002/b).

Az EU sorozatosan bevezetett teljesítményértékeléseihez, a Vállalati és az Innovációs eredménytábláihoz, a lisszaboni stratégiai cél megközelítését mérni hivatott Szintézis-jelentéshez⁸ mint jelölt országtól tőlünk is várja a vállalkozási körülményeket, keretfeltételeket és a vállalkozási teljesítményt jellemző információkat. Igénylik ezt a különböző nemzetközi versenyképességi jelentésekhez, a vállalkozási teljesítményt összehasonlító olyan újabb kezdeményezésekhez is, mint a Globális Vállalkozási Monitor (Reynolds et al.; 2001). Ezeknek az információknak egy része a statisztika körét túllépő felmérésekre támaszkodik, de ezekhez is szilárd intézményi háttérrel kell teremteni.

A KKV-statisztika fejlesztése a KSH-ban az EUROSTAT programhoz igazodva biztatóan halad előre, de célszerű előterbe állítani ezeket az újabb igényeket. A két alapkérdés változatlanul a vállalati regiszter megbízhatóbbá tétele és az éves gazdaságstatisztikára (SBS) vonatkozó uniós előírások teljes körű bevezetése, de ehhez társítsuk most a vállalatdemográfia kiépítését, és a gazdaságstatisztika különböző ágának harmonizációját.

Mindkét feladat nagy súllyal szerepel az EUROSTAT programjában is. AZ 1998–2002-re vonatkozó program befejezéséhez közeledve már jóváhagyták a 2003–2007-re vonatkozó „Közösségi statisztikai programot”, amely a fő politikai prioritásokhoz igazodva a gazdasági és monetáris unió, az EU-bővítés, a versenyképesség, a fenntartható fejlődés és a szociális kérdések kezelésének statisztikai megalapozását állítja középpontba (General Report; 2001. 48. old.). A vállalatdemográfia építése terén csatlakozhatunk az EU–OECD programhoz. A gazdaságstatisztika egyes ágai között a meghatározások, elhatárolások tekintetében nálunk is megjelenő különbségek az EU jogszabályainak még nem teljes konzisztenciájából adódnak, de az e téren is szükséges harmonizációt illetően az EU igen lassan jut előbbre. Véleményem szerint több saját kezdeményezésre lenne szükség. A KKV-politika nemcsak a vállalatok számának nagyságkategóriák szerinti alakulásáról, hanem a KKV-k teljesítményéről, a gazdaságban betöltött szerepéről és más jellemzőiről is vár adatokat. Ehhez pedig a gazdaságstatisztika minden ágától igénylünk

⁷ Határozottan ezt az álláspontot képviseli például Anders Lundström és Lois Stevenson tanulmánya (Lundström–Stevenson; 2001).

⁸ Bővebb leírást ad ezekről (Román; 2002/a).

adatokat. Ahol úgy látjuk, hogy a gazdaságstatisztika egyes ágai között (a definíciókat, a tagolást, az elhatárolásokat, csoportosításokat nézve) a szükséges adatok szolgáltatásához, felhasználásához az említett okok miatt jelenleg nem tudunk konzisztenciát teremteni, az összefüggéseket, az eltéréseket tudatosítva sürgősen ki kell dolgozni az elfogadható áthidaló megoldásokat.

IRODALOM

- A működő gazdasági szervezetek száma, 2001* (2001). Gyorstájékoztató. IV. negyedév. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- A működő gazdasági szervezetek száma, 2002* (2002). Gyorstájékoztató. I. negyedév. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- General report on the activities of the European Union* (2001). Brussels–Luxembourg, 2002.
- Kis- és középvállalkozások, 2000* (2000): A kis- és középvállalkozások demográfiája nemzetközi összehasonlításban. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Kis- és középvállalkozások, 2002* (2002): A kis- és középvállalkozások a magyar gazdaságban. Helyzetkép és nemzetközi összehasonlítás. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- LUNDSTRÖM, A. – STEVENSON, L. (2001): *Entrepreneurship policy for the future*. Swedish Foundation for Small Business Research. Örebro.
- Observatory, 2002* (2002). SMEs in Europe, including a first glance at EU candidate countries. Observatory of European SMEs 2. Luxembourg.
- REYNOLDS, P. D. ET AL. (2001): *Global Entrepreneurship Monitor 2001*. Executive Report. Babson College – London Business School, London.
- ROMÁN Z. (1994): A kis- és középvállalatok helye a magyar gazdaságban és a megerősödésüket segítő gazdaságpolitika. MTA Ipar-és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, Budapest.
- ROMÁN Z. (2002/a): A kutatás-fejlesztés teljesítményértékelése. *Közgazdasági Szemle*, 69. évf. 4. sz. 334–347. old.
- ROMÁN Z. (2002/b): Vállalkozáserősítő /és/vagy/ Kisvállalat-politika. Kézirat.
- Small Business in transition economies. The development of entrepreneurship in the Czech Republic, Hungary, Poland and the Slovak Republic* (1996). OECD CEET. Paris.
- The European Observatory for SMEs* (2000). Sixth Annual Report. Luxembourg.
- TEICHOVA, A. (1988): *The Czechoslovak economy, 1918–1980*. Routledge, London.

SUMMARY

After sketching the historical background and the situation at the eve of the transition and the entrepreneurial boom in the years 1990–1994 the article provides data on the present structure of enterprises in international comparison with the countries of the European Union. High enterprise density, dominance of the microenterprises, low average enterprise size are characteristic for the Hungarian economy, similar to the mediterranean countries. SMEs provide 2/3 of the jobs at a relatively low level of economic activity due to the collapse of the big state-owned enterprises after the transition. The article presents data also on the contribution of the SMEs to GDP, on their relative productivity, comparisons with candidate countries and discusses in details the problems of the SME statistics and the constraints of international comparisons.

HEGEDÜS SÁNDOR SZEREPE A GAZDASÁG ÉS A STATISZTIKA FEJLESZTÉSÉBEN (1847–1906)

DR. HALKOVICS LÁSZLÓ

Hegedüs Sándor Magyarország sikeres államférfija volt a XIX. század második felében és a XX. század első éveiben. Újságíróként kezdte pályáját, de szakíróként is rövidesen elismert közéleti személyiséggé küzdötte fel magát. A Magyar Tudományos Akadémiának 1885-től levelező, 1893-tól rendes tagja lett. A parlamentben két erdélyi várost, előbb Abrudbányát, majd Kolozsvárt képviselte. A magyar kormány tagjává 1899-ben választották meg és a kereskedelmi-ipari tárca vezetésére kérték fel. Minisztersége idején felgyorsult az ország gazdasági fejlődése. Intézkedéseit megbízható, tudományos alapokra helyezte. Ennek érdekében fontos döntésekkel segítette a magyar statisztika több területének fejlesztését is. Különösen jelentősnek minősíthetjük száz év távlatából az iparstatisztika, a népszámlálás, a külkereskedelmi és a balesetstatisztika terén akkor felmutatott eredményeket, valamint a statisztikai hivatalba beérkező adatok felhasználásával összeállított rendszeres évi kormányjelentéseket. Az első országbeszámolót 1900-ról készítették és betérjesztésüket csak a második világháború éveiben, 1942-től szüntették meg.

TÁRGYSZÓ: Gazdaságfejlesztés. Történeti statisztika. Iparstatisztika.

Magyarország újkori történetében meghatározó szerepe volt az 1867-es kiegyezésnek és az azt követő évtizedeknek. A megállapodás értelmében hazánk visszanyerte állami önállóságát, megkezdődött az új Magyarország kiépítése. A százados tespedést 1914-ig, az első világháborúig, céltudatos és erőteljes munka váltotta fel. Ennek eredményei az ország életében minden területen jelentkeztek, és ezekre a XX. század kezdetén már külföldön is felfigyeltek. Az erőteljes változásokat jelző adatok közül elsőnek kell megemlíteni, hogy az ország népessége az 1869. évi 15,4 millióról 1890-re 17,3, 1900-ra 19,1 és 1910-re 20,9 millióra emelkedett. A növekedés negyven év alatt 35 százalékos. A gazdaságban meghatározó az ipar fejlődése. A magyar ipar termelése az 1850-es évek igen alacsony szintjéről indulva a XIX. század utolsó évtizedeire ugrásszerűen megnőtt. A bányászatban és az iparban a keresők száma 1869-ben még csak 695, 1880-ban 833, 1890-ben 953, 1900-ban 1271, 1910-ben már 1544 ezer fő volt. A kiegyezéstől a századfordulóig az ipari termelés nyolcszorosára nőtt és részesedése a nemzeti jövedelem termelésében 1900-ban elérte a 25 százalékot. A mezőgazdaságban 1869 és 1900 között a termelés megkétszereződött. A vasúthálózat hossza az 1869. évi 2736 kilométerről 1900-ra 17 000-re nőtt. Budapest ebben a korszakban vált világvá

rossá. Olyan építészek alkottak remekműveket, mint *Ybl Miklós* (a Fővámház, az Operaház, a Szent István bazilika), *Schulek Frigyes* (a Halászbástya), *Steindl Imre* (a Parlament), *Alpár Ignác* (a Mezőgazdasági Múzeum várkastélyszerű építménye). A budapesti építkezések lendülete szinte az akkori egész történelmi Magyarországra kiterjedt. A vidéki városok kultúrélete új erőre kapott. Nagyszámú iskolaépületet, színházat, kultúrházat, vigadót, szállodát, lakóházakat, kórházakat építettek, az építészet stílusa sok esetben a régi idők stílusjegyeit utánzó eklekticizmus volt. Nagyot fejlődött az oktatás az elemi szinttől kezdve az egyetemi képzésig. Ez a korszak nagyszerű politikusokat, gazdaságszervező vezetőket adott az országnak: *Deák Ferenc* 1848-as igazságügy-minisztert, a haza bölcsét (1803–1876) és *id. Andrássy Gyula* miniszterelnököt (1823–1890), a kiegyezést létrehozó két politikust, *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi minisztert (1813–1871), *Baross Gábor* közmunka- és közlekedésügyi, később kereskedelmi minisztert (1848–1892), *Wekerle Sándor* miniszterelnököt (1848–1921), *Tisza Kálmán* miniszterelnököt (1830–1902), *Szterényi József* kereskedelemügyi államtitkárt, később minisztert (1861–1941), *Tisza István* miniszterelnököt (1861–1918), *Széll Kálmán* miniszterelnököt (1843–1915) és nem utolsósorban *Hegedüs Sándor* kereskedelemügyi minisztert (1847–1906), akinek az életművét, kiváló tulajdonságokkal rendelkező egyéniségét kívánom a továbbiakban bemutatni.

AZ ÉLETPÁLYA

Hegedüs Sándor Kolozsvárott született 1847. április 22-én, az Udvarhely megyei Magyarországról származó és innen előnevét is használó székely nemes családból. Apja, ugyancsak Sándor, közügyekben is részt vevő ügyvéd, aki az 1848-as szabadságharc hadbírója volt. A szabadságharc bukása után az apa ügyvédi munkáját nem folytathatta, két fiát, Sándort és Istvánt csak nagy nélkülözésekkel nevelhette.

Hegedüs Sándor középiskolába Kolozsvárott járt, majd 1865-ben Pestre jött jogot tanulni. Letette az államvizsgákat és az elméleti bírói vizsgát. Egyetemi tanulmányai alatt *Csengery Antal*¹ házában volt nevelő. Csengery a *Budapesti Szemlét*, az MTA szépirodalmi és tudományos folyóiratát szerkesztette. A fiatal Hegedüs ennek a lapnak lett munkatársa. Döntő fordulat következett be életében, amikor a *Jókai Mór* által szerkesztett *Hon* című politikai napilap újságírója lett. Ezzel igazi élethivatását, a hírlapírói pályát kezdte el. E lap révén megszerezte azokat az összeköttetéseket, amelyek további előrehaladását, boldogulását szolgálták. A szerkesztőség révén kezdődött kapcsolata a *Tisza Kálmán* vezérlete alatt álló politikai párttal, amelynek a lap pártközlönye volt, így Hegedüs Sándornak szükségképpen azonosítania kellett magát a Tisza Kálmán irányította balközép politikával. Bensőségessé vált viszonya Jókai Mórral, akinek művelt unokahúgát, ásvai *Jókai Károly* lányát, *Jolánt*, 1871-ben feleségül vette. E házasságból két gyermekük született.

Hegedüs Sándor a *Honnak* – a közgazdasági és pénzügyi tudományok terén szerzett ismereteinek köszönhetően – csakhamar vezércikk írója lett, és alig volt nap, hogy ne jelent volna meg írásműve. (A *Hon* 1882-ben megszűnt, helyébe a *Nemzet* lépett.) Már

¹ *Csengery Antal* (1822–1880) reformpolitikus, közgazdász és történész, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tagja, Deák Ferenc barátja. Jelentős szerepe volt a kiegyezésben.

23 éves korában, 1870-ben 101 vezércikket írt, és 1872-től 1881-ig nem volt év, hogy legalább 200 vezércikke ne jelent volna meg. Rendes munkatársa volt a kolozsvári *Magyar Polgárnak*, írt külföldi lapokba is, így a párizsi *Economiste français*, a bécsi *Fremdenblatt* is közölte írásait. Nagyobb jelentőségű szakmai tanulmányok írását 1870-ben kezdte meg, a társulásokról írt közleményével. Az osztrák bankok történetéről szóló munkája 1874-ben jelent meg. Ebben a monarchia pénzügyi történetét írta meg 1862-től 1873-ig terjedő tizenegy évre. Ezt követően a cukorkérdéssel foglalkozott 1876-ban a *Budapesti Szemlében*. Legnagyobb és legönállóbb tanulmánya „Az önkormányzat és pénzügye” címen 1878-ban jelent meg 200 oldal terjedelemben.² E munkában német, francia és angol szakirodalom alapján ismerteti az európai államok helyi önkormányzati szervezeteinek felépítését és működését, a feladataik ellátását biztosító pénzügyi hátteret. Figyelme ezután az ipar és a mezőgazdaság felé fordul. Mindezek és számos kisebb-nagyobb értekezése bizonyította, hogy Hegedüs Sándor messze túlhaladta az újságírástól megkövetelt szintet. Munkássága egyre inkább tudományos jellegűvé vált. Ennek elismerését jelentette, hogy az MTA 1885-ben levelező, 1893-ban rendes taggá választotta. Mindkét akadémiai székfoglalójában pénzügyi kérdésekkel foglalkozott.

Politikai szereplését ugyan a *Honnál* már 1868-ban elkezdte, mégis igazi változást az jelentett számára, amikor 1875-ben Abrudbánya polgárai képviselőjüké választották.³ A magyar parlamentben a képviselőház pénzügyi bizottságának előbb tagja, majd 1878-tól főelőadója lett. A delegációs testületbe 1876-ban választották be, amelynek a következő évtől jegyzője és előadója.⁴ 1884-ben mind Abrudbányán, mind Kolozsvárott parlamenti képviselővé választották. A két képviselői megbízásból a kolozsvárit tartotta meg 1905-ig, amikor a választási küzdelemben kisebbségbe szorult. A parlamentben munkáját páratlan szorgalommal és igen nagy hozzáértéssel végezte. Működésével nemcsak az országgyűlésben, hanem azon kívül is osztatlan elismerést szerzett. Ezt jelezte, hogy a legfontosabb pénzügyi intézetek és vállalatok törekedtek igazgatóságukba beválasztani. Pénzügyi szakismeretei alapján többször jelölték pénzügyminiszterségre, de csak 1899-ben szánta rá magát arra, hogy Széll Kálmán kormányában a kereskedelmi tárca vezetését elvállalja. A miniszteri beosztásától 1902 márciusában vált meg.

Gazdasági írói és képviselői működése mellett a református egyházban is fontos feladatokra vállalkozott. Előbb a budapesti református egyházközségnek lett a presbitere, majd főgondnoka volt a budapesti református egyháznak, gondnoka az erdélyi református egyházkerületnek és Tisza Kálmán halála után a dunántúli egyházkerületnek. A református egyházat anyagilag is segítette. A budapesti református egyház évkönyvei tanúsítják áldozatkészségét, amely számos alapítványban jutott kifejezésre.

Ez a „százkezü ember”, ahogyan írta *Mikszáth Kálmán* Hegedüs Sándor életét méltató megemlékezésében, nagyon korán, 1906-ban 59 éves korában távozott az élők sorából.

² A munkát az Athenaeum Irodalmi Nyomdai Rt. adta ki.

³ Abrudbánya Alsó-Fehér vármegyei bányaváros 1891-ben 2992 magyar és román (a korabeli megnevezés szerint oláh) lakossal. A város az erdélyi nemesérbányászat kiemelkedő központja volt Zalatnával és Offenbányával együtt. A bányák évente átlagosan 10 mázsa aranyat adtak. A város aranybevéltő hely volt bányabizottsággal és bányászati segélyező egyesülettel.

⁴ A delegáció Magyarország és Ausztria közös ügyeinek tárgyalására szervezett országgyűlési bizottság volt, amelybe az 1867. évi XII. törvény szerint a magyar országgyűlésből 60 képviselőt, a felsőházból pedig 40 főrendet választottak. A bizottság hatáskörébe a hadügyi, külügyi, valamint ezekhez kapcsolódó pénzügyi kérdések tárgyalása tartozott.

HEGEDÜS SÁNDOR A PARLAMENTBEN

Hegedüs Sándor nemcsak a költségvetéssel foglalkozott 24 éven át a parlamentben, hanem mindazoknak a pénzügyi javaslatoknak is előadója volt, amelyeket a pénzügyi bizottságban dolgoztak ki. Nem kevesebb, mint 300 jelentést terjesztett a ház elé, amelyhez ugyanannyi előadói beszéd is csatlakozott, számtalan közbenső és befejező felszólalással. A költségvetési jelentéseken és előadói beszédeken kívül az 1875 és 1898 közötti évekből a következő kérdéskörökben készített jelentéseit érdemes említeni:

- 1877. június 19. Jelentés az Olaszországgal kötött kereskedelmi és hajózási egyezményről;
- 1878. május 14. Jelentés a közösügyi kiadások hozzájárulási arányának újbóli megállapítása tárgyában;
- 1880. június 30. Jelentés a budapest–zimonyi vasút építéséről;
- 1880. december 8. Jelentés a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról;
- 1883. január 31. Jelentés az 1885-ben Budapesten tartandó országos kiállításról;
- 1884. október 25. Jelentés az alföld–fiumei vasút megváltásáról;
- 1885. január 25. Jelentés a nyugdíjtörvény-javaslatról;
- 1890. február 27. Jelentés a hazai iparnak adandó állami kedvezményekről;
- 1896. március 26. Jelentés a honalapítás ezredik évfordulója megünneplésének megörökítéséről.

Parlamenti munkája mellett Hegedüs Sándor igen jelentős szakmai irodalmi tevékenységet fejtett ki. Tudatában volt annak, hogy mily fontossággal bír mindenütt, de különösen a parlamentben a szakemberek tudományos felkészültsége. Úgy ítélte meg, hogy a gazdaságtudomány alaptételeinek ismerete igen nagy segítségére van gyakorlati munkájában, és „... ezek figyelembe vétele képesít egyedül arra, hogy az ország összes érdekeinek sérelme nélkül irányíthassuk gazdasági politikánkat.”⁵ Írásműveiből a teljesség igénye nélkül a következőket emeljük ki: Tíz év az osztrák bank történetéből (1874), Az önkormányzat és pénzügyei (1878), Iparunk és az ipartörvény (1880), A bankkérdés az 1881. évi valutakongresszuson (1881), A latin államok pénzsövetsége (1886), Az árak tényezőiről és törvényeiről (1889), A cukor- és szeszadó (1890), A betétüzlet fejlődésének irányairól (1894).

Hegedüs Sándort parlamenti és széles körű tudományos munkássága alapján elsőrendű közgazdasági és pénzügyi szaktekintélynek ismerték el. Ezt jelzi, hogy a szabadelvű párt többször is jelölte pénzügyminiszterségre. Ő azonban csak 1899-ben fogadta el a kereskedelemügyi minisztérium vezetését, amely minisztériumhoz az 1889. évi XVIII. tv. alapján az ipari és kereskedelmi ügyek, a közlekedés és a statisztikai hivatal irányítása is tartozott.

Hegedüs Sándor miniszteri programbeszédét 1899. március 29-én mondta el a Parlamentben. Ismertetett terveit mindenki osztatlan lelkesedéssel fogadta. A program felölelte a kereskedelmi tárca minden területét: a közlekedést, ideértve a közutakat, a postát, távírdát és távbeszélőt, a vasutakat és a hajózást éppen úgy, mint az ipart és a kereskedelmet. Az ipar területén a fő figyelmet az iparoktatásra és az iparfejlesztésre helyezte, hogy Magyarországot egyoldalú mezőgazdasági helyzetéből kiemelje és korszerű nemzetgazdasági szerkezetű, jól működő állammá tegye. Tervei megvalósításához nagy lendülettel kezdett hozzá. Bár az ország gazdasági intézményeit már előbb is volt alkalma

⁵ Hegedüs Sándor miniszteri beszédéből, amelyet a Magyar Közgazdasági Társaság választmányának Széll Kálmán miniszterelnököt és miniszterét felkereső 24 tagú küldöttsége előtt 1899. március 14-én mondott el. *Közigazdasági Szemle*, 1899. XXIII. évf. 3. sz. 219–221. old.

alaposan megismerni, mégis vette a fáradságot, hogy az ország ipari és kereskedelmi viszonyait a helyszínen tanulmányozza. Az egyes iparágak és kereskedelmi ágazatok képviselőit értekezletre hívta meg, hogy szükségleteikről, kívánságaikról közvetlenül tájékozódhasson. Már az első általa készített, az 1900. évi költségvetési tervezet benyújtásakor mind a pénzügyi bizottságban, mind a képviselőház nyilvánossága előtt számos kész vagy készülöben levő törvényjavaslatról és már végrehajtott kormányzati intézkedésről tudott beszámolni.

Hegedűs Sándor minisztersége alatt felgyorsult az iparvállalatok állami támogatása:

1868 és 1880 között 416 420 (évi átlagban 32 032),
 1881 és 1890 között 1 259 530 (évi átlagban 125 953),
 1891 és 1899 között 4 386 412 (évi átlagban 487 379),
 1900 és 1906 között 20 698 184 (évi átlagban 2 956 883)

koronát tett ki az iparfejlesztésre fordított állami támogatások összege. Az állami támogatásból mintegy 70 százalékban részesült a gyáripár, a többit a kisipar, háziipar kapta, de jelentős összeget fordítottak az iparoktatásra is.

A kormány iparpártolási eszközeinek csak egyike volt az állam közvetlen pénzbeli támogatása. Az alkalmazott módszerek ezenkívül a következők voltak:

- a) állami kedvezmények, adó- és illeték alóli mentesség, útdadó-elengedés, útvám alóli felmentés, ipari só-nak mérsékelt áron való átengedése,
- b) tőkejegyzésben való állami részvétel,
- c) előnyben részesítés közszállításoknál,
- d) törvényhatóságok és községek segélye és támogatása.

Hegedűs Sándor az ipartámogatás, az iparfejlesztés ügyét az ezzel ellentétesen gondolkodó politikusokkal, gazdasági vezetőkkel szemben határozottan és eredményesen képviselte. Ezt bizonyítja az a beszéd, amelyet az Országos Iparegyesület őt felkereső képviselői előtt tartott: „Huszonkilenc év óta vagyok tagja az Országos Iparegyesületnek. Mindig figyelemmel kísértem az Egyesület működését, és örömmel látom, hogy az Egyesület tevékenységében erős gyakorlati irány érvényesül... Kérem az Egyesületet, folytassa munkásságát tovább is ebben az irányban, s nálam mindig a legteljesebb elismerésre és előzékenységre fog találni. Jól tudom én, hogy szükséges egyfelől a magyar ipar védelmére irányuló kormányzati politika. Ez a kormány feladata. Másfelől azonban szükség van az Egyesület társadalmi tevékenységére, amely igen becses anyagot szolgáltat a kormány akciójához... Kijelentem, hogy nemcsak miniszter, hanem mint ember is, mindig a legnagyobb örömmel állok szolgálatukra... Itt ezek között a falak között én a hasznos munkásnak akarok élni; a nagy politikát nem itt kell csinálni. Átérzem az iparfejlesztés feladatainak fontosságát, és erre irányuló munkásságomban én a szaktestületekre akarok támaszkodni...”⁶

A magyar ipar 1900 körüli, a világban csaknem egyedülálló növekedési ütemének megértéséhez röviden ki kell térnünk az állami támogatások közül a közszállítások (közbeszerzések) ügyére és a vállalatok alapítását, fejlesztését szolgáló hitelintézeti tevékenység eredményes kiépítésére. A magyar közszállítási rendszer működése már a bevezeté

⁶ Gelléri Mór (1912): Hetven év a magyar ipar történetéből, 1842–1912. Országos Iparegyesület, Budapest. 911–912. old.

sétől, az 1880-as évektől az első világháború kezdetéig igen hatásosnak bizonyult. Ezt jelzi, hogy 1907 előtt 40 nagyobb ipari vállalat keletkezett, illetve bővítette lényegesen termelési kapacitását a hazai közszállításokban való közreműködés révén. A közszállítás az egyéb állami támogatásokkal együtt nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy a magyar ipar az első világháború időszakában felülmúlja a környező államok iparának teljesítményét, és képes legyen arra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia háborús ipari szükségletének közel 30 százalékát fedezze. A korabeli statisztikai adatok szerint a közszállításban való magyar vállalati részvétel 1882-től 1908-ig több mint hatszorosára, míg a külföldről behozott termékeké csak kismértékben emelkedett (*Halkovics*; 1998. 636. old.)

Az ipar növekedésében jelentős szerep jutott a bankoknak. A bankrendszer magyarországi kiépítésében Hegedüs Sándornak mint a parlament pénzügyi vezető szakemberének fontos szerepe volt. Hazánkban az első takarékpénztárt 1840-ben, az első bankot 1842-ben alapították. A hitelintézeti rendszer a kiegyezés után gyors fejlődésnek indult, és a századfordulóra sűrűn behálózta az egész országot. A történelmi Magyarországon 1906 végén 569 bank és földhitelintézet, 891 takarékpénztár és 3353 hitelszövetkezet állt fenn. A bankok az iparvállalatok alapításában, majd fejlesztésükben fontos szerepet vállaltak. A magyar iparfejlesztés 1914 előtti eredményei nem lekicsinyelhetők, még ha az elmúlt évtizedekben a történészek ezekről elismerően alig szóltak. Az első három iparpártoló törvény időszakában, azaz 1881-től 1906 végéig 838 új gyár alakult, 43 már működő gyár új iparágakkal bővült. Ezenkívül 408 régi gyár részesült kedvezményben, így a kedvezményezett gyárak száma összesen 1289-et tett ki. Az első világháború előtt a többirányú iparfejlesztő tevékenység hatására az ipar évi növekedése átlagosan 11,2 százalékot tett ki.⁷

Hegedüs Sándor, akárcsak elődje, Baross Gábor közlekedési miniszter, szívügyének tekintette a közlekedés – az úthálózat, a vasutak, a hajózás és a posta – fejlesztését, minisztersége idején:

– alig fejezték be a Duna–Tisza–Körösközi I. számú alföldi tranzverzális (átlós) közút építését, megkezdtek a dunaföldvár–debrecen–máramarosszigeti II. és az orosháza–berettyóújfalui III. számú alföldi út építését;

– a hidépítéssel terén az Eskü tértől kiinduló Erzsébet-híd 1898-ban elkezdett építését folytatták és átadták 1903. október 10-én; megkezdtek a barcsi nagy Dráva-híd építését, valamint a régi szerkezetű vasúti hidak, így az algyői Tisza-híd cseréjét;

– az Indiába és Japánba való cukorkivitel számára az osztrák Lloyd rendes kiviteli hajójáratának számát 12-ről 27-re emelték, Fiume és Velence között harmadik heti járatot indítottak; a fiumei tengerészeti akadémia és internátus építéséhez a telket megszerezték és az építmény terveit elkészítették;

– a folyamhajózási szolgálat körében az al-dunai Vaskapu szabályozási munkáinak befejezésével 1899-ben külön rendelettel felállították az al-dunai magyar királyi hajózási hatóságot, és életbe léptették az al-dunai zuhatagokon a kalauzi intézményt;

– összesen 945 kilométer új vasútvonalat adtak át a közforgalomnak; megtervezték annak a vasútvonalnak kiépítését és bekapcsolását az osztrák–magyar vasúthálózatba, amely Budapesttől Szarajevóig biztosította a későbbiekben a vasúti összeköttetést; megkezdtek a székely vasutak építésének előkészítését; számos intézkedést tettek a tarifapolitika terén (például olcsóbbá tették a Levantéba irányuló cukorkivitel szállítását);

– nagy eredmények a posta, távírda és távbeszélés területén, hogy három év alatt felállítottak 197 postahivatalt, 112 távírdahivatalt, 177 távbeszélő hivatalt és 16 városban távbeszélő-hálózatot létesítettek, a távírhálózatot 5492, a távbeszélő-hálózatot 43 940 kilométerrel növelve; a budapesti és bécsi gabonatözsdek árjegyzéseinek díjmentes távirati közlését 543 községre terjesztették ki; életbe léptették a washingtoni nemzetközi postaszerveződést, és új postai megállapodásokat kötöttek Oroszországgal, Svájjal és Romániával;

⁷ *Bertényi I. – Gyapay G. (1993): Magyarország rövid története. Maecenas Kiadó, Budapest. 470 old.*

– a kereskedelemügy területén elkészítették a közraktári intézmény fejlesztésének előtervét; erősítették a fiumei behozatali piacot, és megszervezték a 4-5 millió korona értékű kávé beszerzését a kikötőn keresztül; korszerűsítették a tőzsde forgalmát szabályozó intézkedéseket (a magyar búza önálló jegyzése, az árjegyzés nyilvánossága, a búza árengedményére vonatkozó előírások); a megfelelő tájékoztatás biztosítására az 1885-től működő kereskedelmi múzeum tevékenységének körét továbbfejlesztették.

Hegedüs Sándor életének gazdag történetéből még két eseményt érdemes megemlé-
nünk. Egyik az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállítás előkészítése és lebonyolítása. Hegedüs Sándornak igen nagy szerepe volt abban, hogy e kiállításon Magyarország általános elismerésben részesült. A másik esemény a Magyar Gazdaszövetségnek 1900 őszén, Kassán tartott kongresszusa, amelynek határozatait a kereskedelemügyi miniszter-
hez is felterjesztették, és amelyre a tárca terjedelmes leíratban válaszolt. Ebben a minisz-
ter kifejezésre juttatta, hogy a különböző gazdasági ágak mennyire egymásra utaltak, és ígéretet tett arra, hogy a Gazdaszövetséget az országos érdeket szem előtt tartva a jövő-
ben minden fontos területen támogatja.

A MAGYAR STATISZTIKAI SZOLGÁLAT TÁMOGATÁSA ÉS FEJLESZTÉSE

Amikor Hegedüs Sándor átvette a kereskedelemügyi tárca irányítását, a magyar hi-
vatalos statisztikai szolgálat már harminckét éves múltra tekintett vissza. Az út, amelyen
a hazai hivatalos statisztikának kis létszámú csapatát előbb az alapító *Keleti Károly*, majd
halála után *Jekelfalussy József* hivatali igazgató vezette, igen küzdelmes volt. A statiszti-
kus munkáját kezdetben két tényező nehezítette. Az egyik a polgároknak a hatósági adat-
kéresekkel szembeni teljes bizalmatlansága, a másik a pénzügyi helyzet. Az államház-
tartás az akkor gyenge gazdasági teljesítmények miatt is igen szűkös pénzeszközökkel
rendelkezett, és így a kisebb jelentőségűnek minősített szükségletek kielégítése hátrányos
rangsorolásban részesült. A szolgálat első nagyjelentőségű felvétele, az 1869. évi nép-
számlálás sikerrel zárult. Az előrehaladást biztosító legközelebbi lépés az országos sta-
tisztika ügyének szervezéséről intézkedő 1874. évi XXV. törvénycikk megalkotása volt.
Ez a törvény nagy biztonságot teremtett a statisztikai hivatal munkássága számára, és az
új statisztikus nemzedék a siker reményében léphetett a nagy elődök nyomába. A XIX.
század végéig kimagaslónak tekinthetjük a tízévenként végrehajtott népszámlálásokat, az
1881-től megszervezett külkereskedelmi statisztikát, az 1884. és az 1895. évi malomipari
statisztikai felvételeket, az 1893. évi cigányösszeírást, az 1895. évi mezőgazdasági fel-
vételt. Ezek mellett a közoktatásügy, a jogszolgáltatás, a balesetek körére is kiterjesztet-
ték a statisztikai adatgyűjtést.

Az 1890-es évek vége felé a statisztikai szolgálat felvételi, ennek nyomán adatfeldolgo-
zó és -közlési tevékenysége igen gazdaggá vált. Hegedüs Sándor úgy ahogyan a gazdaság
területén az ipar, a közlekedés, és a kereskedelem tekintetében is felgyorsította a fejlesztést,
a statisztikai tájékoztatás fontosságából kiindulva személyes közreműködésével segítette
elő az egyes statisztikai ágazatok megfigyelési és feldolgozási rendszereinek sok fontos
kérdéskörre kiterjedő megújítását, illetve néhány esetben megalapozását. E területek közül
kiemeljük az ipar, a külkereskedelmi áruforgalom, a balesetek, a bűnügyek statisztikáinak
fejlesztésében, az 1900. évi népszámlálás végrehajtásában elért eredményeket és a hivatalos
statisztikára alapozott kormányjelentések összeállításának munkálatait. Végül meg kell

emlékeznünk közreműködéséről a Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) 1901. évi budapesti ülészakán. A statisztikusok e nemzetközi összejövetelét a miniszter védnöksége alatt a korabeli magyar statisztika legkiválóbb művelői készítették elő és nagyon nagy sikerrel rendezték meg (*Kármán*; 1973).

Tekintsük át részleteiben, milyen intézkedésekre került sor Hegedüs Sándor rövid minisztersége idején az egyes területek statisztikai tevékenységének fejlesztésére, és ezek mennyiben voltak eredményesek.

A XIX. század második felében a hivatalos statisztikai szolgálat az *első iparstatisztikai* felvételt 1871-ről hajtotta végre. A hivatal munkatársai két évvel az adatfelvétel után annak teljes sikertelenségét állapították meg. A sikertelenséget főként az adatszolgáltatók felkészületlensége és az adatszolgáltatással kapcsolatos bizalmatlansága okozta, de az okok között szerepelt az is, hogy a hivatal erre a célra a költségvetésből rendkívül alacsony összeget irányozott elő. A következő iparstatisztikai összeírást a hivatal 1884–1885-ről hajtotta végre. Az adatszolgáltatók két kérdőívet kaptak. Az egyiket valamennyi iparos (gyáros, mesterember) kitöltötte, a másikat csak azok, akiknek üzemében erőgépet vagy munkagépet alkalmaztak. Az adatgyűjtés igen vontatottan haladt, és az eredményt „Magyarország iparstatisztikája 1885-ben” című 200 oldalas kiadványban hozták nyilvánosságra.

A Hegedüs Sándor és az általa vezetett kereskedelemügyi minisztérium szakértői úgy vélték, hogy az iparfejlesztés alapjait meg kell teremteni, és ez az alap csakis az ország tényleges viszonyainak, termelésének és fogyasztásának megismerése lehet. Az ipar teljes körű feltárását egyfelől a gyáripar átfogó statisztikai felméréssel, másfelől a kisipari tevékenységnek a népszámlálás körébe illesztett összeírásával kívánták elvégezni.

A gyáripar 1899. évi összeírását két fejezetben hajtották végre: az 1898. évi termelési adatokat, és az 1899. február 25-i személyi adatokat kérdezték meg.

A termelési statisztikai adatgyűjtéssel a miniszter tájékoztatást kívánt kapni arról, hogy mit termel a magyar gyáripar, milyen mennyiségben állítja elő termékeit, milyen a gyár berendezése és felszerelése, milyen és mennyi tüzelő-, valamint nyersanyagot használ fel, termékeit mely piacokon értékesíti. Tudomást akart szerezni a gyáripari üzemek minden gondjáról, hogy megfelelő intézkedéssel segíteni tudjon, és az adatgyűjtés eredményeit a vámtárgyalásokon is felhasználta.

A termelési statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás megszervezése a minisztérium iparfejlesztési szakosztályának feladata volt, míg a személyzeti adatok összegyűjtésére a miniszter a statisztikai hivatalt kérte fel. A minisztérium iparfejlesztési szakosztálya mellett a felvétel előkészítésére, végrehajtására külön osztályt állítottak fel, amely elkészítette a kérdőívet is. A terv az volt, hogy az adatok feldolgozása után azok alapján az egyes iparágakról szakmonográfiákat készítenek. Az adatgyűjtés, -feldolgozás és -közlés tervzetét a miniszter 1899. május 18-án jóváhagyta, és a végrehajtás irányításával *Szterényi József* miniszteri tanácsost bízta meg.⁸

Gyári jellegűnek tekintettek minden olyan ipartelepét, amely az 1898. évben legalább 20 alkalmazottat foglalkoztatott. Az olyan ipartelepeket, amelyeknek létszáma nem érte el ezt a szintet, de nemzetgazdasági szempontból jelentőseknek ítélték, szintén bevonták

⁸ *Szterényi József* báró erdélyrészi iparfelügyelő (1889), iparoktatási főigazgató (1895), kereskedelemügyi államtitkár, Brassó országgyűlési képviselője (1905), kereskedelemügyi miniszter (1918), az ország képviselője a Népszövetségben (1927).

az adatgyűjtésbe. Az adatok jobb feldolgozása érdekében egyes rokon iparágakból 12 főcsoportot képeztek, amelyek adatfelvételi és -feldolgozó munkáinak irányítására egy-egy elismert szakembert kértek fel. Az ipari termelési statisztikai felvételt az 1893. évi XXVIII., az ipari és gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőről szóló törvény alapján hajtották végre. A kérdőív első oldalán a következőket lehet olvasni: „Az ezen kérdőívben foglalt adatok kizárólag a kereskedelemügyi m. kir. miniszter számára gyűjtetnek és pedig a legszigorúbb titoktartás mellett. Az adatok feldolgozásával megbízottakon kívül senki a kérdőívbe be nem tekinthet; az adatok csupán az iparfejlesztés céljaira használhatók fel, és semminemű adóztatási vagy más célokra igénybe nem vehetők.”

Az adatfelvétel másik része – „Kérdőív a gyárak és ipartelepek számára” – a gyáripari vállalatok személyi viszonyainak és a gyárak berendezéseinek feltárását szolgálta. Az e fejezetben szereplő hat kérdéskör adatait a statisztikai hivatal gyűjtötte be. E kérdőív fejezetei a következők voltak: I. Általános kérdések; II. A gyár berendezése; III. A gyári személyzet; IV. Munkaidő; V. Munkabér; VI. A munkások jólétére irányuló intézmények.

A gyáripari adatgyűjtés végleges minisztériumi és statisztikai hivatali tervezetét előbb 1899. júniusában a kereskedelmi és iparkamarai titkári értekezleten vitatták meg, majd július első felében az érdekelt adatszolgáltatók képviselőivel iparcsoportonként is megbeszélték. A tervezetet végül a Wekerle Sándor miniszterelnök vezette ipartanács 1899. júliusában elfogadta.⁹ A kereskedelemügyi minisztérium az adatfelvétel végrehajtására 1899. július 25-én kiadta az 51 pontot tartalmazó „Általános Utasítást” (5.221/1899. sz.). Az adatfelvételre a gyári üzem telephelyén került sor és az adatfelvevőket az 1893. évi XXVIII. tc. 11. §-a alapján iparfelügyelői jogkörrel ruházták fel. Előzetesen a kérdőívekkel az adatszolgáltatókat a kereskedelmi és iparkamarák közműködésével megismertették.

A két felvétel 2364 gyárüzemre vonatkozó adatait a minisztérium iparstatisztikai osztályán dolgozták fel. A feldolgozás után megkezdték a monográfiák megírását olyan szakemberek közreműködésével, akik a megfelelő közgazdasági, gyárüzemi technológiai, sőt iparági ismeretekkel rendelkeztek. A monográfiákat 19 kötetben tették közzé. A monográfiák a következő iparágakkal foglalkoztak: vas- és fémipar (3), gépgyártás, közlekedéseszköz-gyártás, mérleggyártás és villamossági ipar (2), mész-, magnezit-, cement-, agyagáru- és üvegyártás (2), faipar (2), bőr-, sörte- és szőripar (1), fonó- és szövőipar (4), vegyészeti ipar (2), ruházati és sokszorosító ipar (1), papírosáru-gyártás és könyvkötőipar (1), hangszeripar (1). A fő eredmények összefoglalását egy külön kötet tartalmazta.

A monográfiák egységes beosztása a következő volt:

- első fejezet: az ipartelepek általános viszonyai (a fontosabb gyártelepek, az egyes iparágak története),
- második fejezet: a gyárak berendezései,
- harmadik fejezet: a termelés adatai,
- negyedik fejezet: az ipartelepek személyzeti viszonyai, azok munkaideje, a munkabérek és a munkásjóléti intézmények.

⁹ Az ipartanács a kereskedelemügyi m. kir. miniszter 74914/1898. számú rendelete alapján 70 tagból állt. Feladata volt, hogy a kereskedelemügyi miniszternek ipari és munkaügyi kérdésekben véleményt adjon és javaslatot tegyen. A tanácsban dr. Jekelfalussy József, a statisztikai hivatal igazgatója is részt vett.

A munkálatokat két év alatt fejezték be a vártnál nagyobb sikerrel. Ezt jelzi a felvétel eredményéről megjelent következő vélemény is: „Iparfejlesztési és szociális tevékenységünk alapjai vannak e munkákban lerakva. Az ipari és munkaügyi törvényeink reformjához szükséges hazai anyag áll előttünk egybegyűjtve. Új korszakot jelentenek iparpolitikánkban, mert szorosan megszabják törvényhozásunknak és kormányzatunknak jövőben követendő irányát, amely a viszonyoknak ily pontos ismerete nélkül akár az iparfejlesztés, akár az Ausztriával kötött kiegyezések, a többi külfölddel kötött vámszerződések, egyszóval összes gazdasági viszonylataink irányításánál csak ötletszerű lehetett eddig.”¹⁰

A magyarországi *külkereskedelmi statisztika* adatait a hivatalos statisztikai szolgálat első alkalommal már 1867-ről tette közzé. Ettől kezdve az illetékes minisztérium a statisztikai hivattal együttműködve folyamatosan fejlesztette az adatösszeírást. E statisztika fő nehézsége abból adódott, hogy hazánk abban az időben közös vámterületet képezett Ausztriával. A statisztikát fejlesztő intézkedések közül meg kell említeni az 1881., az 1883., az 1893., az 1894. és az 1895. évi utasításokat. Az 1895. évi feladatokat az 1895. évi VIII. tc. és a hozzá kapcsolódó 2605. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet írta elő. Az adatgyűjtés szervezésében újabb fordulat 1900 januárjában következett be. Az osztrák kormány ugyanis akkor kezdett statisztikai adatokat gyűjteni a Magyarország és Ausztria közti áruforgalomról. Ugyanis 1899-ben született meg az egyezmény a magyar szent korona országai és az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi tanácsában képviselt királyságok és országok közötti áruforgalom statisztikai megfigyelési rendjéről. Az egyezmény alapelvei a következők voltak:

- a) a két állam (Ausztria és Magyarország) közötti áruforgalomnak statisztikai felvételére abban az államban kerül sor, ahol a küldeményeket feladják, az áru leadása helyén újabb felvétel már nem történik;
- b) az árnyilatkozatokat két példányban kell kiállítani, az egyik a feladó állomáson marad, a másik a célállomásig kíséri az árut;
- c) az évi statisztikai adatokat közlésük előtt a két állam egyezteti;
- d) a két ország statisztikai hivatala statisztikai áruvajstromot állít össze.

A külkereskedelmi statisztikában azonban az egyezmény nem szüntette meg a gondokat. Így már 1902-ben megkezdték az áruforgalmi statisztika új szabályait tartalmazó törvény kidolgozását, és azt 1906-ban fogadták el.

Az 1900-as évek elejéig megszervezett külkereskedelmi statisztika adatai azt mutatták, hogy Magyarország árucseréjének mintegy háromnegyede jutott az osztrákokkal közös vámterületre. Az e területen kívülre – Németországba, Nagy-Britanniába, Romániába, Olaszországba és az Egyesült Államokba – szállított áruk értéke az áruforgalomnak csak egynegyedét tette ki. Az ország 1914 előtti iparosítását jelzik a külkereskedelmi statisztikai adatok is: a behozott fogyasztási iparcikkek aránya csökkent, a magyar kivitelben emelkedett a nem élelmiszeripar által előállított cikkek aránya. Hegedüs Sándor iparfejlesztési törekvéseit, amelyeket parlamenti székfoglaló beszédében¹¹ a gyáripár fejlesztéséről így fogalmazott meg: „Hogyha e téren tovább nem megyünk, ha exportgyárak és exportkereskedelem fejlesztésére figyelmet nem fordítunk, akkor egyfelől passzivitásunk nem fog megszűnni soha, másfelől pedig vagyonosodásunk nem fog egészségesen fejlődni”, tehát igen rövid idő alatt a magyar gazdaság visszaigazolta.

¹⁰ Géber A. (1904): A magyar gyáripár első üzem és munkásstatisztikája. *Közgazdasági Szemle*, XXVIII. évf. 31. k. 122. old.

¹¹ Képviselőház-Napló. XXI. (1899). Az Országgyűlés nyomtatványai. Pesti Könyvnyomda Rt., 198. old.

Magyarországon a XIX. század kilencvenes éveitől megkezdték több gazdasági ágban a *balesetstatisztikai megfigyelési rendszer* kiépítését. A gyáripari üzemeket már az 1893. évi XXVIII. tc. 7. §-a kötelezte, hogy a gyárban előforduló baleseteket a kerületi iparfelügyelőkhöz 48 órán belül jelentsék be. Az iparfelügyelők az összesített statisztikát 1896-tól a statisztikai hivatalhoz juttatták el. A baleseti jelentések küldése a rendelkezés ellenére sem volt kielégítő, a balesetek nagy része bejelentés nélkül maradt. Így például 1898-ban csak 1447 baleseti jelentést adtak át a statisztikai hivatalnak. A balesetstatisztika fejlesztésével ezért a kereskedelemügyi miniszter 1898-ban a tárca iparfejlesztési szakosztályát és a statisztikai hivatalt bízta meg, a korszerűsítési javaslat szerint az adatszolgáltatás rendszerébe a munkaadókon kívül a betegsegélyező pénztárakat és a biztosító társaságokat is bevonták.

Az új adatgyűjtési rendszert 1901. január 1-jén léptették hatályba. A fő elvek a következők voltak: *a)* a betegsegélyező pénztárak minden balesetről a táppénz folyósításakor jelentést készítenek, amelyben nemcsak a gyáriparban, de a kisiparban előfordult balesetek egyformán szerepelnek; *b)* a 17 iparfelügyelőség kerületenként és országrészek szerint összesíti és közli a balesetek adatait.

A balesetstatisztika fő kérdéskörei: a baleset módja (égés, robbanás, mérgezés stb.); a baleset a munkáson hol okozott sérülést (szem, törzs, láb stb.); a munkaképtelenség időtartama (nap, hónap, 4 hónapnál hosszabb); a sérültek életkora. A gyáripari balesetstatisztika további kérdése volt: milyen munkagépen, eszközön, készülék melletti foglalkozás közben következett be a baleset. Végül igen lényeges volt az a kérdés is, volt-e a munkásnak balesetbiztosítása, és a biztosítási díjat ki fizette be.

A hivatalos baleseti statisztika összesített adatait először 1899–1900-ról tették közzé. A kiadványhoz Hegedűs Sándor írt előszót, amelyben nemes, együtt érző gondolatait a bajbajutott gyári munkás iránt a következő módon foglalta össze: „Az ipari élet egyik legsötétebb rejtékébe kíván bevilágítani e munka. Oda, ahol a zakatoló gépek mellett, a fejlődő mérges gázok között serényen dolgozik a szegény munkás, hogy keze munkájával biztosítsa a család megélhetését. Oda, ahol a békés munkát néha megakasztja egy-egy sikoly: annak a szerencsétlen munkásnak a hangja, kit egy vigyázatlan pillanatában elragadott a gép, vagy megmérgezett a fojtó gáz, hogy nyomorba döntsön özvegyet és árvákat. Bevilágítani akarunk e sötét rejtékbe, nemcsak hogy lássák a veszélyt, melyet magában rejt, hanem keressük módját eltávolításának.”¹²

A balesetstatisztikát 1901-től bővítették és a mezőgazdaságra is kiterjesztették.

A *bűnügyi statisztika rendszeres adatgyűjtését* 1872-től kezdték el. Korszerűsítését 1899-ben hajtották végre a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk alapján, és az igazságügyi miniszter 5401. számú 1900. január 1-jével kiadott rendeletében módosította az adatgyűjtést. A fejlesztés leglényegesebb elve az volt, hogy az egyéni laprendszert vezette be és pedig külön ügylapot állapított meg a járásbírók és külön lapot a törvényszékek részére, és egyben előírta, hogy a törvényszékek az elítéltekről egyéni lapokat töltsenek ki. A módosítással kapcsolatos statisztikai teendőket Hegedűs Sándor a statisztikai hivatal 1901. évi munkatervében terjesztette elő a parlamentben. Az 1901. évi korszerűsítés után 1903-ban további módosításokat hajtottak végre az adatszolgáltatásban.

¹² Hegedűs S. kiad. (1901): A Magyar Korona Országainak gyáripari balesetei. V. old. Budapest.

Hegedűs Sándor minisztersége idejére esett az *1900. évi népszámlálás végrehajtása*. Az 1890. évi népszámlálás tapasztalataiból kiindulva részletesen szabályozták a közel 19 milliós népesség adatainak felvételét. A végrehajtás fő kérdéseit az 1899. évi XLIII. törvénycikk határozta meg és ehhez kapcsolódott Hegedűs Sándor 4015/1900. számú, 1900. augusztus 28-án kiadott utasítása a törvényhatóságoknak. A népszámlálást 1901. január hó 1-je és 10-e közt kellett végrehajtani, és a népesség adatainak összeírásán kívül kiterjedt a magánépületek és a lakások, a kisipar körébe tartozó ipari üzemek felszereléseinek és termelési viszonyainak számbavételére is. (Az összeírásnál 35 ezer számlálóbiztos működött közre.) A kisipar körébe tartozó iparüzemek adatainak összeírása teljesen új terület volt. Célja a kormány, elsősorban a kereskedelmi tárca olyan tájékoztatása, amely a korábban megkezdett, de az 1900-as évek elején felgyorsított iparfejlesztési munkát volt hivatott szolgálni.

A népszámlálási számlálólap 1890-ben 17 kérdést, az 1900. évi 45 kérdést tartalmazott. Teljesen újak voltak a bányászat, a kohászat, az ipar, a közlekedés, a kereskedelem, és a hitelezés körébe tartozó egyének keresetére és munkaidejére vonatkozó kérdések. A kisiparosoknak feltett kérdések között szerepelt az alkalmazott motorok száma, a felhasznált nyersanyagok és félgyártmányok mennyisége, az alkalmazott munkagépek, az előállított félgyártmányok és kész iparcikkek ismertetése. A népszámlálás sikere érdekében a kereskedelemügyi miniszter utasítására a statisztikai hivatal tisztviselői értekezleteken igyekeztek tisztázni az adatok felvételénél adódó nehézségek leküzdésének módját. A kérdőív kérdései közül legnehezebben megválaszolhatóknak az iparstatisztika, ezen belül is a kisipart érintő kérdőpontokat minősítették. Ezért a statisztikai hivatal két körlevelében, a 6400. és a 6422. számúakban hívta fel a kérdőpontok megbízható megválaszolására a figyelmet. A felhívásban arra is megkérték a törvényhatóságok vezetőit, hogy az összeírás sikere érdekében keressék meg az ipartestületeket és vegyék igénybe közreműködésüket. Az összeírással az ipar létszámára, a keresetekre, a munkaidőre többé-kevésbé elfogadható adatokat gyűjtöttek össze a felvételek biztosai, de a kisipari fejezet kérdőpontjaira adott válaszokat átvizsgálva a népszámlálás vezetői úgy döntöttek, ezen adatok feldolgozásáról, azok rendkívüli nagy mértékű hiányosságai miatt, lemondanak.

Száz év távlatából levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kereskedelemügyi miniszter minden törekvése és irányító közreműködése ellenére az 1900-as népszámlálás bővítése iparstatisztikai kérdésekkel nem volt sikeres. A fő hiányosság az volt, hogy az összeírók nem tudták az adatokat szolgáltató iparosokat meggyőzni arról, hogy adataikat nem fogják adózási célra felhasználni. Egy másik fontos tanulsága az összeírásnak az volt, hogy belső üzemi statisztikai nyilvántartások hiányában nem lehet feldolgozásra alkalmas adatok közlését várni a kisiparosoktól. Az 1900. évi népszámlálás ipari vonatkozásainak korabeli megítélésére a népszámlálás összefoglaló kötetéből idézünk: „Az iparstatisztikának a népszámlálással való összeköttetése mellett szól különösen a költségek tetemes részének megtakarítása s részben a teljesség biztosítása is. Kétséges azonban, hogy ily sokirányú adatnak tudakolása nem veszélyezteti-e a demográfiai adatok pontosságát, sőt túlságosan nagygyá tévén a statisztikai megvizsgálás tárgyát képező anyagot, rendszerint a számlálólapok felületés kitöltését eredményezi, miáltal az egész adatgyűjtés nemcsak igen sokat veszít megbízhatóságából, hanem az így nyert adatok nem egyszer a helyzet valós feltárása helyett könnyen megtévesztésre, helytelen

s a tényeknek meg nem felelő következtetések levonására és intézkedések megtételére vezetnek.”¹³

Hegedüs Sándor minisztersége alatt kezdték meg a *kormányjelentések statisztikai adatokon alapuló készítését*. A jelentés összeállítását a Központi Statisztikai Hivatalról szóló 1897. évi XXXV. törvény 5. §-a írta elő. A részletes tennivalókat a törvény végrehajtásáról kiadott 8339/1897. eln. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet határozta meg. A törvény szerint a miniszterelnök az egyes minisztériumok ügykörét felölelő tartalmú statisztikai évkönyvet készít éves gyakorisággal és a minisztériumok működését, valamint igazgatásuk és felügyeletük alá tartozó ügyeket és közállapotokat ismertető jelentés kíséretében a költségvetés bemutatásával együtt az országgyűlés elé terjeszti. A kereskedelmi miniszter rendeletében úgy határozott, hogy a jelentés készítésére vegyes bizottságot kell létrehozni. Ennek tagjai: a miniszterelnök, a király személye körüli miniszter, a horvát-szlavón-dalmát miniszter egy-egy képviselője, a minisztériumok két-két képviselője. Hivatalból tagja még a vegyes bizottságnak a statisztikai hivatal igazgatója, aki egyben elnöke is volt a bizottságnak, továbbá a hivatal aligazgatója a hivatali igazgató helyettesítésére. Az évi jelentésnek azt a részét, amelyben a minisztériumok előző évi működését tekintik át, az érdekelt minisztériumok készítik el. Viszont az egyes minisztériumok tevékenységének statisztikai szempontból való értékelését a statisztikai hivatal állítja össze. A jelentések tartalmi felépítését a bizottság állapítja meg. A minisztériumok a statisztikai hivataltól kapott statisztikai ismertetések alapján megszerkesztik a saját tevékenységüket átfogóan feltáró jelentést, amelyet a statisztikai hivatal sokszorosít. Az első kormányjelentést 1900-ban készítették, az utolsót 1941-ben.

A magyar statisztikai szolgálat múltjában magasra kell értékelnünk a korabeli statisztikusok tevékenységét, amelyet a parlament az egész országot átfogó éves jelentés készítésére alkalmasnak talált. Az országgyűlés bizalmát a hivatal – Keleti Károly alapító igazgatótól kezdve Jekelfalussy Józsefíg – kiváló szervező és megbízható munkájával érdemelte ki. A hivatal kifogástalan együttműködést alakított ki mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalommal, és ki kell emelnünk zavartalan és kiegyensúlyozott kapcsolatát felügyelő hatóságával, a kereskedelmi minisztériummal.

A Hegedüs Sándor minisztersége idején felmutatott kimagasló statisztikai teljesítmények közül utolsóként a Budapesten 1901. szeptember 29-től október 5-ig tartott Nemzetközi Statisztikai Intézet ülészakáról is szólnunk kell. Ez az ülészak az 1887. évi első, római kongresszus után a nyolcadik volt. A magyar hivatal akkor a nemrég elhunyt Jekelfalussy József helyére lépett dr. Vargha Gyula (1853–1929) igazgató képviselte. Az ISI elnöke akkor a neves osztrák közgazdász és statisztikus, *Karl Theodor von Inama-Sternegg* volt. A ülészakon 85 külföldi és 53 magyar szakértő jegyeztette be magát a résztvevők jegyzékébe. A megnyitó ünnepségen, mely a Nemzeti Múzeumban volt, a Főrendiház üléstermében, a megjelenteket előbb Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter, majd az ISI nevében Inama-Sternegg köszöntötte. A nyitó ülésen hangzott el *Láng Lajosnak*, az ülészak magyar szervező bizottsága elnökének nyitó beszéde.

Az ülésnek három– demográfiai, gazdasági, közigazgatási-jogi és társadalmi –osztályban folytatta munkáját, és 49 előadást, ebből 14 magyar szerző művét vitattak meg.

¹³ A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Tizedik rész. (1909) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 151*–152*. old.

Az előadásokat már az ülések kezdete előtt a résztvevőkhöz eljuttatták. Leggazdagabb programmal a demográfia kérdései szerepeltek. Ezek előkészítésében a korszak kiemelkedő magyar statisztikusa, *Kőrösy József* (1844–1906), a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója, az MTA tagja működött közre. Nagysikerű előadást tartott az 1900. évi magyar népszámlálás egyik vezető statisztikusa, *Vizaknai Antal* (1863–1911), a statisztikai hivatal aligazgatója, a népesség társadalmi és gazdasági rétegződéséről. Előadásáról a szaksajtó nagy elismeréssel számolt be. További jelentősebb előadások voltak:

- *Georg Mayr*, a müncheni egyetem tanára: A vándorlási statisztika kérdései;
- *Vargha Gyula dr.*, az MTA tiszteletbeli tagja: Általános megállapítások a külkereskedelmi statisztikáról;
- *Mandelló Gyula* közgazdász: A mezőgazdasági munkabérstatisztika;
- *Szterényi József*, a kereskedelemügyi tárca ipari főosztályának vezetője: Az 1899. évi magyar iparstatisztikai felvétel módszerei;
- *Ráth Zoltán*, akadémiai tanár, az MTA levelező tagja: A magyar bűnügyi statisztika 1900-ban történt fejlesztése;
- *Fellner Frigyes* egyetemi tanár: A nemzeti vagyon számítása;
- *Alfred Foville*, a Francia Tudományos Akadémia tagja: A statisztika és a közvélemény.

A ülés résztvevői számára a kereskedelemügyi miniszter tartott fogadást a Hungária Szállóban, majd a Nemzeti Színházban megtekintették Madách Imre *Az ember tragédiája* c. színművét, a Várban részt vettek a Ferenc József császár és király nevében adott fogadáson, megtekintették Budapest új épületeit (a Parlamentet, az egykori Igazságügyi Palotát, azaz a mai Néprajzi Múzeumot, az Operaházat), végül az ülészak befejezése után kiránduláson vettek részt Herkulesfürdőn és az al-dunai Vaskapun.

*

Hegedüs Sándor minisztersége három évig, 1899. február 6-tól 1902. március 4-ig tartott. Szolgálati elismerésül a király 1899-ben valóságos belső titkos tanácsossá (v.b.t.t.) nevezte ki, felmentése után pedig az I. osztályú vaskoronarendet adományozta neki. Hegedüs Sándor lemondásának pártpolitikai okai voltak, ugyanis pártja, a szabadelvű párt egyesült a nemzeti párttal, és az utóbbi egyik vezető politikusának adta át a minisztérium vezetését. Munkatársai sajnálattal vettek búcsút volt miniszterüktől, akinek még számos elgondolása volt az ország gazdasági állapotának jobbítására. Visszavonulása után egyre ritkábban volt látható a politikai élet rendezvényein, cikkei szaklapokban alig-alig jelentek meg. Mint református főgondnok 1905-ben a főrendiház tagja lett. Nagy terve volt, hogy Magyarország közgazdasági berendezkedéséről *Széchenyi István* eszméinek szellemében könyvet ír. Az íráshoz hozzákezdett, de befejezésére 1906 őszén betegsége, majd 1906. december 21-én bekövetkezett halála miatt már nem jutott ideje.

Több mint száz évvel Hegedüs Sándor kereskedelemügyi minisztersége után Mikszáth Kálmánnal együtt elmondhatjuk: „Hasznos ember volt, mély részvét kísérte sírjába s méltó rá, hogy a nemzet a jelesek sorában őrizze emlékét.”¹⁴

IRODALOM

- ANTAL G. DR. (1908): Hegedüs Sándor emlékezete. *Protestáns Szemle*, XX. évf. 8. sz. Budapest.
BALLA A. (1938): *A legújabb kor gazdaságtörténete*. (2. kiad.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 300 old.

¹⁴ Mikszáth K. (1907): Hegedüs Sándor, 1847–1906. *Vasárnapi Újság*. 1. sz. 3. old.

- BOKOR G. (1901): A nemzetközi statisztikai intézetről. *Közgazdasági Szemle*, 25. évf. 531–538. old.
- DR. BUDAY L. (1900): *Emlékirat a hivatási balesetek statisztikájának egyöntetű szervezése tárgyában*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 39 old.
- DR. BUDAY L. (1901): *A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtéseinek magyarázata*. Országos Központi Községi Nyomda Rt., Budapest, 288 old.
- BUDAY L. (1901): A Nemzetközi Statisztikai Intézet Budapesten. *Közgazdasági Szemle*, 25.évf. 740–747. old.
- BUDAY L. (1922): A statisztika elmélete és története. Németh József könyvkiadó vállalata, Budapest, 220 old.
- ECKHART F. (1941): *A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941*. Posner Grafikai Műintézet Rt., Budapest, 342 old.
- FEST I. (1872): *A Földművelés-, Ipar és Kereskedelemügyi m. kir. minisztériumnak öt évi működése (1867-től 1872-ig)*. Athenaeum Nyomda, Pest, 216 old.
- FOVILLE A. (1902): A statisztika és a közvélemény. *Közgazdasági Szemle*, XXVI. évf. 5. sz. 364–374. old.
- FÖLDES B. (1889): *A bűnügy statisztikája*. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest, 166 old.
- GERGELY A. – SZÁSZ Z. (1978): *Kiegészítés után*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 268 old.
- DR. HALKOVICS L. (1998): A közszállítás szerepe a magyar ipar fejlődésében. *Statisztikai Szemle*, 76. évf. 7–8. sz. 625–648. old.
- HEGEDÜS S. (1894): *Az adókedvezmény tudományos és gyakorlati szempontból*. MTA székközlő értekezés, 1894. január 15. Budapest, 25 old.
- HEGEDÜS S. (1903): Az arany valuta terjedése. *Közgazdasági Szemle*, XXVII. évf. 3. sz. 169–186. old.
- HEGEDÜS S. (1890): Az árak tényezőiről és törvényeiről. *Budapesti Szemle*, 61. köt. évf. 157.sz. 28–48. old.
- HEGEDÜS S. (1880): Iparunk és az ipartörvény. *Budapesti Szemle*, 22. köt. 44.sz. 350–370. old.
- Hegedüs Sándor kereskedelemügyi m. kir. miniszternek a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1900. évi munkatervéről tárgyában az országgyűlés elé terjesztendő jelentése*. (1899) Pesti Könyvnyomda, Budapest, 70 old.
- Hegedüs Sándor kereskedelemügyi m. kir. miniszternek a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1901. évi munkatervéről tárgyában az országgyűlés elé terjesztendő jelentése*. (1900) Pesti Könyvnyomda, Budapest, 51 old.
- HEGEDÜS S. (1901): A Magyar Korona Országainak gyáripara az 1898. évben. Általános rész. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, 305 old.
- Hegedüs Sándor elhunyt. (1907) *Közgazdasági Szemle*, 31. évf. 37. sz. 1–3. old.
- JEKELFALUSSY J. (szerk.) (1896): *Az ezredéves magyar állam és népe*. „Kosmos” Műintézet, Budapest, 624 old.
- KÁRMÁN T.-NÉ (1973): A Nemzetközi Statisztikai Intézet 1973. évi bécsi kongresszusa elé. *Statisztikai Szemle*, 51. évf. 2. sz. 181–191. old.
- Közgazdasági Enciklopédia* (1929), Athenaeum, 726–727. old.
- KENYERES A. (szerk.) (1981): Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, I–III. köt.
- A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871–1911*. (1911) M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 616 old.
- A Magyar Szent Korona Országainak hitelintézetei az 1894–1909. években*. (1913) Kiadja: a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 396 old.
- MILHOFFER S. (1904): *Magyarország közgazdasága*. III. köt. Franklin Társulat, Budapest, 568 old.
- NAGY F. (1908): *Hegedüs Sándor emlékezete*. Emlékbeszéd a MTA tagjai felett. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 370–397. old.
- PÓLOSKEI F. (1985): *Tisza István*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 288 old.
- SZINNYEI J. (1896): *Magyar írók élete és munkái*. IV. köt. Hornyánszky Viktor Könyvkiadó, Budapest, 606–610. old.
- SZTERÉNYI J. (1902): *Iparfejlesztés*. Franklin Társulat, Budapest, 112 old.
- BÁRÓ SZTERÉNYI J. – LADÁNYI J. (1933): *A magyar ipar a világháborúban*. Franklin Társulat, Budapest, 394 old.
- Technikai fejlődésünk története, 1867–1927*. (1928): Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, Budapest, 1000 old.
- DR. THIRRING L. (1983): *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői*. I. rész (1869–1910). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 188 old.
- DR. VARGHA GY. (1908): *A Magyarbirodalom vázlatos ismertetése*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 55 old.
- DR. VARGHA GY. (1896): *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 636 old.
- DR. VIZAKNAI A. (1900): Az 1900. évi népszámlálásról szóló 1899. évi XLIII. törvénycikk végrehajtása. Országos Központi Községi Nyomda Rt., Budapest, 62 old. + mellékletek.

SUMMARY

Sándor Hegedüs was a successful statesman of Hungary in the second half of the nineteenth and first years of the twentieth century. He started his career as a journalist, but as a Specialist he soon attained a renowned public personage. He became a corresponding member of the Hungarian Academy of Science in 1885, and from 1893 an ordinary member. In the Parliament he represented two Transylvanian towns, Abrudbánya and later Kolozsvár. He was elected as the member of the Hungarian government in 1899, then he was assigned minister of commerce and industry. During his ministerial period the economic growth of the country accelerated. He supported the development of the Hungarian statistics with important decisions. Till now one can consider the results of industrial statistics, population censuses, external trade and accident statistics as outstanding, as well as the regular government reports, compiled on the basis of statistical data. The first country report was drawn up in 1900, and it was abolished only in the years of the Second World War.

BESZÉLGETÉS TUSNÁDY GÁBOR AKADÉMIKUSSAL

Tusnádý Gábor 61 éves matematikus. Az ELTE matematikus, matematikatanár szakán végzett 1964-ben. 1965 óta az MTA Matematikai Kutató Intézetében dolgozik. Itt *Rényi Alfréd* és *Vincze István* irányítása alatt kezdett el foglalkozni a matematikai statisztika elméleti és gyakorlati kérdéseivel. 1979-ben kandidátusi, 1994-ben a tudomány doktora címet szerzett, az MTA 1995-ben levelező tagnak, 2001-ben rendes tagnak választotta. (Székfoglalóit *Mutáció és szelekció*, illetve *Fák evolúciója* címmel tartotta.)

Szakterülete a matematikai statisztika, és tágabb értelemben a valószínűség-számítás különböző ágai. Elméleti kutatásai mellett igen közel állnak hozzá a gyakorlati problémák és a didaktika kérdései is. Munkássága alapján méltán tekinthetjük a statisztikai tudomány talán legmagasabb rangú magyarországi képviselőjének. Ebben a minőségében kérte fel folyóiratunk beszélgetésre a statisztikai tudomány helyzetéről.

Az Ön megfogalmazása szerint mi a statisztikai tudomány, hogy viszonyul a gyakorlathoz? Egyáltalán a statisztikai tudománynak, illetve gyakorlatának mely területei állnak közel Önhöz?

Szerintem nincs egyértelmű magyar szóhasználat. Én szívesen használom témám megjelölésére a „sztochasztika” terminust, részben az angol nyelvterületen terjedőben levő szokás miatt. Ebbe beleérttem a klasszikus valószínűség-számítást, statisztikát, biometriát, információelméletet, talán az informatikát is, a statisztikus fizikát és az operációkutatásnak a véletlennel foglalkozó területeit – plusz az egész közgazdaságtant. De a határok elmosódottak, korszakonként változnak. Néhány évig a debreceni egyetemen sztochasztikus számítástechnikát tanítottam, ilyen címmel jegyzetet is írtam. Az algoritmus-elméletben is terjedőben vannak a sztochasztikus

módszerek, de tudtommal ma már nincs olyan ága a tudománynak, ahol ne alkalmaznák őket. Részben a kvantumfizika jelenleg érvényes felfogása szerint sokan gondolják úgy, hogy a véletlen nem csupán a tudatlanságból fakadhat.

A magam gyakorlatára talán a „consulting activity” (tanácsadó tevékenység) a legpontosabb megjelölés, amit én az egész matematikára értek, tehát nem csak azoknak a feladatoknak a megoldásában segítek, amelyekben a véletlen szerephez jut. Azt tapasztalom, sohasem tudok eleget, minden feladat elvezet a matematika valamilyen megoldatlan, netán megoldhatatlan feladatára. Sokszor a segítség arra redukálódik, hogy tudatosítom a partnerben, ő ért a kérdéshez a legjobban.

Egyes megfogalmazások szerint a statisztika a matematika részterülete, részhal-maza. Egyet ért ezzel a megfogalmazással?

Nem egészen. Mint említettem, számomra a sztochasztika a kulcsszó. Ez magába foglal sok területet, ami nem matematika, olyat is, ami nem statisztika, de kétségtelen, hogy a statisztika igen közel áll a sztochasztikához. A véletlen szerepe a fontos, a véletlené, amelyik az élet minden területén megjelenik, jóllehet más indítókókból kifolyólag, más formában. A sztochasztika egyfajta interdiszciplináris szemléletet jelent, amit nem lenne szerencsés leszűkíteni sem a matematikára, sem pedig a statisztikára.

Értékelje a magyar statisztikai tudomány helyzetét, összehasonlítva azt más országokéval és a korábbi (10-15-20 évvel ezelőtti) magyar helyzettel.

Engem, mint valamennyi kortársamat, Rényi Alfréd tanított. A halála még ma sem gyógyuló sebeket ejtett a magyar sztochasztikus iskolán. Egyikünk sem képes pótolni, ez nem is áll szándékunkban. De azért ez egy jól megalapozott iskola. Még az alapító előre nem látható, korai halálát is képes volt átvészelni. Jelenleg már többen vannak a pályán, akik nem ismerték Rényit, ez természetes. Egy ember egy axiómarendszer: mi, akik még ismertük őt, igyekszünk átadni azt a stratégiát, ahogyan ő viszonyult a gyakorlati kérdésekhez.

Nem vagyok idealista, tudom, hogy a feltételek ma nem jók a tudomány terjedéséhez. A tudomány hosszú távra tervez, gyümölcsfákat ültet. Vannak korok, korszakok, amikor kivágják a gyümölcsfákat. Ma közel állunk ehhez, de talán ennek is megvan a maga haszna. Egy rosszindulatú környezet erősítheti az ellenállást.

Véleménye szerint melyek az elméleti statisztika fejlődésének fő nemzetközi (és hazai) irányai, tendenciái?

Szerintem *Leo Breiman* ma a világon az első számú statisztikus, aki úgy véli, hogy az elméleti statisztika rossz úton jár, mert elszakadt a gyakorlattól. Én nem vagyok ennyire sötétben látó. Ahogyan a deltában meglassul egy folyó, más ma a statisztika sodrása, mint ötven évvel ezelőtt. A legtöbb feladat megoldása ma már ezer emberévnyi munkát igényel, így ezekben a kérdésekben nem várható látványos és gyors áttörés. Breiman szerint fontosabbak az „üres” predikációs rendszerek, a statisztika feladata extrapoláció, a világ megismert részéből következtetünk arra a részre, amit még nem ismerünk, ami persze maga a tudomány. Mégsincs ellentmondás, mert – mint mondtam – csak akkor modern egy tudományág, ha képes integrálni a sztochasztikát. A sztochasztikát nagyon nehéz anyanyelvi szinten beszélni. Sok partneremen látom, hogy az általuk ismert részlet képes eltakarni az egészet.

Szerintem a statisztikán belül ma szemiparaméteres, újramintázó és rejtett struktúrákat vizsgáló ágak fejlődnek a leggyorsabban. Én az alakfelismerést is, és a nagy sztochasztikus optimalizáló módszereket is (simulated annealing, neural networks) a statisztikához sorolom, de ez felfogás dolga. Szélesebb körben az interdiszciplináris területek fejlődnek a leggyorsabban. Ezen belül az élettudományoké, kiemelten talán a bioinformatikáé a vezető szerep.

Azt a többé kevésbé elfogadott tételt, miszerint a statisztika elmélete és gyakorlata divergál (amire az Ön által is említett Breiman-idézet is utal) Ön tehát nem teszi magáévá?

Nem. Kétségtelen, hogy a technika fejlődésének egyik következménye az, hogy a nagy adatmezők szerepe nő, ele

gendő csak a hihetetlen mennyiségű csillogászati megfigyelésre, vagy éppen a néhány másodperces sűrűségű tözsdei megfigyelésekre gondolni. Ezen hatalmas adathalmazok elemzése olyan statisztikai eszközöket igényel, amelyekre az elmélet nincs felkészülve. Az elmélet ebben a fel fogásban a gyakorlat mögött kullog, néha reménytelenül, hiszen a gyakorlat kérdéseket tesz fel a statisztikának vagy a matematikának, de ezek nem adnak kész megoldásokat, sőt a problémák egy részére, jelenlegi tudásunk szerint, nincs is elméleti megoldás. Itt kell hangsúlyozni az informatika egyre növekvő szerepét, hiszen sok esetben az elmélet által nyitva hagyott kérdések éppen az informatikai eszközök segítségével oldhatók meg, így az informatika is egyre inkább a statisztikai eszköztár szerves részévé válik. Az informatika ilyen felértékelődése – egyebek közt – oda vezet, hogy szervezetenként is önálló szerepet és helyet követel magának a tudomány világában. Nem vitatható ugyanakkor, hogy a tudománynak általában, és így a statisztikai tudománynak is, vannak olyan elemei, amelyek a gyakorlat igényeitől elszakítva, saját belső logikájuk, törvényszerűségeik alapján fejlődnek. Ez azonban, megítélésem szerint, ma nem jellemző.

Mi a véleménye a statisztika tudomány és a statisztikaoktatás kapcsolatáról? Melyek a pozitívumok, és milyen hiányosságokat tudna megemlíteni?

Az utóbbi években az egyetemeken nagyon megcsappant a hallgatókban az érdeklődés általában a tudományok iránt, ami veszélyes. Nem tartozik közvetlenül a kérdéshez, de a középiskolai oktatás is veszélyben van. Én hiszek a tervezésben, mint mondtam, gyümölcsfákat kell ültetni. Ma már annyira rossz a helyzet, hogy a

kertészek is pusztulóban vannak. Sokat segíthetnének e téren a társadalmi szervezetek. Költők persze mindig lesznek, de azért jó, ha vannak versmondók is. Arra gondolok, hogy ha már fiatal korban terjesztenénk a statisztikai kultúrát, akkor talán megállna az érdeklődő fiatalok elvándorlása. Szerintem az a baj, hogy mindazokon a területeken, ahol szükség van a statisztikára (és ez a kör nagyon széles) úgy képzelik, hogy mihelyt szükségük van statisztikusra, rendelkezésükre is áll. Sok barátomnak mondtam már, íróasztalokat kell telepíteni: odaültetni melléjük egy-egy fiatalembert, és megbízni őket egy terület kidolgozásával.

Az oktatás általában is válságban van, amit jórészt a korábbi rendszer elhibázott politikájával magyarázok. A kontrasztelekció odavezetett, hogy a tanári pálya leértékelődött és ez hosszú időre maga után vonja az oktatás színvonalának csökkenését. Véleményem szerint igen hosszú idő kell ahhoz, hogy ebből a helyzetből kilábaljunk.

Társadalmi szervek közreműködésére, segítségére utalt. Mire gondolt pontosan, mely szervekre?

Úgy vélem, hogy igen nagy gond az elit hiánya. Általában a társadalomban és természetesen az oktatásban is. A rendszerváltozás kapcsán abban reménykedtem, hogy alulról jövő szerveződés eredményeképpen kialakul egy olyan réteg, amely kimozdítja a társadalmat ebbe az irányba. Sajnos, ez eddig alig valósult meg. Számítottam arra, hogy az egyházi oktatás talán segít ezen a problémán, de eddig ez sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Mindezek ellenére azt hiszem, csak a társadalmi önszerveződés, a civil szervezetek hatékonyabb működése lehet az az erő, ami visszavezet a szűkebb

kört érintő minőségi oktatáshoz. Mindehhez talán még annyit tennék hozzá, hogy túlpolitizált világunk gyakran elveszi az emberek kedvét, erejét, idejét attól, hogy beszélgessenek, értelmes, nemes célok érdekében összefogjanak.

Közelítsünk a statisztika (vagy inkább sztochasztika?) oktatásához. Hogyan ítéli meg ennek lehetőségeit, helyzetét, perspektíváját?

Nagyon fontosnak tartom a sztochasztikus szemlélet oktatását, a legkisebbek körében, hiszen az alapfogalmak akár játékos szinten is elsajátíthatók. Annak azonban ellene vagyok, hogy erre nem felkészült oktatók középiskolában, szemléletileg helytelenül oktassanak ilyen tárgyakat. Ezért voltam egyik kezdeményezője annak, hogy a középiskolás tananyagból töröljék a valószínűség-számítást.

A szemlélet oktatásánál szerintem talán az a legfontosabb, hogy a gyerekek, a diákok saját tapasztalásaikon keresztül éljék meg a véletlent és annak törvényszerűségeit. Ne számítsuk, hanem csináljuk és ismerjük meg a valószínűséget! Ebben a felfogásban egyszerű véletlen kísérletek útján lehet elsajátítani a valószínűségi változó fogalmát, a várható érték empirikus értelmét, megtapasztalni a nagy számok törvényeit. Csak ezeket követhetik az egyébként természetesen fontos állítások, tételek.

A felsőoktatást tekintve egyet értek azzal, hogy a mainál lényegesen több területen kellene oktatni statisztikát, vagy valami hasonló diszciplínát, amelyik az illető tudományterülethez igazodva a sztochasztika specifikumait mutatja be, ragadja meg. Úgy gondolom, hogy bár e téren is van még bőven teendő, sokat haladtunk előre. Néhány évtizeddel ezelőtt

alig lehetett találkozni olyan orvossal, aki őszintén hitt volna a sztochasztikus módszerekben, mára pedig ez már eléggé elfogadottá vált.

Megfelelő-e a statisztikai tudomány szervezete, működési feltételei, intézményrendszere? Milyen hiányosságokat lát? (Intézmények szerepe, finanszírozása, pályázati lehetőségek, OTKA, publikációs, könyvkiadási lehetőségek stb.)

Amennyire a kérdést ismerem, itt minden rendben van, de nem vagyok szervező típus.

Van-e, bármilyen hozzáfűzni valója az eddigiekhez, vannak-e esetleges kiegészítései?

Tudom, hogy a statisztika része a hivatalos statisztika, de mivel nem ismerem igazán a KSH belső életét, ezért eddig erről nem beszéltem. Még kevésbé ismerem az ország irányítását, irányíthatóságát. Nagyon távolról úgy vélem, nincs az egész rendszer végiggondolva. Én minden társadalmi-gazdasági tevékenység alapfeltételévé tenném, hogy annak legyen statisztikai nyoma. Aki nem szolgáltat adatot, az ne is várjon semmit az államtól. Minden állami vagy önkormányzati szolgáltatás feltételévé a hivatalos statisztikai adatszolgáltatást tenném, amihez persze átgondolt számítástechnikai, informatikai rendszer szükséges.

Közelebbről, arra gondolok, hogy az új informatikai világban a társadalmi szerveződést is át kellene hatnia az informatikának. Fontos lenne a társadalom legfontosabb tevékenységeinek és elsősorban a gazdasági tevékenységeknek informatikai követése. (Természetesen a magán-szférát nem tartom bevonandónak ebbe a körbe.) A közpénzek minden mozgása az

információáramlás központjában, azaz a KSH-ban kellene regisztrálni. Ehhez persze jól átgondolt koncepció, és igen fejlett informatikai rendszer szükségeltetne mind a szállító, mind a fogadó oldalán.

Kérem, ismertesse saját szakmai, tudományos törekvéseit, ambícióit, terveit!

Életem során hihetetlenül sok elváratlan szál keletkezett. Attól tartok, életem hátralevő részében ezek száma tovább nő. Most az Országos Onkológiai Intézet rák-regisztrérének a beindítását tekintem a legfontosabb feladatomnak. Van egy robusztusságot vizsgáló csoportom, egy másik pedig matematikai immunológiával foglalkozik. Évek óta dolgozunk Zier-

mann Margit dinamikus faktoranalízisének a fejlesztésével, amit a szerző elsődlegesen makrogazdasági összefüggések elemzésére és előrejelzésére dolgozott ki. A többdimenziós statisztikában az adatok kétdimenziós grafikus megjelenítésével foglalkozom a legintenzívebben. Néhány éve részt veszek egy nagyméretű pszichiátriai adatmező vizsgálatában. Több tanítványommal diszkrét struktúrák statisztikai vizsgálatával foglalkozom. A genetika és az immunológia révén kapcsolatba kerültem az evolúció-elmélettel, amely szorosan kötődik a fehérjekutatáshoz. De szobám ajtaja nyitva áll: bárkit, ha új témával jön, szívesen látok.

Köszönöm a beszélgetést!

MAGYAR SZAKIRODALOM

ILLÉS SÁNDOR – LUKÁCS ÉVA (SZERK.):

MIGRÁCIÓ ÉS STATISZTIKA

Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének kutatási jelentései 71. Budapest. 2002/1. 246 old.

A személyek szabad áramlása mint a négy alapszabadság egyike, a nyugat-európai integráció egyik legfontosabb vívmánya. Ez az Európai Szén- és Acélközösség megalakulásakor még csupán a szén- és acéliparban dolgozók szabad mozgására korlátozódott, azóta azonban a Közösség témáinak fokozatos bővülésével (közös munkaerőpiac, határok leépítése, európai uniós állampolgárság, diplomák, szakképesítések kölcsönös elismerése, szociális biztonsági rendszerek, ösztöndíjak és nyugdíjak tagállamok közötti koordinációja) és területi bővülésével egyre nagyobb mértékben kiteljesedik az európai integráción belüli szabad vándorlás.

Az ezredforduló Európai Uniójának egyik legaktuálisabb kérdése az, hogy az integráció mélyítésével együttesen hogyan oldandó meg a keleti bővítés, azaz a kelet-közép-európai országoknak a Közösségbe történő felvételével hogyan tarthatók fenn, illetve mélyíthetők tovább a már elért közösségi vívmányok. Ezek összeegyeztetése egyes területeken viszonylag zökkenőmentesen végrehajtható, míg bizonyos részpolitikák esetében – mint például a személyek szabad áramlásának kérdésénél – a bővítésre jó néhány uniós tagállam (különösen Németország és Ausztria) meglehetősen érzékenyen reagál.

Az EU és a csatlakozni kívánó kelet-közép-európai országok közötti tárgyalások során a személyek szabad áramlásáról szóló tárgyalási fejezetet az Unió a bővítési folyamatban részt vevő államok közül elsőként épp hazánkkal zárta le ideiglenesen a svéd elnökség alatt, 2001. június 12-én. A kérdés fontosságát az is jelzi, hogy éppen e fejezet tárgyalása esetében fordult elő első ízben, hogy az Európai Unió kért hazánk csatlakozását követően bizonyos

időszakra átmeneti mentességet. Számos tudományos vélemény szól arról, hogy túlzottak a magyar munkaerő kivándorlásától tartó uniós félelmek, ugyanakkor hazánk esetében a kérdést még tovább bonyolítja az a tény, hogy a bővítés érintené a határon túli magyarság anyaországi migrációját és munkavállalását is, mivel könnyen elképzelhető, hogy a majdani kibővülő Unió határa egy ideig elválasztja hazánkat néhány szomszédjától.

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézete Kutatási jelentéseinek 71. köteteként megjelent tanulmánykötet „A személyek szabad áramlása témakörének statisztikai szempontú vizsgálata” című projekt keretében készült. A Szociális és Családügyi Minisztérium, valamint a Központi Statisztikai Hivatal együttműködésének tárgya az Európai Unióhoz történő magyar csatlakozás egyik kényes (ha nem a legkényesebb) tárgyalási fejezetének, a „Személyek szabad áramlása” fejezetnek a vizsgálata volt. A projekt egyrészt naprakész, metodikailag megtisztított adatokat biztosított a tárgyaló delegációnak a migráció kérdéskörében. Az együttműködés másik felében, nagyobb lélegzetű tanulmányokban elemezték a migrációban fontos szerepet játszó népeségcsoportok és egyes államok migrációs fejleményeit, azok vélhető hatásait. A tanulmánykötet e kutatások eredményeit tartalmazza. Az érintett témák a következők voltak.

1. A külföldön tartózkodó magyar állampolgárok felmérése a kilencvenes években, különös tekintettel az Európai Unió tagállamaiban tartózkodókra, továbbá a visszavándorló (hazatérő) magyar állampolgárok vizsgálata.

2. A kivándorló magyar állampolgárok vizsgálata a főbb európai fogadó országokban, nevezetesen Németországban és Ausztriában.

3. Az Európai Unió tagállamaiból bevándorló és Magyarországon munkát vállaló uniós polgárok.

4. A gyermekek vándorlása – családgyesítés.

5. A külföldön tanuló magyar diákok és a Magyarországon tanuló külföldi diákok.

6. A külföldön munkát vállaló magyar munkaerő, különös tekintettel Németországra és Ausztriára.

7. A magyar nyugdíjasok nemzetközi vándorlása.

8. Kapcsolat a hivatalos EU-vélemények és aközött, hogy az adott tagállamok közvéleménye hogyan ítéli meg a csatlakozni kívánókat.

Az említett nyolc kutatási témából három a magyar állampolgárok kivándorlására, továbbvándorlására, visszavándorlására és huzamosan külföldön tartózkodására kutatott forrásokat, illetve megvizsgálta, hogy létezik-e olyan, az Európai Unióból Magyarországra irányuló áramlás, amelynek a résztvevői nem magyar, hanem uniós polgárok. További négy témakör pedig sajátosan demográfiai szempontból szemlélte a fő problémát (a kivándorlás mérése életszakaszonként és azok kútfői). Ezen utóbbi témaköröket összehasonlító szemléletű kérdések kapcsolták össze: vajon a nemzetközi vándorok korösszetétele összehasonlítható-e a belföldi vándorokéval? Párhuzam vonható-e a belföldi és a nemzetközi migrációs folyamatok között? A nyolcadik kutatási terület látszólag nem illik bele a sorba, azonban a kivándorlás alakulása és a csatlakozás időpontja szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír.

Kiindulópontként szolgált, hogy több különböző adminisztráció termelte kútfő felhasználása esetén is szükség van a *makroadatok kontrolljára* abból a célból, hogy a nagyságrendekkel, a tendenciákkal, a fordulópontokkal kapcsolatos tévedések ne fordulhassanak elő a magyar nemzetközi vándorlási statisztikában. Az ellenőrzésre egyfajta megoldás lehet a makroadatok demográfiai jellemzése, tehát alkotóelemeire bontása, ami a kutatás során meg is valósult. A tanulmánykötet többek között, ebből a nézőpontból vizsgálja meg és mutatja be a kivándorlási folyamatokat és a potenciális kontrollforrásokat.

A „Személyek szabad áramlása” csatlakozási tárgyalási fejezetben folyó megbeszélések egyik kulcskérdése a „játék a számokkal”: nevezetesen, kölesönös nyilatkozatok a felek részéről arról, hogy hány magyar/uniós polgár, munkavállaló, diák, családtag él az EU-tagállamokban, illetve Magyarországon, melyik EU-tagállamba hány kelet-közép-európai fog vándorolni a csatlakozás után stb. Ezek az adatok és a következményei pedig meghatározhatják a „Személyek szabad áramlása” csatlakozási fejezet sorsát. A külső igényekből és a szerves belső fejlődésből következően, egyelőre még a mennyiség pontos és hiteles megragadása az alapvető feladat.

Ismert, hogy a migráció tipikusan korszpecifikus folyamat. A nyolcvanas évek közepétől egyre több kutatás igazolta az *Andrei Rogers* nevével összefonódó görbe érvényességét a területi mobilitási folyamatokban. A Rogers-görbe a vándorlások intenzitását (valószínűségét) ábrázolja életkorok szerint, és ennek alapján jellegzetes életszakaszokat különít

el a teljes életút folyamán. Meg kell említeni, hogy érvényességét a nagyfokú statisztikai részletezettséggel feltárt belföldi vándormozgalmak vizsgálata során Európában minden kétséget kizáróan igazolni tudták. Sőt az 1984 és 1999 közötti magyarországi településen belüli költözések évenkénti korszpecifikus gyakoriságai is e típusgörbe vonalát követik. Az elismerten hiányos és rendkívül sok bizonytalansággal terhelt nemzetközi migránsokat bemutató adatokból is összeállíthatóak korszpecifikus gyakorisági görbék, amelyek futása nagy vonalakban hasonlít ugyan a Rogers-görbéhez, de nem teljes az átfedés.

A Rogers-görbe univerzalizálásának hipotézisére alapozva célszerű volt a tipikus életszakaszok mentén kiegészítő- vagy kontrollforrásokat keresni a makrostatisztikák megbízhatóságának ellenőrzése érdekében, vagyis a gyermekkor, a diákévek, az aktív munkával töltött életszakasz és a nyugdíjaskor bontásban tártak fel alapvető és sokszor eredeti összefüggéseket a tanulmányok szerzői.

Szabó Pál tanulmányában bemutatta a gyermekek vándorlásának legjellemzőbb jegyeit, nevezetesen, hogy a világon zajló migrációs folyamatok passzív résztvevői, néha kedvezményezettjei, néha áldozatai a gyermekek. Ennél a korosztálynál nincs meg a lakóhely megválasztásának önálló döntési lehetősége, a szülők – esetleg rokonok, rosszabb esetben a hatóságok – döntenek lakóhelyükről. A migrációs folyamatokban ugyan nagyobb arányban vesznek részt a fiatal, gyermektelen személyek, de a különböző motiváló, egyes esetekben kényszerítő tényezők elvándorlásra ösztönözhetik a gyermekes családokat is. Ha a nagyságrendet vizsgáljuk, a 0–14 évesek aránya a teljes nemzetközi léptékben migráló népességen belül általában kisebb, mint a nem migráló népességen belül. A Magyarországon élő külföldiek között 2000 elején 9,4 százalékot (14 355 fő) tett ki a 0–14 éves korosztály. Ezen belül a 10–14 éves korcsoport közel 40 százalékot alkot, a 0–4 évesek pedig mindössze 25 százalékot. Legnagyobb arányban a román (42%), ukrán (11%), valamint orosz (2,5%), német (2,5%), horvát (1,2%), szlovák (1,2%), lengyel (1,2%) nemzetek ifjai vannak jelen ebben a korosztályban. Az Európai Unió tagállamaiból származó 0–14 éves korosztály tagjai 5,5 százalékot képviseltek.

A világban a tanulási célú migráció a nemzetközi mozgás jelentős és egyre növekvő részét adja. Ennek egyik fő oka az ázsiai és afrikai kibocsátás növekedése volt a közelmúltban. Az európai eredetű diákok a kelet-európai nyitás ellenére alig harmadát jelentik az összes tanulmányi célból Európába érkezőknek. A ki- és bevándorló magyar és nem magyar

állampolgárságú diákok áramlását *Langerné Rédei Mária* vizsgálta. A Magyarországot érintő tanulási célú migrációt mennyiségi szempontból vizsgálva a következő helyzetkép alakult ki: A befelé irányuló huzamos tartózkodással járó mozgás eredményeképpen az 1999/2000-es tanévben 3830 általános iskolás, 444 szakmunkásképzős, 3566 középiskolás, 8181 felsőfokon tanuló és 250 doktori képzésben részt vevő külföldi volt, ami a torzító tényezőket figyelembe véve, megközelítőleg 16–17 ezer főt jelenthet. A magyar állampolgárok kifelé irányuló huzamos tartózkodással járó mozgása 2–3 ezer általános iskolás korú, 1200–1900 középfokon tanuló, 10 500 felsőfokon tanuló, posztgraduális és doktori (PhD-) képzésben részt vevő, hozzávetőlegesen 14–16 ezer főt jelenthet. A számok nagy valószínűséggel a valós folyamatokkal legalább azonos mértékűek, tehát tíz- és húszezer közötti mind a befelé mind a kifelé irányuló mozgás. A szerző a tanulmánya végén a jövőre vonatkozó hipotéziseket is felállít. Véleménye szerint Magyarországra is jelentős és egyre növekvő tanulmányi célú érdeklődés irányul. Ez különösen a környező országokból ered és kiaknázandó lehetőségként áll Magyarország előtt.

A magyar állampolgárok külföldi munkavállalása a Magyar Köztársaság Alkotmánya által biztosított alapszabadság. Ennek az alkotmányos szabadságnak a gyakorlati alkalmazása azonban nemcsak a kiutazást lehetővé tevő magyar rendelkezésektől, hanem a fogadó országok szabályozásától és a munkaerő-keresleti viszonyoktól is függ. Mint ismeretes, az Európai Unió összes tagállama engedélyhez köti a magyarok munkavállalását. Ezen a megszorító megközelítésen csak a kétoldalú foglalkoztatási és gyakoroncseré-egyezmények kivételek (nem érintve az illegális migráció kérdéskörét). A munkavállalási engedély megszerzése pedig nehézségekbe ütközhet, mert bizonyos országok egyáltalán nem vagy csupán valamilyen speciális szakismeret birtokában adják meg az engedélyt. Az Európai Unióban különösen kirívó az a restriktív bevándorlási politika, amelyet a tagállamok a harmadik országokból érkező munkavállalókkal szemben alkalmaznak, mert eközben egymás között megvalósították a teljesen liberalizált, a belső határokat átlépő munkaerőmozgás szabadságát. A harmadik országbeli állampolgárok foglalkoztatásánál azonban szigorú alapelvek, hogy arra kizárólag akkor kerülhet sor, ha nincs az adott tagállamban elérhető hazai vagy más európai gazdasági térségbeli munkaerő. A kétoldalú foglalkoztatási egyezmények is csak ezen feltétel teljesülése esetén kerülhetnek alkalmazásra. A Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között létrejött Európai Megállapodás

(1994. évi I. törvény, amely 1994. február 1-jén lépett hatályba) 41. cikke is megerősíti, hogy Magyarországnak a kétoldalú egyezményekben foglaltaknak megfelelően kell intéznie állampolgárai uniós munkavállalását. A legfrissebb fejlemény – nevezetesen a „Személyek szabad áramlása” fejezet ideiglenes lezárása – is ugyanezt az elvet fogalmazza meg, miszerint a csatlakozás után megvalósuló 2+3+2 év átmeneti idő alatt a feleknek arra kell törekedniük, hogy kétoldalú egyezményekben foglalt rendelkezésekkel, továbbá a munkaerőmozgás akadályainak lebontásával közelítsenek a liberalizált Belső Piachoz való csatlakozáshoz. Az Európai Unió tagállamaiban huzamosan tartózkodó mintegy 80 ezer magyar állampolgár közül 52 ezren Németországban, 10 ezren Ausztriában találhatók meg, azaz a túlnyomó többség számára e két ország jelenti a célállomást. A koncentráció még ennél is egyértelműbb a munkavállalók esetében: az EU-ban munkát vállaló 24 ezer magyar dolgozó közül több mint 14 ezret Németországban, néhány száz híján 9 ezret pedig Ausztriában foglalkoztatnak. A *Fóti Klára és Németh Mária* szerzőpáros legfőbb következtetése az volt, hogy a migrációs hajlandóság nem egyoldalúan, a munkavállalók szándékaitól, hajlandóságától függően növekszik vagy csökken. A legnagyobb hatással a befogadó ország munkaerőigénye alakítja azt, akár a legális, akár az illegális szféráról van szó. Kétségtelen, hogy a kvótáknak, a tiltó, szigorító rendelkezéseknek nagy a visszatartó szerepe, de ezeken áttör a gazdaság tényleges igénye; s a legális lehetőségek korlátozása többnyire az illegális munkák terepét növeli. Ez a helyzet sokszorosan érvényes az illegális foglalkoztatásra, amikor a munkáltató több szabályt is kész áthágni a munkaerő olcsóbb volta miatt (bejelentési kötelezettség, adózás, társadalombiztosítási járulék stb.). Amíg a jómódú országok jómódú polgárai is készek az olcsóbb, illegálisan végzett szolgáltatás igénybevételére (és ily módon az adófizetés megkerülése), addig keresletük vonzza az illegálisan dolgozó hazai szolgáltatónál is olcsóbb külföldi szakembereket, növelve egyúttal a kibocsátó országokban a migrációs potenciált.

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy a vándorlók többségét a fiatal korosztályok adják. Van azonban a migrációnak egy új, kevésbé elemzett válfaja is, az ún. öregkori vándorlás, amely a XX. század utolsó évtizedeinek új migrációs jelensége. Jelentősége egyre fokozódik, hiszen a fejlett országok népességét az elöregedés jellemzi, a nyugdíjasok száma és aránya rohamosan nő. Sőt, a jelenlegi népessé debatesi folyamatokat alapul véve az is valószínűsíthető, hogy a jóléti országokban az öregkorúak arányának növekedése a továbbiakban is folytatódik.

Az öregkori vándorlás motivációs rendszerében két mozzanat, a nyugdíjba vonulás, továbbá az egészségi állapot romlása következtében az önálló életvitelre való képesség csökkenése vagy megszűnése a legfontosabb az életciklus szemléletű megközelítéseket alapul véve. *Marosi György* és *Miltényi Károly* a Magyarországról kivándorolt nyugdíjasokat abból a szempontból vette számba, hogy hány fő részesül Magyarországról folyósított nyugdíjban. A nyugdíj külföldre folyósítását a rendszerváltozással vezették be, 1991 előtt a kivándoroltak nem részesülhettek ellátásban. Természetesen a nyugdíjban részesülőkre vonatkozó adatok nem fedhetik le az összes külföldön élő magyar nyugdíjast, mert vannak olyan magyar időskorúak is, akik nem részesülnek magyar nyugdíjban. A vizsgálódás azonban csak azokra a kivándoroltakra irányult, akikről a nyugdíj folyósítása miatt konkrét adatokkal rendelkeztek. 2000 elején pontosan 19 126 külföldön élő személy (emigráns) kapott nyugdíjat vagy járadékszerű ellátást. Az érintettek mintegy kétharmada kap csak valójában nyugdíjat vagy nyugdíjszerű ellátást (12 652 fő). Az egyharmad rész (6474 fő) járadékszerű ellátása abból ered, hogy jogtalan vagyonekbezársból, államosításból stb. származó vagyoni kárpótlását váltotta át járadékra. A nyugdíjszerű ellátásban részesülők között 53 százalék a nő és 47 százalék a férfi. A női többlet az özvegyi nyugdíjasoknál a legerősebb, ami a női nyugdíjak több mint 11 százalékát adja. A szerzők azt feltételezik, hogy a közeljövőben és középtávon (10–15 év) az öregkori vándorlás statisztikailag számottevő mértékben Magyarországot csak mint bevándorlási célországot fogja érinteni. Ez részint a jövedelmi–nyugdíj-helyzetre, részint a vásárlóerő-paritásra vezethető vissza. Köztudomású ugyanis, hogy a gazdag, magasabb jövedelmű országokban az árszint is magasabb. Ezért bármely nyugati országból, például Ausztriából a Magyarországra való áttelepülés egy nyugdíjas

számára jelentős gazdasági előnyökkel jár. Ugyanez vonatkozik azokra a nyugati emigrációból visszatelepült magyarokra is, akik nyugdíjukat, vagy annak egy részét külföldről kapják. Már eddig is több tízezerre becsülhető az időskorú, nyugdíjas visszatelepültek száma a nyugati emigrációból és elképzelhető, hogy ez a csoport tovább növekszik. Fordított irányú, tehát Magyarországról külföldre önerőből történő nyugdíjas vándorlás – statisztikailag számottevő nagyságrendben – nem várható, mivel ezt még a legmagasabb szintű magyar nyugdíjak sem teszik lehetővé. A kis számú öregkori kitelepülés során az érintettek rokonaikhoz vagy gyermekeikhez költöznek, akik viszont ottani lakásszerzésüket, háztartási kiadásait részben vagy egészben fedezik. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy az öregkorú bevándorlók – különösen a szerényebb jövedelműek, például a környező országokból érkezők – a magyarországi egészségi és szociálpolitikai ellátási rendszereket is igénybe veszik, melyeket részben vagy egészben az állami vagy önkormányzati költségvetésből finanszíroznak. Nagyobb mérvű öregkori bevándorlás esetén erre a szolgáltatók oldaláról nézve fogyasztásként, a finanszírozók szempontjából költségként számítani kell. Felhívják a figyelmet arra is, hogy az érkezés irányától függően, az esetlegesen felmerülő problémákat differenciáltan kell kezelni.

A tanulmánykötet az ismertetett általános rendezőelvek alapján ad képet a kilencvenes évek végének Magyarországot érintő nemzetközi vándorlásokról. A szerzők és a szerkesztők nem tévesztették szemük elől azt a szempontot sem, hogy az alapfolyamatokra összpontosítva, a lényegyet kiemelve könnyítsék meg az olvasó számára a migráció területén való tájékozódást.

Jeney László

SZEMÉLYI HÍREK

Megbízás–felmentés. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Sándor Istvánt* 2002. július 1-jei hatállyal megbízta a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság igazgatói feladatainak ellátásával és ezzel egyidejűleg visszavonta az igazgatóhelyettesi teendők ellátására adott megbízását. Ugyanakkor 2002. július 1-jei hatállyal nyugdíjba vonulása miatt felmentette *Fekete-Szabó Sándort*, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatóság igazgatói tisztének ellátása alól.

*

Dr. Bagó Eszter, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Lajtos Gyulánét* 2002. június 16-ai hatállyal megbízta a Külkereskedelem-statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettesi feladatainak ellátásával.

Fényes Elek Emlékérem adományozása. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Heinz Ervin*, ny. vezető főtanácsosnak, a Hivatal különböző szakterületein évtizedeken át folytatott lelkiismeretes munkájáért, a különböző tematikájú új adatgyűjtések kidolgozásában és beindításában, az 1973. évi statisztikai törvény és az első Szervezési és Működési Szabályzat szövegezésében végzett tevékenységéért; *Holka Gyula*, ny. főosztályvezetőnek, a statisztikai tájékoztatás, ezen belül a statisztikai elemzések területén végzett kiemelkedő munkájáért, amellyel hozzájárult a KSH kedvező megítéléséhez; az újszerű kiadványok készítésében nyújtott kiváló teljesítményéért; *Horváth Csabánának*, a KSH Baranya Megyei Igazgatósága igazgatóhelyettesének, a tájékoztatói osztályvezetői feladatok magas színvonalú ellátásáért, a statisztikai tevékenység elismertségének és presztízsének emelésében végzett munkájáért; *dr. Korinek László* egyetemi tanárnak, az igazságügyi és kriminálstatisztika területén nyújtott kimagasló oktatói tevékenységéért, számos szakkönyv megjelenéséért, valamint nemzetközileg is elismert kutatói és publikációs tevékenységéért; *dr. Melega*

Tibornénak, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem docensének, a statisztika oktatásában kifejtett több évtizedes áldozatos munkájáért; *dr. Obláth Gábornak*, a Kopint-Datorg Rt. elnökének, a gazdaságstatisztika sokoldalú és korrekt felhasználásával készült magas színvonalú gazdaságelemző tevékenységéért; *dr. Papp Zoltánnak*, az Informatikai főosztály vezetőjének, az OCR-es technológiára épült 2001. évi népszámlálás adatbeviteli és -feldolgozási munkálatainak magas szakmai színvonalú megszervezéséért, ütemterv szerinti pontos határidős végrehajtásáért; *dr. Pintér Lászlónak*, a Mezőgazdasági Statisztikai főosztály helyettes vezetőjének, a mezőgazdasági információs rendszer fejlesztésében és a mintavételi, becslési eljárások kialakításában elért eredményes munkájáért *Fényes Elek Emlékérem* adományozott.

Címadományozás. A Köztisztviselők Napja alkalmából a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, tartósan kiemelkedő munkájuk elismeréséül *dr. Forgon Máriának* (Nemzeti Számlák főosztály), *Havasi Évának* (Életszínvonal- és Emberierőforrásstatisztikai főosztály), *Mihályffy Lászlónak* (Statisztikai Mintavételi és Módszertani osztály) *statisztikai főtanácsadói*; *dr. Bánki Katalinnak* (Csongrád Megyei Igazgatóság), *Csöszné Seres Ilonának* (Bács-Kiskun Megyei Igazgatóság), *Lovászné Skach Editnek* (Szolgáltatásstatisztikai főosztály), *Salamonné Göbel Juditnak* (Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság), *Sztanyikné Takács Ilonának* (Külkereskedelemszatisztikai főosztály) *statisztikai tanácsadói*; *Fehér Bélának* és *Káplán Györgynek* (Informatikai főosztály) *informatikai tanácsadói*; *Szabó Alexandrának* (Nemzetközi főosztály) *nemzetközi tanácsadói*; *Ruszkai Árpádnének* (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság) *pénzügyi tanácsadói*; *Kramarics Tibornénak* (Zala Megyei Igazgatóság), *Polonkai Jánosnak* (Pénzügystatisztikai főosztály) *címzetes vezető-főtanácsosi*; *Kozák Kőkénynek* (Népesedés-, Egészségügyi és Szociális Statisztikai főosztály)

címzetes főtanácsosi; Valentovics Évának (Területi és Koordinációs főosztály) *címzetes vezetőtanácsosi; Baráthné Kovács Györgyinek* (Somogy Megyei Igazgatóság), *Báródiné Lakatos Ilonának* (Területi és Koordinációs főosztály), *Békefy Ágnesnek* (Népesedési-, Egészségügyi és Szociális Statisztikai főosztály), *Béltői Lászlónénak* és *Budaváriné Takács Máriának* (Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság), *Demecs Lászlónénak* (Nemzeti Számlák főosztály) *Gróf Csongornénak* (Pénzügyi főosztály), *Hübner Endrénének* (Pénzügystatisztikai főosztály), *Kapitány Gabriellának* (Népszámlálási főosztály), *Krausz Valériának* (Somogy Megyei Igazgatóság), *Pék Péternének* (Szolgáltatásstatisztikai főosztály), *Sepsei Juditnak* (Összeírás-Kommunikációs és Kép-

zési osztály), *Szabadi Mihálynénak*, (Békés Megyei Igazgatóság), *Tóth Tibornénak* (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság), *Tamásné Farkasinszky Editnek* (Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság), *Veszprémi Józsefnének* (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság) *címzetes főmunkatársi* címet adományozott.

Elnöki dícséret. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Gyulavári Zsuzsannát*, a Szolgáltatásstatisztikai főosztály és *Obermayer Editet*, az Informatikai főosztály főtanácsosát a kiskereskedelmi üzlethálózati regiszter címszerjének magas színvonalú megoldásáért *elnöki dícséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Elnöki utasítás a KSH Központi Szervezeti és Működési Szabályzatáról. *Dr. Mellár Tamásnak*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének 10/2002. (Sk. 4-5.) KSH utasítása szabályozza a KSH központi szervezeti egységei (a továbbiakban Központ) szervezetének és működésének rendjét.

Az új elnöki utasítás 2002. június 1-jével lépett érvénybe, és tartalmazza a hatályukat veszített korábbi utasításokat.

Jubileumi jutalmak. Köszölgélati jogviszonyban töltött idejük alapján 2002. április-május-június hónapokban a Központi Statisztikai Hivatal következő dolgozói részesültek jubileumi jutalomban.

40 éves szolgálatáért: *Ulm Gyula* (Népesedési- Egészségügyi és Szociális Statisztikai főosztály).

35 éves szolgálatáért: *Galbács Pálné* (Pénzügyi főosztály), *Lelovich Györgyné* (Szolgáltatásstatisztikai főosztály), *Pályi Sándorné* (Népszámlálási főosztály), *dr. Szabó Zsuzsanna* (Tájékoztatási főosztály), *Szepesi Istvánné* (Tájékoztatási főosztály).

30 éves szolgálatáért: *Boldizsár András* (Műszaki és Ellátási főosztály), *Farkas János* (Társadalomstatisztikai főosztály), *John Ede* (Népszámlálási főosztály), *Laczkó Sándorné* (Mezőgazdasági Statisztikai főosztály), *Nyéki György* (Szolgáltatásstatisztikai főosztály), *Oros Ilona* (Mezőgazdasági Statisztikai főosztály), *dr. Sík Endre* (Társadalomstatisztikai főosztály), *Szegi Gyuláné* (Szolgáltatásstatisztikai főosztály).

25 éves szolgálatáért: *Hajdú Györgyné* (Informatikai főosztály), *dr. Mellár Tamás* (Elnök), *Schmidt Györgyné* (Szolgáltatásstatisztikai főosztály).

Elismerés. A Köztisztviselők Napja alkalmából a Pest Megyei Közigazgatási Hivatal vezetője *Waffenschmidt Jánosét*, a Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság vezetőjét a közigazgatásban végzett magas színvonalú szakmai munkája és a Pest megyei államigazgatási szervek együttműködését elősegítő kiemelkedő tevékenysége elismerésül *Pest Megye Közigazgatásáért Oklevél* kitüntetésben részesítette.

Elnöki látogatás a Svéd Statisztikai Hivatalban. 2002. május 22. és 27. között magyar küldöttség látogatott a stockholmi Svéd Statisztikai Hivatalba *dr. Mellár Tamásnak*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének vezetésével. Ott-tartózkodásuk célja a svéd hivatal szervezetének és működésének jobb megismerése volt. A küldöttek mindenekelőtt a svéd hivatal kétnyelvű, széles körű információkat tartalmazó honlapjával ismerkedtek. Tájékoztatást kaptak a hivatal működéséhez szükséges anyagi forrásokról, melyek felét kormányzati forrásból biztosítják, a másik felét a hivatal termeli meg megrendelések révén. Ismertették a hivatal részét képező Tanácsadó Iroda feladatát, majd a különböző regiszterek (népességi, foglalkoztatottsági, ingatlan- és vállalati regiszter) összekapcsolása révén nyerhető megbízható információk hasznos voltát hangsúlyozták. Fontos tapasztalatokat jelentett a küldöttség számára a svéd hivatal Statisztikai Programbizottságának ülésén való részvétel.

A magyar küldöttség tagjai *Vándorné Gálos Katalin*, a KSH osztályvezetője és *Szép Katalin*, a KSH főosztályvezető-helyettese voltak.

Az Európai Népesedési Bizottság ülése. Az Európa Tanács Európai Népesedési Bizottsága 2002.

június 3. és 5. között Strassbourban ülést tartott. A résztvevők megvitatták a 2002. évi munkaprogramot, majd az általános vitát követően négy szakbizottság megtárgyalta a 2001-ben kijelölt kutatási témákkal (aktív népesség; igen alacsony termékenység; aktív öregedés; reprodukív egészség) foglalkozó dolgozatokat. Az ezekkel kapcsolatos javaslatokat a plenáris ülés jóváhagyta.

Kijelölték a 2003. évi munkaprogram következő témáit az aktív népesség nemzetközi vándorlása; reprodukív egészség (anyai és csecsemőhalandóság, reprodukív egészség és oktatás); a szociális kirekesztés demográfiai változásai Kelet-Európában (szegénység, egyes többszörösen hátrányos csoportok) és az öregedés kérdései (a legidősebbek demográfiaja és szociális-egészségügyi problémái, az időskorú bevándoroltak).

A résztvevők ezt követően meghallgatták a Titkárság jelentését és az EUROSTAT demográfiai tevékenységéről szóló beszámolókat.

Az ülésen a Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Klinger András* kandidátus, ny. elnökhelyettes képviselte.

Regionális konferencia Portugáliában. A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI), a Hivatalos Statisztikával Foglalkozók Nemzetközi Szövetsége (International Association for Official Statistics – IAOS), valamint a Regionális és Városstatisztikusok Állandó Bizottsága (Standing Committee of Regional and Urban Statisticians – SCORUS) 2002. június 12. és 15. között a városi és a regionális statisztika időszzerű kérdéseivel foglalkozó konferenciát rendezett Lisszabonban.

A Holnap városainak statisztikája (Statistics for the cities of tomorrow) címmel tartott tudományos ülészak programja a következő hét szekciót ölelte fel. 1. A városi és a regionális statisztika összehasonlításának kérdései. 2. Irány a tanuló társadalom: képzési, kulturális és rekreációs statisztika. 3. Megközelítések a szükségletek modellezéséhez: jólét, jövedelem és szegénység. 4. Az információs és kommunikációs technológia hatása a civil társadalomra – az e-kormányzás jövője. 5. A városi és a regionális gazdaság mérése. 6. A városi és a regionális kutatás módszertani fejlesztése. 7. Népszámlálások vagy regiszterek.

A konferencián 25 ország 100 küldötte és számos nemzetközi szervezet képviselője vett részt. Az üléseket erős vitaszellelem jellemezte. Különösen élénk vita bontakozott ki a kulturális statisztika időszzerű kérdéseiről és nagy figyelem kísérte az e-kormányzás amszterdami tapasztalatait.

A tanácskozáson magyar részről *dr. Hajnal Béla* kandidátus, egyetemi docens, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igazgatóságának igazgatója vett részt.

UNICEF-értekezlet Firenzében. az UNICEF (United Nations Children’s Fund) Statisztikai tervezési és konzultatív értekezletet tartott Firenzében 2002. június 12. és 13. között. A tanácskozás első napján a MONEE projekt általános kérdéseiről volt szó, majd a következő két kiemelt témát vitatták meg: 1. a csecsemő- és gyermekhalandóság; 2. a változó családalapítási szokások hatása a gyermekekre. Az értekezlet második napján a fogyatékos gyermekek társadalmi integrációjára vonatkozó statisztikai rendszer kiépítésének lehetőségeit vitatták meg. Mivel 2003. Európában a fogyatékosokkal élők éve lesz, az UNICEF Innocent Research Centre célul tűzte ki az ide vonatkozó adatforrások feltárását és statisztikai hasznosítását.

Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatalt *Gárdos Éva* főosztályvezető képviselte, aki az egészségügyi és szociális adatforrások korlátairól tartott előadást, különös tekintettel a Veleszületett Rendellenességek Országos Nyilvántartására.

Demográfia-történeti konferencia. Az MTA Demográfiai Bizottságának Történeti Demográfiai Albizottsága, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztika-történeti Szakosztálya és az MTA Élettudományi Történeti Munkabizottsága 2002. május 30-án Demográfia-történeti konferenciát rendezett „Fejezetek a XIX. és XX. századi népességmozgások történetéből” címmel. A Központi Statisztikai Hivatal nagytanácsstermben megrendezett tanácskozáson a következő előadások hangzottak el:

Klinger András: Az 1872–1873. évi kolerajárvány magyarországi hatásai;

Karasszon Dénes: A kolera történeti, földrajzi és patológiai megvilágításban;

Popély Árpád: Lakosságcsere és reszlovakizáció;

Tóth István: A magyarországi szlovákok részvétele a cseh-szlovák-magyar lakosságcsereben;

Belényi Gyula: Az 1956-os kivándorlók társadalmi jellemzői.

A konferencia részletesebb ismertetésére visszatérünk.

A Kultúrstatistikai adattár összefoglaló adatai a kulturális intézmények számáról, az előadásokról, a kulturális rendezvények látogatóiról, valamint a művelődés egyéb lehetőségeiről nyújt átfogó képet és közlést a 100 lakosra számított közművelődésre jellemző arányszámokat, 30-40 éves időtávra

visszatekintve. Beszámol a könyvkiadás, a könyvtárak, a közművelődési intézmények, a mozik és a filmgyártás, a színpadi szórakoztatás, a tömegkommunikáció, a múzeumi intézmények adatainak alakulásáról is az elmúlt 30 év során.

(Kultúrstatistikai adattár. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 87 old.)

Az Általános Mezőgazdasági Összeírás, 2000 eredményeinek feldolgozása során megjelent a biogazdálkodásról szóló adatgyűjtemény, módszertani megjegyzésekkel kiegészítve. A kiadvány része az AMÖ tematikus kiadványsorozatának. A felvétel során a kérdőívvel rendelkező gazdaságok 0,3 százaléka (3300 gazdaság) foglalkozott valamilyen formában biogazdálkodással. A kiadvány röviden bemutatja a biogazdálkodás nemzetközi helyzetét is.

(Biogazdálkodás Magyarországon 2000-2001 évben. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 151 old.)

A magyar régiók zsebkönyve, 2001 a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 5. §-ának ea) pontja által definiált 7 tervezési-statisztikai régió szerint mutatja be az ország népességének, a lakosság foglalkoztatottsági munkanélküliségi, gazdasági adatait, valamint az életkörülmények és az infrastruktúra jellemzőit. A Függelék az EU összehasonlító nemzetközi adatait és a tagjelölt országok fejlettségi színvonalát meghatározó adatokat tartalmazza.

(A magyar régiók zsebkönyve, 2001. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 82 old.)

Helységnévkönyv 2002. január 1. A Magyar Köztársaság Helységnévkönyve a Központi Statisztikai Hivatal 1992 óta évente megjelenő kiadványa.

(Előzményei a Helységnévtárak.) Összefoglaló és részletes adatokat tartalmaz a megyékről, a megyei jogú városokról, a városokról, a fővárosi kerületekről, a nagyközségekről és a községek hivatalos megnevezéséről, közigazgatási besorolásáról, területéről, a lakónépesség, valamint a lakások számáról. A kötet tartalmazza a helységek kistérségi és körjegyzőségi kódjait is.

(A Magyar Köztársaság Helységnévkönyve 2002. január 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 221 old.)

A Szociális Statisztikai Közlemények 4. kötete a szociális segélyezés alakulását mutatja be 1992 és 2000 között. Az első két fejezet a segélyezés kiterjedését, a második és harmadik fejezet a segélyezésben töltött idő hosszát, végül a segélyezés finansziális követelményeit vizsgálja. Az adatok forrása a Társadalomstatistikai főosztály adatbázisa, mellyel 1997 és 2000 között 81 önkormányzat segélyezési politikáját követte nyomon.

(Szociális segélyezés 1997-2000. Szociális Statisztikai Közlemények 4. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 43 old.)

*

Az 5. kötet alapinformációkat tartalmaz a települési önkormányzatok szociális tevékenységéről 2000-ben. A táblák adatai a KSH éves felvételeiből származnak, és információt adnak arról, hogy milyen mértékben terjedtek el az egyes ellátások az ország különböző területein, eltérő népességnagyságú településein.

(Alapinformációk a települési önkormányzatok szociális tevékenységéről 2000. Szociális Statisztikai Közlemények 5. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 90 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

BELLI, ROBERT F. – TRAUGOTT, MICHAEL W. –
BECKMANN, MATTHEW N.:

MI OKOZZA A SZAVAZÓK SZÁMÁNAK TÚLBECSLÉSÉT?

(What leads to voting overreports? Contrasts of overreporters to validated voters and admitted nonvoters in the American National Election Studies.) – *Journal of Official Statistics*, 2001. 4. sz. 479–498. p.

Az Amerikai Egyesült Államokban elterjedt gyakorlat, hogy a különböző szavazások után a lakosság reprezentatív hányadát megkérdezik a megelőző szavazáson leadott voksokról. Az adatokat összevetve a szavazási végeredmény adataival, érdekes jelenségekre lettek figyelmesek a kutatók. A megkérdezett szavazók közel tíz százaléka ugyanis minden szavazás után olyan választ adott, mintha a szavazáson részt vett volna, holott ezt a szavazási jegyzék nem támasztja alá. Ez a felfedezés számos tanulmány megírásához vezetett, amelyeknek az eredményei nem minden esetben egyeztek meg egymással. A szerzők célja az ellentmondásos eredmények tesztelése és koherens kép kialakítása az eltérő szavazási hajlandóságú csoportokról.

Az utólag megkérdezett személyek közül azok, akik valótlannal nyilatkozták azt, hogy a szavazáson részt vettek, holott bizonyíthatóan meg sem jelentek, a továbbiakban a „valótlán szavazók” elnevezést kapták. A kutatások szociológiai (társadalmi háttérváltozók: nem, életkor, bőrszín, iskolai végzettség, jövedelem; politikai attitűd; politikai érdeklődés, érzelmi viszonyulás, polgári kötelesség tudat stb.) és pszichológiai (a motiváció, a memória, az emlékezet ellenőrzése) szempontúak voltak. A megkérdezette-

ket motiválhatja, hogy a szavazáson részt vevőket a társadalom kedvezőbben ítéli meg vagy a környezetük nemszavazók irányában táplált ellenérzését azzal védhetik ki, hogy szándékosan félrevezetik őket a szavazáson való részvétel kérdésében. Ami az emlékezést illeti, bizonyos kutatók a valótlanság állítását egyszerűen a szituációs (rövid távú) emlékezetkihasználásnak tulajdonítják.

Mindazonáltal bármely szempont szolgálta a kutatások alapjául, meglehetősen ellentmondásos eredményeket kaptak. *Traugott* és *Katosh* a magukat valótlannal szavazóként feltüntetetteket a legfiatalabbak közé sorolta, *Hill* és *Hurley* kutatásai bebizonyították, hogy a nemszavazók még náluk is fiatalabbak, mások pedig a ténylegesen szavazók és a „valótlannal szavazók” között semmifajta életkor eltérést sem mutattak ki. Ez a kettősség a jövedelmi helyzet, a nem-hovatartozás, az iskolai végzettség esetén ugyanígy jellemezte a kutatási eredményeket. A társadalmi háttérváltozók közül egyedülként a bőrszín volt az, ami minden tanulmányban hasonló eredményt hozott, nevezetesen a színes bőrű, választásra jogosult állampolgárok nagyobb valószínűséggel tartoztak a „valótlannal szavazók” közé illetve a fehérek nagyobb valószínűséggel voltak tényleges szavazók vagy bevallottan nemszavazók. A pszichológiai folyamatokat vizsgáló kérdőívekből egyértelműen kiderült, hogy a szavazás dátumához képest közelebbi időpontban lebonyolított lekérdezés nagymértékben csökkenti a felejtésből eredő arányeltolódást, ami a valótlán szavazók alacsonyabb arányában nyilvánult meg.

A hibákból tanulva a szerzők az Amerikai Nemzeti Választási Iroda különböző időpontban esedékes választások után felvett adatait dolgozta fel. Az adatok

Megjegyzés. A *Statistikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését *Retich Béla* szerkesztésében), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemerlét* tartalmaz.

ellenőrzése után az 1964-től 1990-ig terjedő időszak eredményeit vonták be a kutatási elemzésbe, ami tulajdonképpen hét felvétel vizsgálatát jelenti. Kiderült, hogy a „valótlan szavazók” aránya a fent említett időszakban 7,9 és 14,2 százalék között ingadozott, míg azok aránya, akik úgy vallottak, hogy nem mentek el a szavazásra, míg valójában ott voltak, mindössze 0 és 1,4 százalék között ingadozott, tehát elhanyagolható mértékű, ezért ezekkel a szintén valótlanul nyilatkozókkal nem is foglalkoztak a továbbiakban.

A vizsgálatba három változócsoporthat vontak be. A társadalmi háttérváltozók közül a nem, a bőrszín, az iskolai végzettség, az életkor alapján, a politikai attitűdök közül a politikai aktivitás, a választások iránti érdeklődés, a kampány figyelemmel kísérése, a pártelkötelezettség, a politikusok és irányzatok ismerete; a kontextuális változók közül pedig az interjú aktuális szavazástól való időbeli távolsága valamint a választás típusa (elnöki, nem elnöki) alapján vizsgáloztak

A vizsgálat során elsőként a logisztikus regresszió használatára került sor, annak érdekében, hogy a „valótlan választókat” csoportjába tartozókat a tényleges választók valamint a nemszavazók csoportjával összevessék. Az elsőfajú hiba kiszűréséhez szükséges szignifikancia-szint hozzáigazítására a Bonferroni-korrektúra alkalmazásával került sor, aminek eredményeként nyolc magyarázó változó esetében kaptak szignifikáns, egyértelmű eredményt. Az első modellbe azok kerültek, akik azt választották, hogy voltak a szavazáson, majd ezeket bontották tovább azokra, akik ténylegesen ott voltak (0 kód), illetve akik nem (1-es kód). A második modellbe azok kerültek, akikről bizonyosodott, hogy nem mentek el szavazni. Itt a „valótlan választókat” (1-es kód) a nemválasztókkal (0 kód) hasonlították össze. Ebből kitűnt, hogy a tényleges választókkal összevetve a „valótlan választókat” fiatalabbak, kevésbé iskolázottak, kevésbé érdeklődnek a politika eseményei iránt. Politikai aktivitásuk alacsony, politikai ismeretekben való jártasságuk és pártkötődésük bizonytalan, a nem szavazókra ezek ellenkezője a jellemző. A bőrszín, a lekérdezésnek mindenkor választástól való távolságát és a választás évét tekintve mindkét másik csoporttól eltért. Ezek alapján megállapítható, hogy a „valótlan választókat” kevésbé gyakran kerülnek ki a fehérek közül, a későbbi időpontban megkérdezettek nagyobb valószínűséggel lesznek „valótlan választókat”, illetve nem olyan gyakran fordulnak elő, mint 30-40 évvel ezelőtt, szemben a tényleges szavazók és nemszavazók csoportjával.

Miután a logisztikus regresszióelemzés egyértelműen megállapította, hogy a „valótlan szavazók” szignifikánsan eltérnek majdnem minden jellemző-

jükben a nemszavazóktól, illetve a tényleges szavazóktól, a kutatók arra a kérdésre helyezték a hangsúlyt, hogy melyek azok a jellemzők – ha egyáltalán vannak ilyenek – amelyekkel a választók három csoportja koherensen körülírható. Ennek vizsgálatához a sokváltozós diszkriminancia-analízis, illetve az átlageltérés eszközt vették igénybe.

A sokváltozós diszkriminancia-analízis használata során a tizenkét magyarázó változó mindegyikét egyidejűleg szembeállították a három csoporttal, ekkor két függvény esetében szignifikáns eredményt kaptak. Az első a variancia 96,6 százalékát magyarázta meg (Wilks' $\lambda=0,70$, $p<0,001$), a második 3,4 százalékát (Wilks' $\lambda=0,99$, $p<0,001$). Az első függvényben a politikai attitűdöt lefedő valamennyi változó, a választás típusa, az iskolai végzettség és az életkor, a másodikban pedig a bőrszín szerinti hovatartozás, a választás éve, a voksolás és a lekérdezés között eltelt idő, és elenyésző mértékben a nemi hovatartozás kapott helyet. Valójában, a logisztikus regresszió-elemzés eredményeihez hasonlóan, az első faktorba itt is azok a változók kerültek, amelyek a regresszió-elemzés során azt mutatták, hogy a „valótlan szavazók” a nemszavazók és a tényleges szavazók között foglalnak helyet, a második faktorban pedig azok a jellemzők, amelyekben a „valótlan szavazók” eltértek a két másiktól.

Ebből egyértelműen kiderül, hogy a tényleges szavazók bírnak a legkedvezőbb politikai attitűdökkel, amelyek bármilyen szavazáshoz kapcsolódnak. Ők a legidősebb és a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező választók, emellett ők vesznek részt a leggyakrabban az elnökválasztásokon. A nemszavazók csoportja rendelkezik a legkedvezőtlenebb politikai attitűddel, ők a legfiatalabb és a legkevésbé képzett egyének közül kerülnek ki. A második függvény vizsgálatából kiderül, hogy a „valótlan szavazók” aránya csökkent a korábbi évekhez képest, kevésbé gyakran kerülnek ki a fehérek közül és valószínűleg a szavazás után, későbbi időpontban megkérdezettek közé tartoznak. A tényleges szavazók, illetve a nemszavazók többnyire fehérek, inkább a nők közül valók és valószínűbb a részvételük a mostani, mint a korábbi választásokon. Összességében az eredmények ismeretében megállapítható, hogy a „valótlan szavazók” csoportja közelebb áll a tényleges szavazókhoz, mint a nemszavazókhoz.

A kialakult kép további árnyalása végett a megkérdezettek három csoportjának a tizenkét magyarázó változóra adott átlagértékét is összevetették azzal a céllal, hogy megállapítsák, a csoportonként a változókra adott értékek szignifikánsan különböznek-e egymástól. Ennek teszteléséhez *t*-próbát használtak. Ebből kitűnt,

hog az eddigiekkel ellentétben az életkort tekintve, mindkét csoporttól megközelítőleg egyenlő távolságra található a „valótlan szavazók” csoportja, míg a többi hét magyarázó változó esetében az eddigi eredmények igazolódtak. Továbbá a diszkriminancia-elemzésnél a második függvény elemei közül a lekérdezés hete és a választás között eltelt idő esetében tapasztalt eltérés; a nők alacsonyabb aránya, illetve a színes bőrűek magasabb aránya a „valótlan szavazók” között is valósnak bizonyult.

Ezek után felmerül a kérdés, milyen folyamatok állnak a valótlan állítások hátterében a válaszolók tíz százalék körüli részénél. Egyes pszichológusok a motivációs faktor, míg mások a szándékos megtévesztés magyarázatával élnek. A társadalmi elvárásoknak való megfelelésre mint motiváló tényezőre, valamint az egyén önvédő mechanizmusára hivatkozik a valótlan állítók a tényleges választókhoz hasonlatos élnék politikai érdeklődését és magas iskolai végzettségét hozzák fel elméletük alátámasztásául, ami érthető is, mivel az iskolázottabbnak, mint a társadalmi rend kedvezményezettjeinek, nagyobb érdekük fűződik a mindenkor status quo fennmaradásához s ezáltal hajlamosabbak a társadalmi elvárások figyelembevételére is. Ugyan-akkor a színes bőrűek magas arányának magyarázatánál az önvédő mechanizmusra apellálnak, mivel például az afro-amerikai lakosság saját körében oly nagy mértékű nyomást fejt ki, hogy menjenek el a szavazásra, s ezáltal harcoljanak ki maguknak kedvezőbb pozíciót, hogy a nemszavazók magukat szavazóként tüntetik fel. Az elméleti kérdésfeltevések itt nem érnek véget, mivel továbbra is megoldatlan kérdés, hogy a „valótlan szavazók” szándékosan tévesztik-e meg a kérdezőbiztost, vagy egyszerűen elfeledkeznek választási részvételükről. A felejtésre mint magyarázatra hivatkozók érvelését nagyban segíti, hogy a nem rendszeresen voksolók között magasabb a „valótlan szavazók” aránya, illetve a lekérdezés ideje és a választás között eltelt idő hosszúságával egyenes arányban nő a „valótlan szavazók” száma. Ezt már korábban is észlelték a kutatók, ezért végeztek egy kísérleti felvételt, amely azt tesztelte, hogy a választás és a lekérdezés közötti idő arányában hogyan változik a valótlan állítás közlők aránya. Nem minden támasztotta azonban alá a várakozásait, ugyanis bár a kísérleti lekérdezés során a kérdőívbe beépített segítő kérdés révén a jóval a választás után megkérdezettek körében jelentősen csökkent a felejtés következtében valótlan állítók aránya, a választáshoz közeli időpontban azonban változatlan maradt. Ezt pedig a már említett motivációs, illetve önvédő mechanizmus gondolatának jelentősége növeli.

A megválaszolatlan kérdések sokasága miatt a szerzők a jövőbeni pontosabb válaszok reményében a következő problémák megoldását tartják megkerülhetetlennek: milyen folyamatok felelősek a valótlan választókért és milyen kérdezési módszerrel lehetne csökkenteni ezek arányát.

(Ism.: *Sághi Tamás*)

PFEIFFER, A.:

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL ÚJ ARCULATÁNAK KIALAKÍTÁSA

(Das Image des Statistischen Bundesamtes.) – *Wirtschaft und Statistik*, 2001. 12. sz. 981–987. p.

Válaszként az információs társadalom új feltételeire a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban NSH) jelentős átalakuláson ment keresztül. A korábbi „egyszerű” hivatal korszerű informatikai szolgáltatásokat nyújtó, szakmailag kompetens, innovatív szervezetté alakult át. A változás tudatosítása érdekében a McCann Erickson által tervezett új testületi emblémát alakítottak ki, amely a jövőben az NSH összes publikációján egységes „márkajelzőként” fog szerepelni.

Az új „logót” a 2001. évi statisztikai évkönyv 2001. október eleji bemutatásakor használták először. Az esztétikai szempontokon kívül nagy súlyt helyeztek arra is, hogy az új imázs konkrét tapasztalatokon alapuljon. Ezért előkészítésként, széles körű kikérdezést hajtottak végre, egyrészt a lakosság, másrészt a statisztikai információk rendszeres használói, illetve a statisztikai adatszolgáltatók körében. A vélemények összegyűjtését 2000. június és december között egy nürnbergi közvéleménykutató cég végezte, kérdőívvel kikérdezés útján, illetve műhelymunka és egyedi mélyinterjúk formájában. Az interjúk ugyan nem tekinthetők szabályos, reprezentatív felméréseknek, de ideális eszközzel szolgáltatták a megkérdezettek véleményének részletes megismeréséhez. A tanulmány a továbbiakban a három síkon végrehajtott kikérdezések fontosabb tapasztalatait ismerteti.

A Német Szövetségi Köztársaság népességének csaknem kétharmada (63%) rendelkezik bizonyos ismeretekkel, elképzelésekkel az NSH működéséről. A legtöbben (57%) a sajtóközlemények, 41 százalék a televíziós műsorok, 30 százalék pedig még az 1980. évi népszámlás alapján alakították ki véleményüket. A magasabb iskolai végzettségűek körében az ismertségi arány a 80 százalékot is eléri. A kikérdezés során az ismeretek alaposságáról is képet kívántak alkotni a statisztikai adatok rendszeres felhasználói, illetőleg az

adatszolgáltatásra kötelezettek esetében. Közülük 39, illetve 10 százalék vélekedett úgy, hogy jól vagy igen jól ismeri az NSH tevékenységét.

Az NSH publikációi közül legtöbben a statisztikai évkönyvet ismerik. Közel fele azoknak a válaszolóknak, akik nyilatkozatuk szerint rendelkeznek bizonyos ismeretekkel az NSH munkájáról, egyúttal az évkönyvet is ismerte. A statisztikai információk rendszeres felhasználói között ez az arány 85, az adatszolgáltatók között 54 százalék volt. Meglepően alacsonynak (8%) bizonyult viszont a szakaszok ismertsége.

Napjainkban a német lakosság széles rétegei számára még ismeretlen a statisztikai adatok internet-elérési lehetősége. Erről az összes megkérdezettek alig hat százalékának volt tudomása. A felhasználók között 59, az adatszolgáltatók között 19 százalékot tett ki azoknak az aránya, akik az internetet statisztikai adatforrásként is számon tartják.

Örvendtes tapasztalatot jelentett, hogy a megkérdezett személyek 64, a felhasználók 75, illetve az adatszolgáltatók több mint 90 százaléka helyesen jelölte meg a NSH fő feladatait a statisztikák, illetve ezek adatainak előállítását és sokan azt is tudták, hogy a feldolgozások eredményeinek széles körű terjesztése szintén a szakmai tennivalók közé tartozik. Ugyanakkor a népesség közel negyedére, sőt még az adatszolgáltatók egyötödére is az volt a jellemző, hogy NSH feladatnak tekintették a felügyelet gyakorlását és az ellenőrzést.

Az interjúk során különböző szubjektív vélemények iránt is érdeklődtek. A válaszoló meggyőződésének erősségét ötfokozatú skála segítségével értékeltették. A legpozitívabb megítélés az NSH tevékenységét leginkább ismerőkre volt jellemző. Az adatszolgáltatók körében gyakran lehetett negatív értékeléssel is találkozni, arra hivatkozva, hogy míg nekik a kérdőívek kitöltésével feladatokat kell teljesíteniük, addig az NSH teljesítményeit egyszerűen alig ismerik, másrészt sohasem, vagy csak igen kevésbé használhatják. A felhasználók főleg az adatközlések tárgyilagosságát és pártatlanságát értékelték, s elismerőleg nyilatkoztak a hivatali munkatársak segítőkészségéről is. Ugyanakkor nem tartották gyakorinak az innovációs kezdeményezéseket és a nemzetközi kitekintésre irányuló törekvéseket.

Bármely testületi embléma akkor felel meg a céljának, ha egyértelműen kifejezésre juttatja az érintett intézmény lényeges vonásait. Abból a tapasztalatból, hogy az NSH korábbi „logó”-ja a megkérdezettek alig 15 százaléka emlékezett, arra lehetett következtetni, hogy az nem tudott megfelelni ennek a rendeltetésének. Az adatszolgáltatók, illetve a statisztikai információk használói körében ugyan az általánosnál jóval

magasabb (60, illetve 53 százalék) volt a korábbi embléma ismertségi aránya, de itt is alatta maradt az elvárhatónak. A leggyakoribb ismeretforrásként a hivatali kiadványokat, illetve a kérdőíveket említették. Maga az ábrázolás a széles nyilvánosság részéről elég közepes tetszési érdemjegyet kapott, a népesség megkérdezett tagjai esetenként gyerekesnek, vagy túlságosan játékosnak tartották. Az általános vélekedés szerint semmiképp sem felelt meg annak a követelménynek, hogy egy korszerű, információszolgáltató intézmény jelképe legyen.

Különösen érdekesek a megítélések eltérései, ha a megkérdezetteket néhány olyan sajátos ismérv szerint csoportosítjuk, mint a lakóhelyük, nemük vagy iskolai végzettségük.

Bár a korábbi szövetségi tartományok területén az NSH ismertségi aránya valamivel magasabb volt (63 százalék), mint az újraegyesített tartományokban (60 százalék), az utóbbiak polgárai lényegesen többet tudtak a statisztikai tevékenység eredményeiről. Míg például a statisztikai publikációkat a keleten megkérdezettek egynegyede ismerte, az NSZK korábbi területén a publikációk ismertségi aránya alig érte el a 16 százalékot. Még nagyobb volt a különbség az évkönyv esetében. A keleti tartományokban a megkérdezettek kétharmada ismerte a statisztikai évkönyvet, a nyugati tartományokban ez az arány alatta maradt az 50 százaléknak. Az NSH teljesítménye keleten az átlagosnál alacsonyabb osztályzatokat kapott a nemzetközi kitekintés és az információszolgáltatás szempontjából, és közepes színvonalúnak tartották az innovációs készség, a függetlenség és a korszerűség tekintetében is. Ugyanakkor a statisztikai adatok hasznosságára utaló keleti válaszok a polgárok szilárd meggyőződéséről tanúsítottak.

Az eltérő iskolázottsági szint hatása egyértelműen szignifikánsnak bizonyult. Az NSH által kínált információforrásokat hasznosító személyek között igen gyakori a felsőszintű végzettségű, de legalábbis érettségivel rendelkező egyén, közöttük az NSH ismertségi aránya 80 százalék körüli volt. Az ezt megalapozó ismeretek kétharmad részüknél a sajtóból, illetve a televíziós műsorokból származtak és egyharmaduké alapult a statisztikai publikációkon. A statisztikai szolgálat főfeladataira vonatkozó helyes válaszadásnál szintén jellegzetes különbségek mutatkoztak az iskolázottabb rétegek javára. Meglepő volt viszont az a tapasztalat, hogy közülük lényegesen többen (31 százalék, az alacsonyabb képzettségűek 21 százalékos arányával szemben) vélték úgy, hogy a felügyelet és az ellenőrzés szintén a hivatalos statisztika feladatkörébe tartozik.

A magasan képzettek elsősorban az NSH tudományos munkamódszereit és az adatok minőségét ér-

tékelték kiemelkedő teljesítményként, közepesnek ítélték az innovációs készséget és az információszolgáltatás színvonalát, míg a legrosszabb osztályzatokat a nemzetközi információk problémaköre kapta.

A megkérdezettek mintegy negyede tekinthető a statisztika olyan rendszeres felhasználóinak, akik gyakran, például havonta többször kérnek adatokat az NSH-től. Körükben a telefonos szolgálat kapta a legnagyobb elismerést, megelőzve a nyomtatott publikációk hasznosíthatóságát. Az internet-igénybevétel azonban még ebben a körben is alig közepesnek mondható. A legnagyobb mértékű elégedettséget a megbízásokat teljesítő munkatársak barátságosságával és segítőkészségével, szakmai felkészültségével és megbízhatóságával kapcsolatban fejezték ki. Alig kevéssel maradt e mögött a publikációk minőségének megítélése, méltányolva érthetőségüket, megjelenési formájukat és elkészülésük megfelelő időpontját. A publikációk árait viszont többnyire mérséklendőnek tartották.

A közvélemény-kutatások ezen tapasztalatai értékes adalékokkal szolgáltak a hivatalos statisztikai szolgálat jövőbeli céljainak kialakításához, fontosságuk mérlegeléséhez is. Az adatgyűjtések eredményessége szempontjából például igen lényeges lenne, ha megfelelő felvilágosító munkával sikerülne javítani a jelenlegi, erősen kritikus megítélést az adat-szolgáltatásra kötelezettek körében.

A statisztikai információkat rendszeresen felhasználók válasza az igények széles skálájára hívták fel a figyelmet. A jövőben az átlagos kereslet kielégítése mellett jobban ki kellene használni a fejlett információs technikák adta új lehetőségeket arra is, hogy a speciális igényű, kisebb megbízói csoportok számára is elérhető áron tudjanak információszolgáltatást biztosítani.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

THEDE, N.:

AZ EMBERI JOGOK ÉS A STATISZTIKA

(Human rights and statistics: Some reflections on the no-man's-land between concept and indicator.) – *Statistical Journal of the UN ECE*, 2001. 2–3. sz. 259–273. p.

Az emberi jogok helyzetének jellemzésére szolgáló mutatók több szempontból is kívánatosnak tekinthetők. Ilyen szempont a kérdéses területen elért előrehaladás vagy éppen annak hiányának kimutatása, a kormányok számonkérhetőségére szolgáló eszköz biztosítása, illetve olyan eszköz felkínálása a kormányok számára, amivel intézkedéseik hatását fel

tudják mérni. A nemzetközi szervezetek, érthetően, fokozott erőfeszítéseket tesznek a megfelelő mutatók kialakítására. Ugyanakkor hiányzik az emberi jogi aktivisták és a statisztikusok közötti párbeszéd, amelynek során az előbbieket megfogalmazhatnák az igényeiket, az utóbbiak pedig rámutathatnának arra, milyen eszközök állnak rendelkezésükre.

Az emberi jogok helyzetét bemutatni hivatott mutatók használatát javasolók maguk is tisztában vannak az ilyen mutatók kialakításának és használatának problémáival. Ezek alapvetően az emberi jogok szubjektív jellegével, valamint az adatok hiányos és megbízhatatlan voltával függnek össze. Ide tartozik a megfelelő definíciók és fogalmak tisztázatlansága, az adatgyűjtéssel és az adatgyűjtőkkel kapcsolatos problémák, amelyek gyengítik az adatok megbízhatóságát.

Az emberi jogokkal kapcsolatos statisztika alapvetően a következő kérdéseket veti fel: milyen fogalmakra épüljenek a mutatók, hogyan kezeljünk egyes összetett természetű emberi jogokat, miként értelmezzük a mutatók jelentését, hogyan kerüljük el a statisztika misztifikálását a felhasználók részéről, milyen elméleti keretben foglaljuk egybe az emberi jogok fogalmát és mutatóit. Az ENSZ különböző fórumain a mutatókra vonatkozóan elhangzott javaslatok nagy része nem mérhető, hanem pusztán az emberi jogok helyzetét alakító tényezőket és jelenségeket fogalmazza meg. Az ellentétes megközelítés ugyanakkor problematikus, amikor érvényes mutatóknak fogadunk el bármely könnyen mérhető adatot. Az így nyert mutató bizonyára tájékoztat valamennyire az emberi jogokról, viszont biztosnak kell lennünk abban, hogy fontosat is mond.

A témát tárgyaló több szerző is hangsúlyozza, hogy az emberi jogok kifejtése a nemzetközi megállapodásokban alapvetően szubjektív értékítéleten alapul és erősen átpolitizált. Az Emberi Jogok Nemzetközi Nyilatkozatának 25. cikkelye például nem adott egyszer s mindenkorra érvényes értelmezést, hanem a jogok folyamatos újraértelmezését fogalmazta meg. Különböző nemzetközi jogi normák egyben emberi jogi mutatók is lehetnének, részletes kifejtés hiányában azonban túlságosan általánosak, semhogy megbízható útmutatással szolgálhassanak.

Gyakorlatilag mindenki egyetért abban, hogy a mutatók nem jelentenek értékelést a különböző társadalmi, kulturális és politikai környezetben az emberi jogok érvényesüléséről. Ahogy egy OECD-anyagban megfogalmazzák: a mutatók jelzést adnak, nem pedig elemzik a helyzetet. A szerző helyénvalónak látja idézni az Amerikai Statisztikai Társaság egy korábbi elnökének megállapítását, miszerint a statisztika

„mankó, nélkülözhetetlen, de mégiscsak mankó, ... ha nem szabják hozzá a felhasználó igényeihez ... legalább annyit árt, mint használ.” Más szóval, fontos az adatok intelligens és szakszerű értelmezése.

Miután egy statisztikai adat megszületett, használni fogják, akkor is, ha hibás. Egyre nő a nyomás a jelenségek számszerűsítésére, és ha megtörtént, a statisztika készítésének folyamata láthatatlanná válik, a szám önállóul, leválik az azt létrehozó módszerről. A statisztika, azzal, hogy számot közöl, a pontosság illúzióját kelti, amit a politikusok vonzónak éreznek. A statisztika kritika nélküli alkalmazásának példái arra figyelmeztetnek, hogy különös gondot kell fordítani az adatok átláthatóságára. Ez biztosíthatja az adatok „gyártásának” kritikai értékelését, az adatgyűjtés esetleges hibáinak feltárását, és jó esetben az adatok és a rájuk épülő értelmezések érvényes voltának megerősítését.

Az emberi jogok helyzetét kifejező mutatókat többen is használnák: az emberi jogokkal foglalkozó

nem kormányzati szervek, a demokratikus mozgalmak, a kutatóhelyek. A mutató használatának célja ugyancsak többféle lehet: politikai eszköz a hazai vagy nemzetközi figyelem felhívására; nyomás gyakorlása a kormányzatra, amennyiben kimutatható, hogy megsértette az emberi jogokat; javaslatok alátámasztására mind a hazai, mind a nemzetközi politikai szinten; stratégiai tervezés és programok kialakítására, valamint az azokban kitűzött célok megvalósulásának figyelemmel kísérése. A mutatóktól nem várható új ismeretek, viszont képesek a meglevő ismeretek szigorú rendszerezésére.

A szerző végső javaslatként a szöveges elemzéssel és értelmezéssel kiegészített statisztikát ajánlja, ahol a módszertani korlátokra is felhívják a figyelmet. Őv viszont attól, hogy az emberi jogok helyzetét valamilyen módon számszerűsítő mutató rangsorok összeállítására használják.

(Ism.: Szász Kálmán)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

CAZES, S. – NESPOROVA, A.

MUNKAERŐ-PIACI RUGALMASSÁG A RENDSZERVÁLTÓ ORSZÁGOKBAN

(Labour market flexibility in the transition countries: How much is too much?) – *International Labour Review*, 2001. 3. sz. 293–325. p.

A globalizáció és a technológiai fejlődés okozta magasabb foglalkoztatási instabilitás világtrendjéről szóló jelentések között sok tanulmány foglalkozik a foglalkoztatás stabilitásával, rugalmasságával és biztonságával, valamint az ipari országok munkaerő-piaci szabályozásával. Számos ok miatt azonban csak kevesen vizsgálják a rendszerváltó átmeneti országokat. Ezek az országok többnyire átmeneti válsággal küzdenek, jelentősek a foglalkoztatási veszteségeik és növekszik a munkanélküliségük. Egy gazdaság megélénkülése gyakran bizonytalan és csak nehezen vagy egyáltalán nem tartható fenn. Ez további negatív következményekkel jár a foglalkoztatottságra. Ilyenkor, jellemzően, a munkanélküliséggel szembeni küzdelem kap elsőbbséget, nevezetesen a meglevő munkahelyek megőrzése, miközben a foglalkoztatás minőségét, rugalmasságát és a munkaerő-piaci szabályozás hatásait kevésbé tekintik fontosnak. Sajnos az említett változásokat tükröző átfogó adatok még nem állnak rendelkezésre, mivel az átmeneti országok munkaerő-piaci statisztikája fogalmi és módszertani felülvizsgálatának munkálatai még nem fejeződtek be.

Mindazonáltal ezekben az országokban a szociális partnerek már megértik, hogy szükség van olyan versenyképes vállalkozásokra, amelyek a piaci viszonyokhoz képesek igazítani az alkalmazott munkaerő nagyságát, szerkezetét és minőségét. A dolgozóknak olyan ésszerű foglalkoztatási és jövedelembiztonságra van szükségük, amely egyben ösztönzi a nagyobb foglalkoztatási mobilitás és rugalmasság elfogadását, valamint a termelékenység növelését és a változásokkal szembeni nagyobb nyitottságot.

Az ILO szakértőinek cikke részletesen elemzi a munkaerőmozgás okait és mértékét 1990-től Bulgáriában, Csehországban, Észtországban, Lengyelországban, Litvániában, Magyarországon, Oroszországban, Szlovéniában és Ukrajnában. Olyan kérdéseket tárgyal mint például a piacgazdasági átmenet és a munkaerő alkalmazkodásának felgyorsulása a vállalatoknál, a foglalkoztatás bizonytalanná válása a központi, tervutasításos rendszerhez képest. Ezután a foglalkoztatás stabilitását vizsgálja annak meghatározása érdekében, hogy milyen mértékben tűnt el a biztonságos, hosszú távú munkahelyek múltbeli modellje.

Az elemzés nagyrészt a numerikus (külső) rugalmasság vizsgálatára korlátozódik a munkaerőmozgásokra összpontosítva, eltekintve a funkcionális, a bér- és a munkaóra-rugalmasságtól. A vizsgálódás átfogó célja a munkaerő-piaci dinamika elemzése az említett országokban, tekintettel a gazdasági és a foglalkoztatási változásokhoz való kapcsolódá-

sokra. Az elemzés áttekinti a foglalkoztatás stabilitásának eltéréseit nemek, képzettség, gazdasági szektorok és vállalati méretek szerint, de nem terjed ki a foglalkoztatás védelmével kapcsolatos jogalkotás, a szociális párbeszéd, a munkaerőpiac, a szociálpolitika – mint külső tényezők – hatásaira. (Noha e tényezők az országok közötti eltérések meghatározói lehetnek.) A vizsgálódás a formális (transzparens) szektor vállalataira és dolgozóira irányul, noha az informális szféra erőteljes növekedése is jelentős tényező a munkaerőpiac rugalmasabbá válásában.

A rendelkezésre álló, országonként nem azonos részletezésű statisztikák alapján az ismertetett tanulmány első fejezete az 1990-es évek foglalkoztatási dinamikáját tekinti át: elemzi a munkaerő-forgalmi trendeket; Magyarország kivételével országonként vizsgálja a munkaerő-forgalom jellemzőit; összehasonlítja a vizsgált országok gazdasági szerkezeti átrendeződését a munkaerő-forgalom versus a munkahelyek forgalma nézőpontjából; értékeli a munkaerő-forgalom és a konjunktúra-ciklus összefüggéseit.

A második fejezet az ún. job tenure (a munkahely- vagy állásbirtoklás) problémakörét elemzi, vagyis, hogy miről tanúskodnak az ilyen adatok a foglalkoztatottság stabilitása vonatkozásában. A vizsgálódás az országonkénti összehasonlítással kezdődik 1999-re vonatkozóan; majd a mutatók 1993 és 1999 közötti változásainak áttekintése következik; ezután az években kifejezett – 1999-re jellemző – átlagos foglalkoztatási időszakot mutatja be nemek, korcsoportok, nemzetgazdasági ágak és iskolai végzettség szerint; végül ugyancsak az 1999. évre vonatkozóan az országos átlagos mutatókat veti össze a vállalatok mérete szerint.

A harmadik, egyben zárófejezet témája a munkahely-biztonság versus munkahely-stabilitás: a foglalkoztatásból kikerülés vizsgálata nagyrészt az 1990–2000 közötti időszakra terjed ki országonkénti bontásban, oly módon, hogy milyen a korreláció a munkaerő kiáramlása és a konjunktúraciklus között. E fejezet az ideiglenes foglalkoztatás 1992 és 1999 közötti alakulásának jellemzésével zárul.

A terjedelmes és részletes összehasonlító vizsgálatok következtetéseit, amelyek esetenként kiegészülnek OECD- és EU-országokkal való összevetéssel is, a szerzők a következőkben összegzik.

1. A gazdasági és szociális reformok bevezetése előmozdította a korábbi központilag tervezett gazdaságoknak a világpiachoz való strukturális alkalmazkodását. Ezt megkönnyítették a foglalkoztatási jogalkotásban és a munkaerő-piaci intézményekben végbement jelentős változások. Míg a törvényhozási és intézményi reformokat a nyugat-európai megközelítés befolyásolta, a folyamat kimenetele orszá-

gonként eltérő volt, a gazdaság teljesítményétől, a szakszervezetek erejétől, a szociális párbeszéd fontosságától és a nemzeti kultúrától függően.

Így az Európai Unióhoz való csatlakozás szándékától vezérelt közép-európai és balti államok az Európai Unió tagországaiban található foglalkoztatási rugalmassági-védelmi gyakorlat irányába mozdultak el. A balkáni államokban, amelyeket különböző mértékben érintettek a katonai konfliktusok és a nem egységes gazdasági reformjaik miatti veszteségek, bizonyos merevség volt tapasztalható. Ez a dolgozók számára gyenge foglalkoztatási és jövedelembiztonságot eredményezett.

A Független Államok Közössége országaiban a vállalatok alkalmazkodása inkább belülről korlátozott, sem mint kívülről akadályozott a szabályozások révén. Történelmi okoknál fogva a foglalkoztatás védelme (jelenleg kiegészülve a szerény keresetek védelmével) még a vállalatokhoz kapcsolódik, míg az átfogóbb munkaerő-piaci védelem és a jövedelmek védelme meglehetősen gyenge.

2. A piacgazdasági átalakulás kezdeti időszakában a gazdasági reformok olyan szerkezeti átrendeződést ösztönöztek, amely munkahelyek tömeges megszűnésével és a munkaerő átcsoportosulásával jártak. A gazdaság stabilizációjától és megélnkülésétől várható, hogy a munkaerő-piaci mozgások hullámzásait megközelítőleg szinkronba hozzák a fejlett ipari országokéval, azaz növekedni fog a munkahely-változtatások száma a nagyobb keresettel járó, jobb állások elérése céljából, több munkanélküli és korábban inaktív fog álláshoz jutni, és kisebb lesz a fölösleges létszám vagy a munkavállalói felmondás. Az átmeneti gazdaságokban azonban az emberek másképpen viselkednek még a korábbiál jobb gazdasági helyzetben is. Sokan vonakodnak önként otthagyni állásukat és más munkahelyre menni. Az önkéntes állásfeladástól való vonakodást indokolja az a tény, hogy a munkaerő iránti kereslet általában gyenge, számos nagy- és közepes méretű vállalat újra csökkenti a foglalkoztatott létszámot, a kisvállalatok helyzete pedig gyakran bizonytalan. Minthogy az átmeneti országokban igen alacsony az átlagos bérszínvonal, csak kevés dolgozó fogadhatja el a munkanélküliséggel együtt járó jövedelem csökkenését. A munkanélküliség a nagy többség számára a szegények közé kerülést jelentené. Ezt az a tendencia is igazolja, mely szerint a munkaerő-forgalom a konjunktúraciklussal ellentétesen alakul, míg az alkalmazás időtartama e ciklussal megegyezően. Ez ellentétes azzal, ami a fejlett ipari országokban megy végbe. 1998-tól azonban az alkalmazás időtartamának a konjunktúraciklus alakulásával ellentétes irányú sémája kezd kialakulni Lengyelországban és

Szlovéniában, bár ennek fenntarthatósága még vizsgálatra szorul. Szlovéniában 1997-től a munkaerő-forgalom kezd elmozdulni a konjunktúraciklus alakulásának megfelelő irányba.

3. A vizsgált átmeneti országok között jelentős különbségek vannak. Észtország egyértelműen vezet a munkaerő-piaci rugalmasság tekintetében, és Litvánia számos hasonlóságot mutat vele a munkahely stabilitását illetően. Csehország és Magyarország esetében a munkaerőpiac rugalmassága erőteljesen növekedett a piacgazdaságra való átmenet kezdetén, később bizonyos stabilizálódás következett be. A gazdasági recesszió azonban 1997 után a cseh munkaerőpiacon új lendületet adott a munkaerő-mobilitásnak.

Lengyelországban és Szlovéniában egyfelől igen szegmentált a munkaerőpiac, a dolgozók nagy részénél hosszú az alkalmazás időtartama, másfelől a bizonytalan állású dolgozók egyes csoportjainál nagyon erős a mobilitás. Mindazonáltal jelentős eltérések is vannak a két ország között. Lengyelország esetében szembeszökő a különbség a munkaerő-forgalom és a munkahelyek forgalma között, jelezve a munkaerő nagyfokú mozgását. A munkahely-teremtésben és -megszüntetésben tükröződő strukturális változások, meglepő módon, igen lassúak, ellentétben azzal, hogy az általános vélekedés szerint Lengyelország a leggyorsabban fejlődő reformállamok egyike.

Úgy tűnik, hogy Szlovénia valahol az átmeneti országok és a fejlett ipari országok között helyezkedik el. A korábbi Jugoszláviából származó vegyesgazdaság-örökség eredményeként a piacgazdasági átmenet és a gazdasági szerkezet átalakítása révén bekövetkezett változások kevésbé voltak mélyrehatók, beleértve a dolgozói magatartásformákat és várakozásaikat. Ezzel magyarázható, hogy a munkaerő-forgalom az 1990-es években igen mérsékelt és stabil volt Szlovéniában, miközben a munkahelyforgalom jelentősen hozzájárult a munkaerő mobilitásához. Emellett Szlovénia az egyetlen olyan átmeneti ország, ahol az állásváltoztatások száma erősen pozitív korrelációt mutatott a gazdasági növekedéssel (miként a fejlett ipari országokban), azt tükrözve, hogy a szlovén polgárok alkalmazkodtak a piacgazdasághoz és nagyobb a bizalmuk a munkaerőpiac és a szociális védőintézmények iránt.

Ukrajna, Oroszország és bizonyos fokig Bulgária esetében az elemzési eredmények megfelelnek ezen országok lassúbb előrehaladásának a gazdasági átalakulásban. Itt az extenzív munkaerő-mobilitás főként az általában alacsony minőségű állások közötti munkaerőmozgással kapcsolatos, míg az új

munkahelyek teremtése nagyon korlátozott mértékű. A strukturális változások passzívnak tűnnek, bizonyítva a vállalatok és az emberek passzív alkalmazkodását a piaci kihívásokhoz, miközben a vállalatok pozitív alkalmazkodási rugalmassága, amit az új munkahelyek termelési és értékesítési lehetőségeknek megfelelő gyors teremtése jelez, még alacsony.

4. A dolgozók különféle csoportjaira jellemző alkalmazási időtartam elemzése is érdekes eredményeket hozott. Először: az alkalmazási időtartam nemzetgazdasági ágak közötti eloszlása nagyon hasonló a fejlett ipari országokéhoz. A nemzetgazdaság ágazati struktúrája és ennek változásai jelentősen befolyásolják a munkaerő foglalkoztatásának átlagos időtartamát. A különféle szolgáltatások magasabb aránya növeli a foglalkoztatás instabilitását, míg a mezőgazdasági vagy a civil és társadalmi szolgáltatások foglalkoztatottságának nagyobb aránya az alkalmazás hosszabb átlagos időtartamához vezet. Másodsor: a munkahelyen eltöltött időtartam az életkorral erőteljesen nő valamennyi vizsgált országban. Más szóval, a dolgozó népesség korszerkezete részben szintén magyarázza a munkahely-stabilitás országok közötti eltéréseit. Az a tény, hogy az 1990-es években sok fiatal lépett be a munkaerőpiacra (amellett, hogy a felmondások, elbocsátások, valamint az idősebb dolgozók korai nyugdíjba vonulásának száma erőteljesen nőtt), hozzájárult a munkahely-stabilitás általános csökkenéséhez. Harmadszor: az átmeneti országokban (Csehország kivételével) a nők alkalmazási időtartama alig hosszabb, mint a férfiaké. Ez megerősíti azt a feltételezést, hogy a nemek közötti különbségek az átmenet idején fontos szerepet játszanak a foglalkoztatási alkalmak és a foglalkoztatás minősége terén.

(Ism.: Balogh András)

RADIC, DUBRAVKO:

MUNKAERŐPIAC
AZ ÁTALAKULÓ ORSZÁGOKBAN

(Arbeitsmarkte in Transformationsländern: Empirische Einblicke und Erklärungen.) – *Osteuropa-Wirtschaft*, 2001. 3. szám 239–258. p.)

Az átalakuló országok egyik fő problémája a magas arányú munkanélküliség. Ezt a tényt megerősíti a kelet-európai átalakuló országokban 1997 óta évente végrehajtott lakossági megkérdezés eredménye is, mely szerint a népesség jelentős része úgy véli, hogy a következő évben növekedni fog a munkanélküliség, illetve tart saját munkahelyének elvesztésétől. Emiatt növekszik a jövőtől való félelem,

nő a mindenkori kormányzattal való elégedetlenség, és csökken a hajlandóság, hogy az átalakulásért további személyes áldozatot hozzanak.

A szerző ezt követően a lehetséges politikai következményeket vázolja fel. Megállapítja, hogy a volt szocialista országokban, ahol az elméletileg teljes foglalkoztatottság mellett a nyílt munkanélküliség ismeretlen volt, különösen fontos az átalakulási folyamat lakossági támogatottsága szempontjából, hogyan működik a munkaerőpiac.

A munkaerőpiac átalakulási folyamata a legtöbb közép- és kelet-európai gazdaságban 1990–1991-ben kezdődött, amikor a régi rendszer összeomlása makrogazdasági sokkot okozott, és a rendszer lényegéből következő valamennyi gyengeség kíméletlenül láthatóvá vált. A központi tervezés, irányítás és ellenőrzés megakadályozta, hogy az árak a szabad piac törvényszerűségei alapján képződjenek, és ez kihatott a munkaerőpiacra is. Ebben a gazdaságban a vállalat célja nem a nyereség maximálása, hanem a terv (túl)teljesítése. Ennek elérésére a vállalatok a tervhivatalnak a valóságosnál kisebb kapacitásokat és a szükségesnél nagyobb termelési tényező (így munkaerő-) szükségletet jelentettek, tekintet nélkül annak költségeire. Ennek következménye volt a termelési tényezők krónikus hiánya. Az így kialakult túlfoglalkoztatás miatt alacsony volt a termelékenység. Becslések szerint a 80-as években a kelet- és közép-európai országokban a termelékenység mintegy egyharmada volt az OECD-országokénak.

További probléma volt a bérezési folyamat. A munkabérek nem a munkavállalók, munkaadók és az állam megállapodása alapján képződtek, hanem a központi tervek határozták meg azokat. Ennek következménye volt egyebek között az erőteljes nivellálódás. Erős volt a politikai nyomás a bérek emelésére, ami a puha költségvetési korlát mellett újra és újra hitelből való finanszírozást eredményezett. A bérezésben nem jutottak kifejezésre sem a képesítésbeli, sem az egyéni képességek közötti különbségek. A termelékenység emelkedése nélkül megvalósult növekvő bérkiáramlásnak inflációgerjesztő hatása is volt, azonban az inflációt az árak oldaláról nem engedték felszínre törni. Mindez az átalakulás után már nem volt tovább tartható. Így az adminisztratív eszközökkel féken tartott infláció az árak felszabadítása után megugrott, és a reálbérek jelentősen csökkentek.

A korábbi piacok elvesztése (a KGST 1990-ben történt megszűnése), az erős világpiacon konkurencia, a makrogazdasági sokk elsősorban az ipari termelésben okozott nagy visszaesést.

A piacgazdaságra való áttérésnek természetesen jelentős hatása volt a foglalkoztatásra. Míg a termelés-

ben a 90-es évek közepe óta elkezdődött a növekedés, a foglalkoztatásban egészen más a helyzet. Az átalakulás kezdetén a korábbi teljes foglalkoztatottsággal szemben nagymértékű munkanélküliség alakult ki, a munkanélküliségi ráta azóta is magas, és viszonylag magas szinten állandósult. Míg korábban a bérek szinte teljesen függetlenek voltak a vállalat piaci helyzetétől, az átalakulás után a munkaerő-kereslet forgalom- és bérugalmassága minden országban növekedett. A munkaerő-kereslet rugalmasabbá válása a nagyfokú termelésesökkenéssel együtt vezetett a jelentős munkanélküliség kialakulásához.

A leírt folyamatok időbeli és mértékbeli különbségekkel valamennyi ún. visegrádi országban lejátszódtak, közülük Lengyelország és Magyarország reakciói már a rendszerváltás előtt alkalmazkodóbbak voltak a piachoz, mint Csehország és Szlovákiaé. További probléma volt ezekben az országokban a hiányzó innováció. Bár a K+F-kiadások aránya magas volt, akár a nyugati országokénál is magasabb, ennek hatását a növekedési ütemekben nem lehetett érzékelni.

Az átalakulási folyamat következtében megjelenő munkanélküliség felkészületlenül találta az egykori tervgazdaságokat. Nem épültek ki azok a struktúrák, amelyek feltételei az eredményes munkaerő politikának. Nem voltak munkaerő-piaci szervezetek, és ismeretlen volt a munkanélküliek támogatása.

A legtöbb országban 1990-től jöttek létre ezek az intézmények. Először a munkanélküli segély, azután a munkanélküliek támogatása, végül az intézményhálózat, amely képes a munkaerő-piaci eszközök működtetésére.

A következőkben az aktív és a passzív politika eszközeit, ezek előnyeit és hátrányait foglalja össze a szerző, majd ismerteti alkalmazásukat a visegrádi országokban, és értékeli az eredményeket.

A munkaerőpiacnak más javak piacához képest számtalan sajátossága van, ezért szükséges és indokolható az állami beavatkozás. Nincs egyetlen munkaerőpiac, hanem e terület számtalan szakmai, nemzeti, területi piaccá tagolódik. Így hiányzik az átláthatóság, és a munkavállalók gyenge piaci státusa, miatt nem beszélhetünk tisztán a kereslet-kínálat által kialakított piacról. Ezért valamennyi olyan eszköz, amely arra szolgál, hogy minden dogozni akaró munkavállaló olyan munkahelyet találjon, mely képzettségnek, jövedelemvárásának stb. megfelel, a munkaerő-politika részének tekintendő.

Azok a munkaerő-politika aktív eszközei, amelyek a munkaerő-piac strukturális problémáinak megszüntetésére, a munkanélküliek elhelyezkedési esélyeinek növelésére vagy a munkanélküliség megelőzésére szolgálnak. Ilyen, többek között, az állami

munkaközvetítés, a munkaügyi- és foglalkozási tanácsadás, a képzés és mobilitás ösztönzése, a munkahelyteremtő és -megtartó politikák, a hátrányos helyzetű csoportok támogatása. Az OECD 1993-as csoportosítását figyelembe véve az aktív eszközök csoportjai a következők:

- a foglalkoztatási szolgálat és hatóság,
- a képzést segítő intézkedések,
- az ifjúságra vonatkozó intézkedések,
- a foglalkoztatás támogatása,
- a hátrányos helyzetű csoportok támogatása.

Az aktív eszközök előnye abban rejlik, hogy javítják a munkanélküliek tájékozottságát, új, a piacon keresett képesítés megszerzését teszik lehetővé, növelik a szektorok és területek közötti mobilitást, megakadályozzák a humántőkében keletkező veszteségeket. Hátrányuk, hogy drágák, kiképzett személyzetet igényelnek, akik eltervezik és véghezviszik a különféle programokat. Ugyanakkor az eredmény sok egyéb tényezőtől függ, és az általános hatékonyság megkérdőjelezhető.

A munkaerő-politika passzív eszközei a munkanélkülivé válás miatti jövedelem kiesést hivatottak áthidalni. Tartalmuk és nagyságuk törvényileg meghatározott.

Előnyük a viszonylag könnyű igénybevétel, hátrányuk, hogy megváltoztathatják az igénybe vevők viselkedését, például egy nagyvonalú rendszer nem ösztönzi a résztvevőt új munkahely keresésére. Fennáll a visszaélés lehetősége is, például a segélyezés ideje alatt feketemunka vállalása.

A szerző a továbbiakban a visegrádi országokban alkalmazott eszközöket tekinti át. Ezek közös vonása, hogy valamennyi országban az aktív és a passzív eszközök széles skáláját alkalmazzák, és hogy a segélyezés induláskori időtartamát, összegét csökkentették, feltételeit szigorították a kezdeti tapasztalatok alapján.

A munkaerő-politikai reformok aktív eszközök, eredményességük megítélésénél két kérdésre kell választ adni: egyrészt hasznos-e az egyéneknek, ha részt vesznek valamely munkaerő-piaci programban, azaz segíti-e újra munkába állásukat, növeli-e jövedelmüket, másrészt a nemzetgazdasági költség-haszon-elemzés alapján van-e létjogosultságuk e programoknak.

A mikro- és makroökonómiai hatás összefügg, és ez az összefüggés többféle lehet.

Ha egy programban részt vevő csoport munkába állási esélye jelentősen nő, akkor a program eredményes. Emellett azonban a makroökonómiai környezetet is át kell tekinteni. Ha például a vállalatok e nélkül a program nélkül is növelték volna dolgozóik

számát, akkor legalábbis együttes hatásként nőtt a foglalkoztatás. Ez az ún. helyettesítő hatás, amelyet kizárólag mikroökonómiai értékeléssel nem ismerünk volna fel. Az is előfordul viszont, hogy a programokban részt vett dolgozók olyanokat szorítanak ki munkahelyükről, akik nem vettek részt azokban. Ez mikroökonómiai szempontból teljes siker, holott nemzetgazdasági szempontból nem jelent hasznot. Ez a kiszorító hatás. Természetesen lehetnek olyan esetek is, amikor semmilyen hasznuk nem mutatható ki a munkaerő-piaci programoknak, ez nemzetgazdasági szinten veszteség, az adófizetők pénzének elherdálása.

A továbbiakban a szerző egy matematikai modellel kísérli meg az aktív eszközök eredményének számszerűsítését, majd felsorolja az egyes országok 1990 és 1994 közötti programjairól készült értékeléseket. A passzív munkaerő-piaci eszközök értékelésével tanulmányok sora foglalkozott. A hazard-módszer alkalmazásával elemezték azt is, milyen tényezők hatnak pozitívan vagy negatívan annak valószínűségére, hogy egy munkanélküli egy bizonyos idő elteltével újra foglalkoztatott lesz. Az ilyen elemzések azt vizsgálják, hogy a szociális ellátórendszer mérete mennyire ösztönzi az újra munkába állást. Mindenesetre egy nagyméretű rendszer csökkenti az egyén motivációját az újra elhelyezkedésre. Itt vizsgálni kell azt is, hogy milyen tényezők határozzák meg a munkanélküliség időtartamát: nemzetgazdasági keresleti tényezők, egyéni jellemzők vagy a támogatások rendszere.

Összegezve megállapítható, hogy a munkaerő-piaci problémák kezelésére szóló ajánlások többnyire a neoklasszikus elméletre épülnek, amelynek alapfeltevései (a tökéletes piac és a racionális egyéni döntések) ma már a piacgazdaságokra sem mindig alkalmazhatók, nemhogy a volt tervgazdaságokra, amelyek jelenleg az átalakulás stádiumában vannak. Mielőtt a nyugati országokban bevált tapasztalatokat az átalakuló országokban alkalmazzák, alaposan tanulmányozni szükséges az illető ország intézményi hátterét, sajátosságait. Oroszországban például a hivatalos statisztika évek óta a munkanélküliség csökkenését mutatja. Egy neoklasszikus közgazdász elégedett lenne ezzel az eredménnyel. Ha azonban a hivatalos számok mögé tekintünk, azt látjuk, hogy a regisztrációs folyamat igen sajátos, a munkaügyi hatóságoknak kevés a pénzük, és alkalmazottaik érdekeltsége olyan, hogy a rejtett munkanélküliség magasabb lehet a feltártnál. Egy másik példa a programok megítélésével kapcsolatos: a törvények ellenére a hivatalok csak azon munkanélküliek átképzését végzik, akiknek ígértük van egy vállaltól, hogy az átképzés után felveszik őket. A program eredménye így, első látásra százsázalékos, nemzet-

gazdasági haszna azonban legalábbis kérdéses. Nincsenek tehát olyan egyszerű megoldások, amelyek az átalakuló országok mindegyikében azonosan alkalmazhatók lennének.

Az átalakulási folyamat és a nyugati integráció megfordíthatatlan, de a felzárkózás során még számtalan nehézséggel kell szembenéznük ezeknek az országoknak. A kedvezőtlen gazdasági szerkezet strukturális munkanélküliséghez vezet és kikényszeríti a szektorok közötti munkavállalói mobilitást. Ezt aktív eszközökkel támogatni, élénkíteni kell. A

munkanélküliség nagy része ma a gyenge kereslet következménye, az élénkebb gazdasági növekedés feltételeinek megteremtése hozzájárulna a munkanélküliség csökkentéséhez. A jogi keretek létrehozása, a külföldi beruházók vonzása, az innováció emelkedése mind a foglalkoztatás növelését segítené, és az integrálódási folyamatot is könnyítené középtávon. Rövid távon azonban ezen országok kemény próbák előtt állnak.

(Ism.: *Waffenschmidt Jánosné*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

A FRANCIA GAZDASÁGI
ÉS PÉNZÜGYMINISZTERIUM ÉS A STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 8. SZÁM

Crépon, B. – Desplat, R.: A szociális terhek könnyíté-
sének hatása az alacsony keresetekre.

Rouault, D.: A szabadúszók és a vezetők jövedelme: a
személyes képzettség értékesítése.

Breuil-Genier, P.: A személyi jövedelmek változásai a
munkanélküliségi és foglalkoztatottsági időszakokban.

Gaudemet, J. P.: Opcionális életjáradék-jogosultsági
mechanizmusok a nyugdíjazásra való felkészüléshez: egy
korlátozott elosztás.

L'Horty, Y.: A társadalombiztosítási járulékok csök-
kentése és az alacsony keresetek: újraértékelés.

Lacroix, G.: A társadalombiztosítási járulékok csök-
kentése és a munkahely-teremtés.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

2002. 457. SZÁM

Sheaffer, R. L.: Statisztikai hidak.

Johnson, V. E. – Deane, R. O. – Schaik, C. P.: Rang-
soradatok bayesi elemzése a főemlősökről szóló intelligencia
kísérletében.

Eide, A. L. – Omre, H. – Ursin, B.: Tároló változók
előrejelzése szeizmikus adatok és kútmegfigyelések alapján.

Thall, P. F. – Sung, H. G. – Estey, E. H.: Gyógyszere-
zési stratégiák kiválasztása hatásosság és elhalálozás alap-
ján többmenetű klinikai kísérletekben.

Roy, J. – Lin, X.: Többváltozós longitudinális kime-
netelek elemzése nem elhanyagolható kiejtésekkel és hi-

ányzó segédváltozókkal: változások a metadon kezelési
gyakorlatban.

*Lin, H. – Turnbull, B. W. – McCulloch, C. E. – Slate,
E. H.*: Látens változós modellek longitudinális biojel- és
eseményfolyamat adatok együttes elemzéséhez: alkalmazás
longitudinális prosztata-specifikus antigén leolvasásokra és
prosztatárákra.

Segal, M. R. – Wiemels, J. L.: Transzlokációs törés-
pontok klaszterezése.

Dudoit, S. – Fridlyand, J. – Speed, T. P.: Diszkriminációs
módszerek tumorok osztályozásához génkifejezési adatokkal.

Ibrahim, J. G. – Chen, M. H. – Gray, R. J.: Bayesi mo-
dellek génkifejezésre DNS-mikrotömbadatokkal.

*Dominici, F. – Daniels, M. – Zeger, S. L. – Samet, J.
M.*: Levegőszennyezés és halálozás: regionális és országos
dózis válaszhatás-kapcsolatok becslése.

*Golam Kibria, B. M. – Sun, L. – Zidek, J. V. – Le, N.
D.*: Véletlen tér-idő mezők bayesi térbeli elemzése PM2,5
veszélyeztetettség feltérképezésére alkalmazva.

Miglioretti, D. L. – McCulloch, C. – Zeger, S. L.: Ké-
pek kombinálása többszörös tárgyakon keresztül: közvetlen
kéregrelektromosság-interferencia vizsgálata.

Hawkins, D. M. – Olive, D. J.: Újra-mintavételezési
algoritmusok inkonzisztenciája magas töréspontú regresszi-
ós becslések esetén és egy új algoritmus.

Berry, S. M. – Carroll, R. J. – Ruppert, D.: Bayesi si-
mítás és regressziós szplájnok mérésihiba-problémákhoz.

Arcones, M. A. – Kvam, P. H. – Samaniego, F. J.:
Sztocasztikus dominancia feltételnek alávetett eloszlás
nemparaméteres becslése.

Rosenbaum, P. R.: Kezelésnek tulajdonított hatások
páros megfigyelés a vizsgálatokban.

Qin, J. – Leung, D. – Shao, J.: Becslés felvételi ada-
tokkal nem elhanyagolható nemválaszolók és informatív
mintavétel esetén.

Ashgarian, M. – M'LAN, C. E. – Wolfson, D. B.: Hosz-
szúság torzítású mintavétel jobboldali csonkolással: egy fel-
tétel nélküli megközelítés.

Shen, X. – Ye, J.: Adaptív modellválasztás.

Shen, X.: Szemiparaméteres és nemparaméteres
posterior eloszlások aszimptotikus normalitása.

Brannath, W. – Posch, M. – Bauer, P.: Rekurzív kom-
binációs tesztek.

Winnert, A. – Sasiemi, P.: Finomított Nelson-Aalen
becslések visszatékintó párosítással.

Lin, L. – Hedayat, A. S. – Sinha, B. – Yang, M.: Sta-
tisztikai módszerek egyezmények értékelésében: modellek,
kérdések és eszközök.

Vonesh, E. F. – Wang, H. – Nie, L. – Majumdar, D.: Feltehetően másodrendű általánosított becslési egyenletek általánosított lineáris és nem lineáris kevert hatású modellekre.

Abadie, A.: Bootstrap-tesztek eloszlásos kezelési hatásokra instrumentális változós modellekben.

Tamhane, A. J. – Logan, B. R.: Többszörös teszteljárások minimálisan hatásos és maximálisan biztonságos kábitószerek meghatározásához.

Christensen, W. F. – Amemiya, Y.: Többváltozós térbeli adatok látens változó elemzése.

Huang, Y.: A gondozott élethossz-egészségügyi költségeinek kalibrációs regressziója.

Keilegom, I. – Hettmansperger, T. P.: Következtetés kétváltozós csonkított adatokon alapuló többváltozós M becslésekre.

Scott, S. L.: Bayesi módszerek rejtett Markov-modellekre: rekurzív számítások a XXI. században.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET FOLYÓIRATA

2001. ÉVI 6. SZÁM

Leridon, H.: Catherine de Guibert-Lantoine tiszteletére.

Attias-Donfut, C. – Wolff, F. C.: A társadalmi mobilitás szubjektív dimenziója.

Leridon, H.: Bemutató (Felvételi adatok adatgyűjtési és elemzési módszerei).

Beck, F. – Peretti-Watel, P.: Az adatgyűjtési módszerek hatása serdülők illegális kábitószerek-élvezetének bevallására.

Baruffol, É. – Verger, P. – Rotily, M.: Telefonhasználat mentális egészségügyi felvételekben: a beszélgetési idő, a nemválaszolás és a kérdezőbiztos hatásának elemzése.

Messiah, A. – Escaffre, N. – Sannino, N. – Rotily, M. – Galinier-Pujol, A.: Szexualitás az AIDS korában egy sérülékeny populációban: megállapítások egy börtönfelvételtől.

Lelièvre, É. – Vivier, G.: Adatgyűjtés a kvantitatív és kvalitatív kutatás metszetében: eseménytörténetek elemzése és érintkezéskör-felvétel.

Schweizerische Zeitschrift für
**Volkswirtschaft und
Statistik**

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

2002. ÉVI 1. SZÁM

Abdulai, A.: Háztartások ételkészlet-kereslete Svájcban: egy kvadratikusan majdnem ideális keresleti rendszer.

Blankart, C. B.: Adók mint árak – Egy pénzügytudományi vizsgálat az EU kamatoztatására alkalmazva.

Detken, A.: Nemlinearitások a svájci makroökonómiai adatokban.

Fischer, A. M. – Jordan, T. H. – Lack, C. P.: A svájci frank feladása: néhány szempont a kincstári haszon áramláshoz az EMU-ban.

Kraus, T. – Zimmermann, H.: Részvényopciók listák – információ a likviditási hatásokkal szemben.

Statistical Papers

NEMZETKÖZI ELMÉLETI ÉS ALKALMAZOTT
STATISZTIKAI FOLYÓIRAT

2002. ÉVI 2. SZÁM

Bisaglia, L. – Bordignon, S.: Átlagos négyzetes előrejelzési hiba hosszú memóriájú folyamatokban.

Haggström, E.: Véletlen egyedi hatások Honda-tesztjének tulajdonságai nemlineáris regresszióknál.

Hartung, J. – Argac, D. – Makambi, K. H.: Homogenitási tesztek kismintás tulajdonságai egydimenziós ANOVA-ban és metaelemzésben.

Jöhnk, M. D. – Niermann, S.: Paraméterbecslés csoportosított adatokkal a linearizálási módszer szerint – alternatív módszerek összehasonlítása.

Raman, K. J. – Durairajan, T. M.: A kontroll- és a kezelési sokaság homogenitási tesztje – lokális optimalitás és kapcsolatos kérdések.

Akahira, M.: Konfidencia-intervallumok átlagok különbségére: alkalmazás a Behrens-Fisher-típusú problémára.

Caridad, O. J. M. – Pérez, D. J.: Pont- és intervallumbecslések binomiális-összetett Poisson-eloszlásban.

Vellaisamy, P. – Punnen, A. P.: Javított becslések a kiválasztott lokációs paraméterekre.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2002. ÉVI 2. SZÁM

2001. évi népszámlálás: háztartások – előzetes eredmények.

A népesség társadalmi-gazdasági csoportjai 1999-ben. Egyeztetett minimális bérindex 2001-ben.

1999/2000-es nettó háztartási bevétel: 1999/2000-es háztartási költségvetés-felvétel.

A lakások higiéniai felszereltsége 2001-ben: 2001. júniusi mikrocenzus.

Ökológiai irányultságú fogyasztói szokások: 1999/2000-es háztartási költségvetés-felvétel.

Tőkerészvény-becslések Ausztriára.

Külkereskedelem 2001. januártól szeptemberig: előzetes eredmények.